

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ДАНИЛЕВСЬКИЙ ВАЛЕРІЙ ВІКТОРОВИЧ

УДК 070(477) “1985/1991”

ДИСЕРТАЦІЯ

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОБИ ПЕРЕБУДОВИ
(1985 – 1991 рр.) НА СТОРІНКАХ ВІТЧИЗНЯНИХ ЧАСОПИСІВ**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство

та спеціальні історичні дисципліни

03 Гуманітарні науки

032 Історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів, текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.В. Данилевський

Науковий керівник:

Лазуренко Валентин Миколайович,
доктор історичних наук, професор

Переяслав – 2020

АНОТАЦІЯ

Данилевський В.В. Суспільно-політичні трансформації доби перебудови (1985 – 1991 рр.) на сторінках вітчизняних часописів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.06 – «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» (032 – Історія та археологія). Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав, 2020.

У дисертаційній праці на основі аналізу широкої джерельної бази та з урахуванням здобутків української історіографії з'ясувано роль українських літературно-художніх і громадсько-політичних журналів у національному відродженні та консолідації суспільства навколо ідеї здобуття незалежності України в період перебудови.

Об'єкт дослідження – журнальна публіцистика видань «Київ», «Вітчизна», «Жовтень» («Дзвін»), «Прапор» («Березіль»), «Дніпро», «Золоті ворота», «Пам'ятки України» в суспільно-політичних трансформаційних процесах доби перебудови (1985 – 1991 рр.) в Україні.

Предметом дослідження є структурно-тематична компонента журнальної публіцистики, основні напрями відображення суспільних змін і політичних процесів в Україні 1985 – 1991 рр.

Теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження, передусім, обумовлені станом наукового опрацювання і, власне, характером теми, а також сформульованої мети, дослідницьких завдань та джерельної бази дисертації. Їх основу склала сукупність загальнонаукових та спеціальних принципів – науковості, історизму, об'єктивності, системності, плюралізму, а також історіософських напрацювань провідних дослідників історії української періодики. Опрацювання і врахування цих

принципів та методів дозволило визначити і застосувати найбільш оптимальні, на нашу думку, методологічні підходи для досягнення поставленої мети та реалізації дослідницьких завдань.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в дисертаційному дослідженні здійснено комплексний аналіз концептуально-тематичних особливостей української публіцистики періоду перебудови на рівні тем, ідей, тенденцій. З'ясовано особливості інтерпретації на сторінках літературно-художніх і громадсько-політичних журналів актуальних для вітчизняної історіографії питань.

Показана роль журнальної публіцистики у процесах національного відродження, розкрито її вплив на формування громадської думки і суспільної свідомості громадян. З цією метою здійснено класифікацію публіцистичних матеріалів, опублікованих у журналах «Київ», «Вітчизна», «Жовтень» («Дзвін»), «Прапор» («Березіль»), «Дніпро», «Золоті ворота», «Пам'ятки України» впродовж 1985 – 1991 рр. за змістовно-тематичним наповненням та динамікою виходу. Зокрема акцентовано увагу на висвітленні суспільно-політичної, історико-культурної та соціально-економічної проблематики, що системно в такій площині практично не вивчалися. Насамперед проаналізовано висвітлення таких чинників національного відродження і розбудови української держави, як становлення громадянського суспільства, формування історичної свідомості, утвердження української національної ідентичності та трансформація економіки.

Здійснене дослідження дало можливість зробити аргументований висновок про репрезентативність наявної на сторінках літературно-художніх та громадсько-політичних журналів джерельної бази. А її аналіз дав змогу визначити напрями історичної реконструкції історії України періоду перебудови 1985 – 1991 рр., суттєво доповнити, а разом із сучасними дослідженнями інших істориків – уточнити картини розвитку

перебудовчих процесів в Україні, у тому числі зафіксувати динаміку трансформування системи української публіцистики.

Публікації українських часописів проаналізовані у загальноісторичному та культурологічному аспектах як джерельний комплекс, цінний для дослідження складної проблеми – з'ясування форм впливу журнальної публіцистики на суспільну свідомість у переломний період історії.

Практичне застосування одержаних результатів полягає у можливостях використання представленого в роботі фактичного матеріалу, основних теоретичних положень та висновків у розробленні спеціальних і узагальнюючих курсів лекцій із новітньої історії України, а також українського журналістикознавства, при написанні узагальнюючих праць, розробленні спеціалізованих курсів із історії України, при підготовці довідкової та навчальної літератури із зазначеного комплексу дисциплін, а також у практиці викладання курсу української історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Основні положення дисертації можуть бути використані також для створення спеціальних курсів із проблематики засобів масової інформації України.

Результати дослідження і висновки також можуть бути доречними при розробленні державної політики щодо формування сучасного інформаційного простору України.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, її зв'язок із науковими темами і програмами, визначено мету і дослідницькі завдання, об'єкт і предмет наукового пошуку, показано наукову новизну, пояснено практичну цінність дисертації, відображено апробацію результатів дослідження, подано відомості про структуру та обсяг роботи.

Розділ перший «Історіографія, джерельна база та методологічні засади дослідження» присвячений аналізу ступеня історіографічного опацювання теми, її джерельного забезпечення та пошукові ефективного дослідницького інструментарію.

В межах розділу автором було з'ясовано, що проблема ролі і місця журнальної публіцистики у процесах національного відродження та розгортання руху за незалежність України в період перебудови (1985 – 1991 рр.) вивчена лише фрагментарно і не дає цілісного та об'єктивного уявлення щодо трансформації й функціонування в цей час літературно-художніх та громадсько-політичних журналів, що й зумовлює необхідність комплексного дослідження цієї проблеми на дисертаційному рівні.

Основу джерельної бази склали друковані матеріали українських журналів «Київ», «Вітчизна», «Жовтень» («Дзвін»), «Прапор» («Березіль»), «Дніпро», «Золоті ворота», «Пам'ятки України». Їх всебічний аналіз у поєднанні з опрацюванням опублікованих та архівних документів забезпечив досягнення поставленої мети, дав змогу реалізувати визначені дослідницькі завдання і сформувати цілісну картину журнальної публіцистики періоду перебудови, з'ясувати її роль у національному відродженні, а також зробити відповідні висновки й узагальнення, що виносяться на захист. У процесі роботи над темою підтверджено достатньо високу репрезентативність виявлених джерел із досліджуваної проблематики.

Застосування під час роботи над дисертаційним дослідженням наукових принципів і методів та інструментарію сучасної методології дали змогу, на нашу думку, уникнути суб'єктивних і упереджених оцінок та забезпечити наукову достовірність результатів, отриманих у дисертації.

У другому розділі «Причини та напрями трансформації української журнальної публіцистики періоду перебудови» проаналізовані суспільно-політичні та економічні умови функціонування української преси у 1985 – 1991 рр., прослідковано еволюцію редакційної політики та процес змістовно-тематичного оновлення українських журналів у досліджуваний період. Показано, як політика плюралізму, гласності, лібералізації та демократизації вплинула на висвітлення питань суспільної ідеології в українській пресі 1985 – 1991 рр.

У третьому розділі «Журнальна публіцистика та її вплив на процеси національного відродження в Україні» вивчено потенціал журнальної публіцистики як засобу формування громадянського суспільства в Україні 1985 – 1991 рр., проаналізовано спроби ревізії та деміфологізації української історії на сторінках журналів у період перебудови; показано, як на сторінках вітчизняних часописів знайшли відображення національні, мовні, а також економічні й екологічні проблеми України.

Таким чином, у межах дисертаційної праці досліджено комплекс питань, пов'язаних із з'ясуванням ролі журнальної публіцистики в національному відродженні України у період перебудови (1985 – 1991 рр.). Факти, отримані в ході опрацювання джерельної бази та різнопланової наукової літератури, дають підстави для узагальнюючого висновку про те, що українська журнальна публіцистика справила значний вплив на утвердження засад демократії і гласності, формування ідеології національного відродження, оновлення суспільства і майбутньої державної незалежності України.

Ключові слова: історіографія, українська публіцистика, перебудова, літературно-художні та громадсько-політичні часописи, національне відродження, громадянське суспільство.

ABSTRACT

Danylevskiy V. V. Socio-political transformation of perestroika era (1985 – 1991 years) on the of national magazines' pages. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for a candidate degree in historical sciences, specialty 07.00.06 – «Historiography, Source Study and Special Historical Disciplines» (032 – History and archeology). State Higher Education Institution «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University». Pereiaslav, 2020.

In the dissertation, the analysis of the wide source base taking into account the achievements of Ukrainian historiography reveals the role of Ukrainian fiction and political magazines in national revival and consolidation of the society around the idea of Ukraine's independence during the Perestroika.

Object of study – magazine journalism of periodicals «Kyiv», «Vitchyzna», «Zhovten» («Dzvin»), «Prapor» («Berezil»), «Dnipro», «Zoloti vorota», «Pamiatky Ukrainy» in socio-political transformation processes during perestroika era (1985 – 1991) in Ukraine.

The subject of the research is the structural thematic element of magazine journalism, the main directions of social changes and political processes reflection in Ukraine from 1985 to 1991.

Theoretical and methodological foundations of the dissertation research, first of all, are conditioned by the state of scientific development and the nature of the topic, as well as the formulated purpose, research tasks and source base of the dissertation. They are based on a set of general scientific and special principles – scientific one, historicism, objectivity, systematicity, pluralism, as well as historiosophical works of the leading researchers of Ukrainian periodicals history. The elaboration and implementation of these principles and methods allows to identify and apply the most optimal, in our opinion, methodological approaches for achieving the set goal and the realization of research objectives.

Scientific novelty of the obtained results is determined by the fact that in the dissertation the complex analysis of conceptual-thematic features of Ukrainian journalism of Perestroika period at the level of themes, ideas, tendencies has been carried out. The peculiarities of interpretation on the pages of the magazines relevant to the national historiography are clarified.

The role of journalism in the processes of national revival is shown, its influence on the formation of public opinion and public consciousness of citizens is revealed. For this purpose, the classification of non-fiction materials published in the magazines «Kyiv», «Vitchyzna», «Zhovten» («Dzvin»), «Prapor» («Berezil»), «Dnipro», «Zoloti vorota», «Pamiatky Ukrainy» during 1985 – 1991

is carried out in content thematics and output dynamics. In particular, the focus is on the coverage of socio-political, historical, cultural and socio-economic issues that have not been practically studied in such an area. First of all, such factors of national revival and development of Ukrainian state as the formation of civil society, the formation of historical consciousness, the consolidation of Ukrainian national identity and the transformation of the economy are analyzed.

The conducted research allows to make a reasoned conclusion about the representativeness of the source base available on the pages of literary-artistic and public-political magazines, and its analysis makes possible to determine the directions of historical reconstruction of the history of Ukraine in the period of Perestroika (1985 – 1991).

Publications of Ukrainian magazines are analyzed in historical and cultural aspects as a source complex, valuable for the study of a complex problem – the forms of journalism influence on the public consciousness in the turning point of history.

The practical application of the obtained results consists in the possibilities of using the material presented in the work, the basic theoretical provisions and conclusions in the development of special and general courses of lectures on the recent history of Ukraine, as well as Ukrainian journalism, in the writing of summarizing works, the development of normative courses in the preparation of reference and educational literature of the specified set of disciplines, and in the practice of reading a course in Ukrainian historiography, source studies and special historical disciplines. The main provisions of the dissertation can also be used to create special courses on media in Ukraine.

The results of the study and the conclusions reached by the author may also be relevant in the development of state policy for shaping the current information space of Ukraine.

The Introduction substantiates the relevance of the chosen topic, its connection with scientific topics and programs, defines the purpose and research tasks, the object and subject of scientific search, shows the scientific novelty,

explains the practical value of the dissertation, shows the approbation of the research results, provides information about the structure and volume of the work.

The first part, «Historiography, source and methodological background», is devoted to the analysis of the degree of historiographic development of a topic, its source, and the search for effective research tools.

Within the framework of the part the author has found out that the problem of the role and place of journalism in the processes of national revival and deployment of the movement for independence of Ukraine in the period of Perestroika (1985 – 1991) has been studied only fragmentarily, does not give a holistic and objective view of transformation and functioning of literary, artistic and social-political magazines at this time and necessitates a comprehensive study of this problem at the dissertation level.

The source of the database consisted of printed materials of Ukrainian magazines «Kyiv», «Vitchyzna», «Zhovten» («Dzvin»), «Prapor» («Berezil»), «Dnipro», «Zoloti vorota», «Pamiatky Ukrainy». Their comprehensive analysis, combined with the elaboration of published and archival documents, has ensured the achievement of the set goal and the realization of certain research tasks as well as helped to form a holistic picture of the journalism of Perestroika period and its role in national revival, and to draw appropriate conclusions. In the course of work on the topic, a sufficiently high representativeness of the identified sources on the studied issues has been confirmed.

The application of scientific principles, methods and tools of the modern methodology during the dissertation research has made it possible, in our view, to avoid subjective and biased assessments and to ensure scientific reliability of the results obtained in the dissertation.

The second part, «Reasons and directions of transformation of Ukrainian journalism in the period of Perestroika», analyzes socio-political and economic conditions of Ukrainian press functioning in 1985 – 1991, traces the evolution of editorial policy and the process of content-thematic updating of Ukrainian

magazines in the studied period. Pluralism, publicity, liberalization and democratization influenced the coverage of issues of social ideology in Ukrainian press of 1985 – 1991.

The third part, «Journalism and its influence on the processes of national revival in Ukraine», explores the potential of journalism as a means of formation of civil society in Ukraine in 1985 – 1991, analyzes the attempts of revision and demythologization of Ukrainian history in the periodicals. National, linguistic as well as economic and environmental problems of Ukraine were reflected at the pages of national magazines.

Thus, within the framework of the dissertation, the complex of issues related to the clarification of the role of journalism in national revival of Ukraine during the period of Perestroika (1985 – 1991) has been investigated. The facts obtained in the course of elaboration of the source base and the diverse scientific literature give grounds for the general conclusion that Ukrainian journalism had a significant influence on the establishment of the principles of democracy and publicity, the formation of the ideology of national revival, the renewal of society and future independence of Ukraine.

Keywords: historiography, Ukrainian journalism, period of Perestroika, literary-artistic and socio-political magazines, national revival, civil society.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Публікації, що відображають основні наукові результати дисертації в наукових фахових виданнях та у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Данилевський В. В. Історія української журнальної публіцистики (1985 – 1991 рр.): історіографія періоду незалежності. *Гуманітарний вісник : зб. наук. праць*. Число 31. Вип.15. Черкаси : Черкас. держ. технол. ун-т, 2019. С. 15–28. (серія : Історичні науки).

2. Данилевський В. В. Роль українських журналів 1985-1991 рр. у формуванні нової «історичної пам'яті». *Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць*. Київ: Вид-во «Гілея», 2019. Вип. 150 (№11). Ч. 1. Історичні науки. С. 52–57.

3. Данилевський В. В. Злам комплексу світоглядних уявлень про стан та перспективи розвитку суспільства в період перебудови крізь призму трансформації української журнальної публіцистики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні відносини. Вип. 6. 2019. Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 91–101.

4. Данилевський В. В. Трансформаційні процеси в економіці на шпальтах українських журналів другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. *Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць*. Київ : Вид-во «Гілея», 2019. Вип. 151 (№12). Ч. 1. Історичні науки. С. 41–44.

5. Данилевський В. В. Особливості спаду ідеологічного пафосу української журнальної публіцистики в умовах набуваючого розмаху процесу демократизації суспільства (1985 – 1991 рр.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Історичні науки. Том 30 (69). № 4. 2019. Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 154 – 160.

6. Данилевський В. В. Українські часописи періоду перебудови (1985 – 1991 рр.): джерелознавча характеристика. *Гуманітарний вісник*: зб. наук. праць. Число 32. Вип. 16. Черкаси : Черкас. держ. технол. ун-т, 2020. С. 13–24. (серія : Історичні науки).

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Данилевський В. В. Ревізія та деміфологізація української історії на сторінках вітчизняних часописів у період перебудови (1985 – 1991 рр.). Черкаси : видавець Гордієнко Є.І., 2016. 30 с.

8. Данилевський В. В. Національні, мовні та релігійні проблеми України у фокусі журнальної публіцистики в добу перебудови (1985 – 1991 рр.). Черкаси : видавець Гордієнко Є.І., 2017. 30 с.

9. Данилевський В. В. Екологічна проблематика на сторінках українських часописів періоду перебудови. *Чигиринщина в історії України. Збірник 6: Українська революція 1917 – 1921 рр.: 100 років боротьби* : матер. Шостої міжрегіон. історико-краєзнавч. конф. «Чигиринщина в історії України» / за заг. ред. професора В. М. Лазуренка. Черкаси, 2018. С. 493–495.

10. Данилевський В. В. Вітчизняна публіцистика доби перебудови як чинник творення незалежної України. *Безпека в сучасному світі*: матер. Міжнар. наук. конф. (м. Дніпро, 27–28 верес. 2019 р.) / наук. ред. О.Ю. Висоцький. Дніпро : СПД «Охотнік», 2019. С. 161–163.

11. Данилевський В. В. Джерельна база дослідження теми відродження національної свідомості на сторінках українських часописів років перебудови. *Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»* : зб. наук. праць / гол. ред. В. П. Коцур. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 43–45.

12. Данилевський В. В. Роль журнальної публіцистики в національному відродженні України у період перебудови (1985 – 1991 рр.).

Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження : матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнародною участю) (м. Черкаси, 10–11 жовт. 2019 р.) / упоряд.: д.і.н., проф. В. М. Лазуренко, к.і.н., доц. І. Ю. Стадник, к.і.н., доц. О. О. Яшан). Черкаси : видавець Гордієнко Є. І., 2019. С. 167–171.

13. Данилевський В. В. Спогади редакторів та журналістів українських літературно-художніх і громадсько-політичних часописів доби перебудови як джерело для вивчення процесу національного відродження. *Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 27–28 верес. 2019 р.). Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2019. С. 68–72.

14. Данилевський В. В. Критика тоталітаризму і деформація суспільного розвитку на сторінках українських часописів у роки перебудови: аналіз історіографії 1985 – 1991 рр. *Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–12 жовт. 2019 р.). Київ : ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2019. С. 13–16.

15. Данилевський В. В. Українські журнали перебудовного періоду як рупори національного пробудження. *Актуальні проблеми сучасного культурно-освітнього простору* : зб. статей і матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Полтава, 6–7 листоп. 2019 р.). Полтава : ПНТУ ім. В. Г. Короленка, 2019. С. 27–28.

16. Данилевський В. В. Українська журнальна періодика доби перебудови та гласності: проблемні питання існування. *Розвиток суспільних наук в сучасних умовах: теорія, методологія, практика* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18–19 жовт. 2019 р.). Київ : Таврійськ. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, 2019. С. 43–47.

17. Данилевський В. В. Реагування читацької аудиторії українських журналів періоду перебудови на повернення із забуття наукової спадщини М. С. Грушевського. *Modern educational spase: the transformation of national*

models in terms of integration : Conference Proceedings, October 25, 2019. Leipzig : Baltija Publishing. S. 35–38.

18. Данилевський В. В., Лазуренко В. М. Відгуки читачів на публікації в українських журналах часів перебудови як демонстрування утвердження засад демократичної культури та вільного мислення. *Теорія та практика сучасної науки та освіти* : матер. Міжнар. наук. конф. (м. Дніпро, 29–30 листоп. 2019 р.). Ч. I / наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро : СПД «Охотнік», 2019. С. 150–152. (Особистий внесок В. В. Данилевського – підбір інформації, джерел, виклад основного матеріалу).

19. Данилевський В. В. Зміна суспільної ідеології в роки перебудови та гласності: погляд крізь призму аналізу громадянської позиції редакторів українських журналів. *Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних наукових досліджень* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6–7 груд. 2019 р.). Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2019. С.14–16.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1. Стан наукового вивчення проблеми.....	11
1.2. Джерельна база	24
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	35
РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ ТА НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛЬНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ ПЕРІОДУ ПЕРЕБУДОВИ.....	40
2.1. Суспільно-політичні та економічні умови функціонування української преси у 1985 – 1991 рр.....	40
2.2. Метаморфози редакційної політики та процес змістовно-тематичного оновлення українських журналів у період перебудови.....	54
2.3. Вплив плюралізму, гласності, лібералізації та демократизації на висвітлення питань суспільної ідеології в українській пресі 1985 – 1991 рр.	68
РОЗДІЛ 3. ЖУРНАЛЬНА ПУБЛІЦИСТИКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОЦЕСИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....	83
3.1. Журнальна публіцистика як засіб формування громадянського суспільства в Україні 1985 – 1991 рр.	83
3.2. Ревізія та деміфологізація української історії на сторінках журналів у період перебудови.....	104
3.3. Національні та мовні проблеми України у фокусі журнальної публіцистики періоду перебудови.....	120
3.4. Висвітлення кризових явищ радянської економіки на шпальтах українських часописів 1985 – 1991 рр.....	136
ВИСНОВКИ.....	149
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	157
ДОДАТКИ.....	189

ВСТУП

Актуальність теми. Період перебудови (1985 – 1991 рр.) та гласності став часом корінних змін в українському суспільстві, що торкнулися усіх його сфер життя – суспільної свідомості, політики, економіки, культури. В утвердженні засад демократії і гласності, формуванні ідеології національного відродження, оновлення суспільства і майбутньої державної незалежності України особливу роль відіграла українська журнальна публіцистика перехідного періоду. Українські громадсько-політичні та літературно-художні журнали, оприлюднюючи на своїх сторінках актуальні публіцистичні матеріали, сприяли формуванню історичної пам'яті та національної свідомості українського народу, консолідації його навколо ідеї громадянського суспільства.

Громадсько-політична та літературно-художня періодика періоду перебудови стала інформаційною платформою плюралізму думок, поглядів та орієнтацій і джерелом всебічної інформації, була носієм національної ідеї і важливим чинником пробудження патріотичних почуттів та розгортання руху за здобуття незалежності української держави.

Трансформування журнальної публіцистики періоду перебудови відбувалося у складних суспільно-політичних умовах, коли журналістські колективи часописів, позбавляючись компартійного диктату і долаючи цензурні перепони, викривали деформації існуючого ладу і порушували на своїх шпальтах гострі суспільно значущі проблеми. Публіцистичні матеріали, з якими виступали патріотично налаштовані представники інтелігенції, політики та фахівці різних галузей, розкривали реальний стан суспільства і справляли значний вплив на формування об'єктивної громадської думки.

Журнали і журнальна публіцистика виступали не лише як історичне джерело, а й як суб'єкт культурного та суспільно-політичного процесу. Висвітлюючи зміни, що відбувалися у державі, літературно-художні та

громадсько-політичні журнали, як і інші засоби масової інформації, ставали учасниками цих змін. Публікація у масовому друці принципово нових за змістом та формою матеріалів відіграла важливу роль у зміні політичних поглядів та світоглядних засад громадян України. Щомісячні журнали стали дієвим засобом поширення нових свідчень, фактів та оцінок подій та діячів радянської історії, формування на цій основі у суспільній свідомості критичного ставлення, а потім і заперечення радянського минулого, необхідності реформування соціалізму. Значна увага приділялася розбудові громадянського суспільства, розвитку національної культури, соціально-економічним трансформаціям.

Українські журнали перехідного періоду стали не тільки авторитетним джерелом актуальної інформації, а й самі задавали напрямок дискусій та аналізу усіх сфер суспільного життя України, формуючи в громадській думці усвідомлення необхідності участі у боротьбі за національне відродження та державну незалежність України.

Важливе місце серед журнальних видань перебудовного періоду посідали такі часописи, як «Київ», «Вітчизна», «Жовтень» («Дзвін»), «Прапор» («Березіль»), «Дніпро», «Золоті ворота», «Пам'ятки України» – ілюстровані літературно-художні та громадсько-політичні видання, які користувалися великою популярністю й авторитетом. Посилення наукового інтересу до цих видань з боку істориків зумовлене їх активною публіцистичною позицією та вагомим внеском у розгортання демократичних процесів у період перебудови. Однак ця проблема досліджена українськими дослідниками недостатньо і не дає повного уявлення про вплив журнальної публіцистики на формування ідеї та розвиток української державності. Оскільки публіцистичні матеріали українських журналів часів перебудови ще не стали предметом окремого історіографічного вивчення, то їх аналіз і комплексне дослідження є актуальним.

Наукову актуальність проблеми посилює узагальнення та переосмислення цінного авторського доробку на сторінках журналів

відомих українських політиків та діячів культури і науки – активних поборників ідеї національного відродження та відновлення незалежності України. Дослідження журнальної публіцистики обумовлено потребою глибшого аналізу процесів, що відбувалися в українському суспільстві періоду перебудови (1985 – 1991 рр.), і можливої їх екстраполяції на сучасні процеси в Україні.

Необхідність аналізу причин високого рівня впливу публіцистичного процесу на громадську думку періоду, що досліджується, у контексті неупередженої оцінки трансформації тогочасного суспільного життя визначає актуальність даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з науковою проблематикою кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Суспільно-політичні трансформації в Україні XIX – початку XXI століття» (номер державної реєстрації 0118U003849).

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі джерелознавчого аналізу та з урахуванням здобутків української історіографії з'ясувати роль українських літературно-художніх та громадсько-політичних журналів у національному відродженні та консолідації суспільства навколо ідеї здобуття незалежності України в період перебудови (1985-1991 рр.).

Досягнення основної мети передбачає виконання таких **дослідницьких завдань**:

- з'ясувати ступінь наукової розробки теми;
- охарактеризувати джерельне забезпечення теми;
- визначити науковий інструментарій та теоретико-методологічні засади дослідження;
- реконструювати суспільно-політичні умови функціонування українських літературно-художніх та громадсько-політичних журналів у період перебудови;

- простежити основні етапи трансформації редакційної політики часописів у висвітленні актуальних суспільних проблем;
- охарактеризувати внесок журнальної публіцистики у розкриття теми формування громадянського суспільства;
- показати особливості переосмислення концепції української історії на сторінках журналів;
- проаналізувати динаміку висвітлення актуальних політичних, соціально-економічних, екологічних та культурно-освітніх проблем на сторінках журналів у період суспільної трансформації;
- на основі історіографічного аналізу української журнальної публіцистики визначити її роль і місце у процесах національного відродження та формування ідеології незалежності України у часи перебудови.

Об’єкт дослідження – журнальна публіцистика видань «Київ», «Вітчизна», «Жовтень» («Дзвін»), «Прапор» («Березіль»), «Дніпро», «Золоті ворота», «Пам’ятки України» в суспільно-політичних трансформаційних процесах доби перебудови (1985-1991 рр.) в Україні.

Предметом дослідження є структурно-тематична компонента журнальної публіцистики, основні напрями відображення суспільних змін і політичних процесів в Україні 1985-1991 рр.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період перебудови – суспільно-політичних та соціально-економічних змін, які відбулися впродовж 1985-1991 рр. і кардинально вплинули на розвиток країни та суспільства, утвердження української державності та формування нової української публіцистики.

Територіальні межі дослідження співпадають із державними кордонами Української РСР та кордонами сучасної незалежної України.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою роботи є сукупність загальнонаукових та історичних методів і принципів пізнання. Автор послуговувався методами дедукції та індукції, принципами

науковості, історизму, всебічності, системності, плюралізму та об'єктивності, завдяки яким досліджено історіографічний процес у його багатогранності та діалектичній взаємодії.

В основу дисертації покладено порівняльний і проблемно-тематичний аналіз джерельної бази історіографії, що дало можливість визначити внутрішні закономірності та діалектику їх розвитку у контексті кількісно-якісних змін. Застосовано методи: порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, ретроспективний, історико-ситуаційний, логічно-аналітичний, аналізу та синтезу, групування і типологізації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає, передусім, у постановці та науковому опрацюванні проблеми. Наукова новизна одержаних результатів визначається ще й тим, що в дисертаційному дослідженні здійснено комплексний аналіз концептуально-тематичних особливостей української публіцистики періоду перебудови на рівні тем, ідей, тенденцій. З'ясовано особливості інтерпретації на сторінках журналу актуальних для вітчизняної історіографії питань.

вперше:

– комплексно показана роль журнальної публіцистики у процесах національного відродження, розкрито її вплив на формування громадської думки і суспільної свідомості громадян. З цією метою здійснено класифікацію публіцистичних матеріалів, опублікованих у журналах «Київ», «Вітчизна», «Жовтень» («Дзвін»), «Прапор» («Березіль»), «Дніпро», «Золоті ворота», «Пам'ятки України» впродовж 1985–1991 рр., за змістовно-тематичним наповненням та динамікою виходу;

– виокремлено висвітлення суспільно-політичної, історико-культурної та соціально-економічної проблематики, що системно в такій площині практично не вивчалася. Передусім, проаналізовано висвітлення таких чинників національного відродження і розбудови української держави, як становлення громадянського суспільства, формування історичної

свідомості, утвердження української національної ідентичності та трансформація економіки;

удосконалено й поглиблено аргументований висновок про репрезентативність наявної на сторінках літературно-художніх та громадсько-політичних журналів періоду перебудови джерельної бази, а її аналіз дав змогу визначити напрями історичної реконструкції історії України періоду перебудови 1985-1991 рр., суттєво доповнити, а разом із сучасними дослідженнями інших істориків – уточнити картини розвитку перебудовчих процесів в Україні;

подальшого розвитку набули огляд публікацій українських часописів з метою аналізу у загальноісторичному та культурологічному аспектах, як джерельний комплекс, цінний для дослідження складної проблеми – з'ясування форм впливу журнальної публіцистики на суспільну свідомість у переломний період історії.

Практичне застосування отриманих результатів полягає у можливостях використання представленого в роботі фактичного матеріалу, основних теоретичних положень та висновків у розробленні спеціальних і узагальнюючих курсів лекцій із новітньої історії України, а також українського журналістикознавства, при написанні узагальнюючих праць, розробці нормативних, спеціалізованих курсів з історії України, при підготовці довідкової та навчальної літератури вказаного комплексу дисциплін, а також у практиці читання курсу української історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Основні положення дисертації можуть бути використані також для створення спеціальних курсів із проблематики засобів масової інформації України.

Результати дослідження і висновки, яких дійшов автор, також можуть бути доречними при розробці державної політики щодо формування сучасного інформаційного простору України.

Достовірність отриманих результатів забезпечена використанням вітчизняних історіографічних здобутків, широкої джерельної бази та

сучасних наукових методів історичного дослідження, які відповідають меті, предмету та завданням дисертаційної роботи.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійних наукових пошуків автора. Усі результати та положення, що виносяться на захист і становлять наукову новизну роботи, отримані автором особисто. Наукові статті автора у фахових виданнях є одноосібними.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи обговорювались на засіданні кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Окремі положення дисертації були апробовані у доповідях і повідомленнях на Шостій міжрегіональній історико-краєзнавчій конференції «Чигиринщина в історії України» (м. Чигирин, 23 квітня 2018 р.); Міжнародній науковій конференції «Безпека в сучасному світі» (м. Дніпро, 27-28 вересня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії» (м. Львів, 27-28 вересня 2019 р.), на XIX Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії» (м. Переяслав-Хмельницький, 30 вересня 2019 р.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції (з міжнародною участю) «Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження» (м. Черкаси, 10-11 жовтня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія» (м. Київ, 11-12 жовтня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток суспільних наук в сучасних умовах: теорія, методологія, практика» (м. Київ, 18-19 жовтня 2019 р.); II International scientific conference “Modern educational spase: the transformation of national models in terms of integration” (Leipzig, Germany, October 25th 2019); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми сучасного культурно-освітнього простору»

(м. Полтава, 06-07 листопада 2019 р.); Міжнародній науковій конференції «Теорія та практика сучасної науки та освіти» (м. Дніпро, 29-30 листопада 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних наукових досліджень» (м. Одеса, 6-7 грудня 2019 р.).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 17 статей, 6 з яких – у фахових наукових виданнях України, 4 статті – у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз та дві брошури. Загальний обсяг публікацій становить 9,5 друкованих аркушів.

Структура і обсяг дисертації обумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають до свого складу 10 підрозділів, висновків та списку джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 193 сторінки, з яких 156 сторінок основного тексту. Список використаних джерел та літератури налічує 459 позицій.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблематика історії української журнальної публіцистики періоду перебудови (друга половина 1980-х – серпень 1991 рр.) і, зокрема, ролі у процесах суспільно-політичних трансформацій літературно-художніх і громадсько-політичних журналів, донедавна фактично залишалася поза увагою дослідників. І лише останнім часом посилилася увага до вивчення та систематизації знань про цю важливу складову духовного життя українського суспільства, з метою всебічного і об'єктивного її осмислення. Одним із напрямів цієї роботи є аналіз історіографії та джерельної бази дослідження історії літературно-журнального процесу періоду перебудови.

Історіографічному аналізу та дослідженню джерел із обраної теми, систематизації та узагальненню отриманої інформації і забезпеченню наукової достовірності результатів цього дослідження сприяло застосування сучасної методології.

1.1. Стан наукового вивчення проблеми

Здійснений за історико-хронологічним та проблемно-тематичним принципами аналіз досліджень з історії українських літературно-художніх і громадсько-політичних журналів періоду перебудови та публікації на їх сторінках суспільно значущих матеріалів дав підстави для узагальнюючого висновку про те, що заявлена тема дисертаційного дослідження є малодослідженою і знайшла лише епізодичне і фрагментарне відображення у вітчизняній історіографії. В існуючих на сьогодні окремих матеріалах (здебільшого – наукових та публіцистичних статтях) автори, переважно філологи, фахівці з історії, теорії і практики журналістики, торкаються лише деяких аспектів української журнальної публіцистики періоду перебудови, залишаючи поза увагою комплексний аналіз змістовно-

тематичного наповнення журналів та їх вплив на процес національного відродження України.

У науковому осмисленні ролі української літературно-художньої та громадсько-політичної журнальної періодики як носія національної ідеї, засобу формування патріотизму і консолідуючого чинника суспільства з усього доробку можна виокремити два періоди вивчення історіографії проблеми. Перший охоплює 1985 – 1991 рр., другий розпочався з проголошенням України незалежною державою і триває до теперішнього часу.

В радянський період формування предмета історії української періодичної преси (газет, журналів, альманахів, збірок, бюлетенів) розпочалося лише наприкінці 1950-х рр. зусиллями переважно вчених-журналістикознавців, які досліджували історію української преси від часу її зародження. Цей історіографічний період характеризується тим, що тогочасні праці журналістикознавців були надмірно заполітизовані, оскільки творчі можливості науковців обмежувалися обов'язковими партійно-ідеологічними догмами, прямолінійним і безапеляційним застосуванням марксистсько-ленінської методології. До того ж, дослідження українських науковців були складовою загальносоюзного наукового процесу, що негативно позначалося на стані і якості пошукової роботи, оскільки дослідникам української журнальної періодики необхідно було беззастережно орієнтуватися на російських апологетів партійної журналістики.

Та, незважаючи на тотальну політизацію суспільного життя і наукових пошуків, журналознавчий процес за радянських часів тривав, набувши виразності і цілеспрямованості наприкінці 1980-х рр. під час перебудови, коли компартійна заідеологізованість наукових досліджень стала мінімальною. У цей час з'являються позбавлені цензурного втручання праці, присвячені актуальним проблемам історії журналістики і журнальної публіцистики в контексті суспільно-політичних процесів.

Аналіз досліджень українських вчених періоду перебудови, а також попередніх років свідчить про те, що їхні праці сприяли відродженню української журнальної публіцистики. Одним із найбільш яскравих та послідовних дослідників феномена публіцистики був В. Й. Здоровега. Науковець не лише вивчав особливості публіцистичної творчості, але й довів значну роль друкованих видань у формуванні суспільної думки. Ще у 1966 р. він пропонував термін «публіцистика» вживати як у широкому, так і у вузькому значенні слова. У першому випадку під публіцистикою, в тому числі й журнальною, він розумів усю багатоманітну літературу на суспільно-політичні теми, твори якої може об'єднати лише один критерій – об'єкт відображення, яким є актуальні суспільні та політичні проблеми. У другому випадку йдеться про власне публіцистику як про своєрідний вид літературної творчості з більш чи менш чітко окресленими особливостями, з певним арсеналом усталених журнальних жанрів [177].

У роки перебудови В. Й. Здоровега на основі своїх попередніх розробок детально аналізує функції, зміст і форму публіцистичного твору. У статті «Публіцистика і перебудова соціально-політичного мислення» він висловлює думку про те, що публіцистика за своєю природою і статусом у суспільстві повинна втручатись у хід соціально-політичних подій, перебудови самого мислення [178].

Для опрацювання теми вбачається важливим обґрунтування вченим в іншій праці – «Збагнути день суцїй» – чинників, які зумовили прорив публіцистики на передові позиції прискорення суспільних процесів, що розпочалися у період перебудови, і зроблений ним теоретичний аналіз документального жанру засвідчив якісно новий поворот його розвитку, який розпочався в середині 1980-х рр. саме з публіцистики в засобах масової інформації [176].

Публікації колишнього декана факультету журналістики Київського державного університету Д. М. Прилюка стосуються теорії та методології журналістики. В них увага акцентувалася на вивченні процесу творчості,

авторської лабораторії, механізмів написання твору. Публіцистичний жанр він поділяв на такі види – інформаційно-публіцистичні, аналітико-публіцистичні та художньо-публіцистичні [338; 336; 337].

М. І. Суденко на сторінках монографії «Журналістика і пропаганда» з'ясував особливості функціонування засобів масової інформації у тоталітарному суспільстві. Автор, в цілому зберігаючи стереотипи тодішньої методології, робить спробу відходу від жорсткої ідеологічної регламентації при характеристиці журналістської пропаганди та особливостей її функціонування в умовах соціально-економічного прискорення розвитку суспільства. Ним здійснюється аналіз методики журналістської пропаганди – способів і прийомів ідеологічного впливу [371].

Для кращого розуміння практичного боку діяльності журнальної публіцистики в роки перебудови мають значення статті Р. М. Федоріва, який тривалий час працював головним редактором журналу «Жовтень» («Дзвін»). Так, у 1990 р. він на основі аналізу змістовно-тематичного наповнення громадсько-політичних і літературно-художніх журналів та власних спостережень констатував позитивні тенденції, зазначаючи, що редакції журналів «прагнуть зробити свої видання цікавими, справді національними органами», що на їх шпальтах «появляються речі, котрі відповідають сучасним потребам нації; зрослий попит на твори красного письменства засвідчують передовсім громадянське пробудження українців» [402, с. 107–113].

В історіографії теми знаковою подією стала поява першої комплексної праці з історії журналістики «Історія партійно-радянської преси України» [194]. Попри те, що вона побачила світ у 1989 р., окремий розділ праці присвячений функціонуванню журнальних видань протягом 1985 – 1988 рр. Тоді ж побачили світ науково-публіцистичні праці А. З. Москаленка «Реабілітація слова» [283], «Свобода преси: погляд із середини» [284] та «З чим ідем до людей» (у співавторстві з В. А. Качканом [359]). У них зроблена

спроба із сучасних методологічних позицій науково осмислити публіцистику як суспільне і специфічне літературно-творче явище. У цих та інших працях А. З. Москаленка йде мова про формування нової ролі публіцистики як трибуни для плюралістичних суджень, а принцип правдивості автором визначається як засадничий в журналістиці.

В. В. Лізанчук [255] та В. І. Шкляр [443] показали взаємодію між журналістикою та публіцистикою, а також з'ясували вплив ЗМІ на формування колективної свідомості.

Діяльності редакційних колегій та змісту журналів «Київ», «Вітчизна», «Дніпро», «Дзвін» («Жовтень»), «Березіль» («Прапор») та інших часописів дотично торкалися під час обговорення актуальних проблем української журнальної публіцистики на VI (1987 р.) і VII (1990 р.) надзвичайних з'їздах Співки журналістів України та учасники науково-практичних конференцій з проблем журналістики, що відбулися у Києві та Львові (1990 р.) [390]. Виступи і дискусії під час проведення цих представницьких заходів, на відміну від попередніх років, проходили відкрито і були позначені прагненням їх учасників до осмислення найбільш актуальних, спірних і заборонених раніше тем радянського минулого, відзначалися пошуком оптимальних шляхів розвитку журнальної публіцистики.

Критика тоталітаризму і деформацій суспільного розвитку зумовила нові погляди на роль і місце літературно-художніх та громадсько-політичних часописів у процесах національного відродження. Хоча більшість праць кінця 1980-х – початку 1990-х рр. все ще зберігала попередні стереотипи, водночас вони характеризуються появою плюралізму думок і суджень, спробою відходу від жорсткої ідеологічної регламентації, партійного догматизму та антиісторизму у висвітленні та оцінках процесів, що відбувалися в засобах масової інформації і у суспільному житті в цілому.

Якісно новий період у розвитку української історіографії розпочався зі здобуттям Україною державної незалежності (1991 – початок XXI ст.).

Відійшли у минуле притаманні радянській історіографії принципи класовості і партійності. Відкрилися широкі можливості для неупередженого, позбавленого ідеологічного диктату вивчення концептуально-тематичних особливостей української журнальної публіцистики у період Перебудови, з'ясування ролі й місця літературно-художніх і громадсько-політичних журналів в процесі відродження національної ідеї та боротьби за утвердження української державності.

Певною мірою рубіжним етапом, початком складного періоду розвитку наукових досліджень про місце преси, в тому числі й журнальної публіцистики, у нових суспільно-політичних умовах стала проведена у 1992 р. у Львові Міжнародна науково-практична конференція і виданий на основі виголошених доповідей і повідомлень збірник матеріалів «Засоби масової інформації й утвердження державного суверенітету України» [171]. Відтоді обговорення проблем дослідження як історії, так і новітніх проблем української періодики відбувалося на науково-теоретичних конференціях «Українська періодика: історія і сучасність», що були започатковані у Львові. Під час цих конференцій за участю науковців і практиків традиційно працюють секції «Історія української періодики», «Українська періодика: традиції, сучасний стан, перспективи», «Українська журналістика в іменах» та інші [414; 412; 413].

Наступними кроками у цьому напрямку стали праці 1990-х рр., у яких досліджувалися загальні тенденції трансформаційних процесів систем масової комунікації, включаючи і з'ясування ролі літературно-художніх та громадсько-політичних журнальних видань України у суспільно-політичних та соціокультурних процесах другої половини 1980-х – початку 1990-х рр., а також інших періодів.

Одним із знаних сучасних дослідників української преси є М. Ф. Нечиталюк. Серед його доробку виділяються праці як теоретико-методологічного характеру [296, с. 17-22; 275; 297, с. 18-27; 298, с. 363-370], так і проблемно-історичного.

Важливим з точки зору міждисциплінарних зв'язків видається обґрунтоване М. Ф. Нечиталюком положення про те, що впродовж ХХ ст. сформувалася і розвивається окрема наукова галузь журналістикознавства – історія української журналістики, яка співіснує з історичною наукою і такими відносно самостійними науковими дисциплінами, як історія і теорія публіцистики і, безумовно, заслуговує на більшу увагу [298, с. 363–370].

Протягом 1996 – 1998 рр. побачили світ три випуски історико-документальних нарисів «Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра», авторами яких виступили О. К. Мелешенко, О. Г. Мукомела, І. С. Паримський, В. І. Шкляр та ін. [403; 404; 405]. Це видання стало одним із перших, де було здійснено спробу показати історію української журналістики 1980-х – 1990-х рр. на тлі світових медійних процесів.

Для оцінки історіографічного доробку українських вчених із проблем періодики заслуговують на увагу узагальнення, зроблені В. В. Різуном і Т. В. Скотниковою. Вони, зокрема, доводять, що у журналістикознавчих дослідженнях завжди домінували історичні праці, які за радянських часів становили 58 % від загальної кількості дисертацій у цій галузі. У роки незалежності ця цифра зменшилася до 40 %, проте й досі історичні праці становлять найбільшу питому вагу. Другу за обсягом частку досліджень становлять роботи щодо пропагандистського і соціального впливу засобів масової інформації – 35 % [344, с. 137–138].

Однак, як зазначає І. М. Барановська, незважаючи на наявність дисертацій, що з'явилися останнім часом, вкрай актуальним залишається подальше вивчення історії українських періодичних видань, передусім порівняльний аналіз періодики, в тому числі і журнальної, епохи тоталітаризму, часів перебудови та сучасного періоду. На часі розробка наукової концепції і методологічних засад дослідження української преси, підготовка фундаментальної праці з історії української преси, повної бібліографії українських періодичних видань, енциклопедичного словника тощо. Свої висновки вона зробила на основі аналізу процесу висвітлення

історії та проблематика досліджень українських періодичних видань різних хронологічних періодів. Нею охарактеризовані конкретні кандидатські й докторські дисертації з журналістики кінця ХХ ст., присвячені дослідженню української періодики [26].

Якісно нові висновки та узагальнення С. О. Костишевої дозволяють переосмислити наукові стереотипи щодо включення журнальної публіцистики другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. у площину історичного аналізу. Однією з перших у вітчизняній історіографії дослідниця зробила спробу історичної реконструкції процесу становлення та розвитку новітньої системи друкованих засобів масової інформації України, включаючи період перебудови. У її працях отримали додаткову аргументацію твердження про те, що домінування у політичному дискурсі Комуністичної партії за часів перебування УРСР у складі СРСР, жорсткий і всеосяжний контроль (економічний, політичний, ідеологічний) правлячої партії над усією системою засобів масової інформації, притаманний радянській системі моноідеологізм фактично унеможливлювали вільний розвиток української журнальної періодики та її функціонування як повноцінного інформатора суспільства, зводячи її функції, в основному, до «колективного пропагандиста та агітатора».

На основі всебічного історіографічного аналізу С. О. Костишева на початку 2000-х рр. дійшла принципового для нашого дослідження висновку про те, що при наявності величезного масиву політологічної, юридичної, соціологічної та журналістичнознавчої літератури, присвяченої різним аспектам функціонування друкованих засобів масової інформації України досліджуваного нами періоду, практично немає вітчизняних робіт, виконаних саме в історичному форматі, на методологічній основі сучасної історичної науки [231, с. 29-36; 232, с. 332-352; 233, с. 515-526].

Для дослідження обраної нами теми особливо цінними є праці Н. С. Желіховської, у яких йдеться про особливості розвитку української публіцистики на прикладі журналів «Вітчизна» і «Київ» у період суспільно-

політичних змін 1985 – 1991 рр. Нею здійснено вивчення проблемно-тематичних та ідейних аспектів публіцистичних творів досліджуваного періоду, акцентовано увагу на висвітленні морально-етичної, культурологічної та історичної проблематики на шпальтах журналів «Вітчизна» і «Київ».

Дослідниця обґрунтувала висновок про те, що українська журнальна публіцистика, відгукнувшись на демократичні зміни у суспільстві в період перебудови, прагнула відмовитися від нав'язуваних раніше стандартів та орієнтирів. Проголошена гласність сприяла трансформації журнальної публіцистики – спочатку відбулися зміни на рівні вибору тематики матеріалів, а потім – на рівні ідеологічної переорієнтації, яка сприяла створенню колективної національної ідентичності. А проекція моралі через публіцистику на свідомість читачів дала можливість відомим письменникам в часи перебудови декларувати свою позицію і таким чином впливати на читацьку аудиторію. При цьому на сторінках журналів «Вітчизна», «Київ» та інших українських часописів простежується різноманітна, інколи діаметрально протилежна, ідейно-тематична спрямованість публіцистичних матеріалів [149; 34].

На особливу увагу заслуговує стаття Н. С. Желіховської «Трансформація концепції української публіцистики перехідного періоду», в якій авторка із сучасних методологічних позицій аналізує висвітлення в журналах «Вітчизна» і «Київ» таких тем, як охорона історичної пам'яті та духовної спадщини, «повернута» література, реабілітація творчої інтелігенції, викриття культу Сталіна та реабілітація жертв політичних репресій. Ці публікації, на її думку, сприяли формуванню емоційного, негативного ставлення до радянської влади шляхом висвітлення подробиць про трагічну долю діячів культури. Важливою вбачається спроба авторки простежити процес зміни акцентів у часописах при висвітленні історичних особистостей: від захопленої до критичної [153, с. 49-53].

Історію становлення та розвитку щомісячного літературно-мистецького і громадсько-політичного часопису «Дзвін», в тому числі – й у час його найбільшої популярності, що припадає на період перебудови, досліджувала О. В. Усманова. Нею з'ясовано роль редакторів, які очолювали цей часопис і працювали над виданням у роки його існування, зокрема – розкрито редакторську діяльність Р. Федоріва та його внесок у формування редакційної політики, жанрової та тематичної палітри журналу у контексті трансформаційних процесів другої половини 1980-х рр. [417, с. 145-149].

Еволюції української преси, перетворенню її від прокомуністичної до опозиційної у 1985 – 1991 рр. та аналізу суспільно-політичних процесів, що впливали на систему засобів масової інформації, присвячена праця Л. І. Нечипоренка. Він констатував, що одним із головних здобутків проголошеної гласності стала ліквідація «білих плям» української історії завдяки поверненню політично дискредитованих імен, літературно-мистецьких творів, наукових праць, розкриттю раніше заборонених тем, ширшому ознайомленню з працями закордонних дослідників, появі плюралізму думок, осмисленню сучасності крізь призму історичного досвіду. В утвердженні демократичних принципів діяльності преси він відзначає роль публіцистики журналів «Жовтень», «Україна», газети «Літературна Україна» [295, с. 366-373].

Українську журнальну публіцистику 80-х рр. ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст. досліджує Л. С. Руденко. Нею проаналізовано публіцистичні твори на шпальтах літературно-художніх, суспільно-політичних, культурологічних та інформаційно-розважальних часописів цього періоду з метою виявлення в них засобів організації дійсності, характерних для постмодерністського світосприйняття; вивчено журнальні публіцистичні тексти, узагальнено сучасний досвід авторів-публіцистів [324].

Процес політизації української преси в часи перебудови досліджує О. В. Мануїлова, зазначаючи, що після прийняття Закону СРСР «Про пресу

та інші засоби масової інформації» більшість друкованих ЗМІ, отримавши правові засади своєї діяльності, змінили власну політичну орієнтацію і погляди на соціально-економічні проблеми. При цьому, формально залишаючись партійними, видання перейшли на демократичні позиції, і за змістом, по суті, фактично протистояли партійній пресі («Вечірній Київ», «Літературна Україна», «Вільна Україна», «Комсомольское знамя»). Авторка робить висновок про те, що політика демократизації і гласності справила значний вплив на зміну характеру публікацій у періодиці, яка поступово трансформувалася в опозиційну [267].

Стан української журналістики в умовах наступу консервативних сил на демократію і гласність на завершальному етапі перебудови (1990 – 1991 рр.) аналізує М. С. Тимошик [394, с. 20-28].

Не менш важливе значення для історіографії досліджуваної проблеми мають дискусійні праці науковців щодо періодизації історії української журналістики. Зокрема, С. І. Горевалов визначає чотири історіографічні етапи проблеми, перший з яких охоплює ХІХ ст. – початок ХХ ст., другий починається з часу утвердження більшовицької влади в Україні. Третій період автор окреслює від середини 1950-х рр. до 1991 р., зазначаючи, що після ХХ з'їзду КПРС радянські історики, хоча і продовжували дотримуватися заздалегідь визначених орієнтирів стосовно української преси, стали робити це більш наукоподібно, із залученням нових фактів, оприлюднених із досі навіть не згадуваних ними видань, посилаючись на газети і журнали, які були поза межею їх наукового осягнення. Початок якісно нового, четвертого періоду автор пов'язує з проголошенням незалежності України [93, с. 721-731].

Дискутуючи з С. І. Гореваловим, свої міркування висловлює Т. А. Трачук, яка зазначає, що як науковий напрямок історія українського журналістикознавства досі ніким ще по-справжньому не розроблялася і, по суті, перебуває на стадії збирання і нагромадження фактів. Цей висновок вона відносить і до періодизації історії журналістикознавства, пропонуючи

власне її бачення. На думку дослідниці, така періодизація має включати, окрім історичних, ще й теоретично-практичні дослідження в галузі журналістики.

Історію українського журналістикознавства, за Т. А. Трачук, слід поділити на періоди за хронологічно-тематичним і проблемно-регіональним принципами, що дасть змогу предметніше аналізувати процес дослідження явищ української журналістики. Згідно з цим, вона виокремлює сім періодів [398, с. 95-101].

Один із варіантів концепції періодизації історії української преси, розробленої під керівництвом М. М. Романюка, запропонував науково-дослідний центр періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Розроблена науковцями концепція передбачає максимальне наближення методології до предмета вивчення, ставить за мету «якомога точніше пристосувати рух дослідницької думки до рельєфу досліджуваного простору» [352].

В історіографії української преси (періодичних друкованих видань) Я. Р. Дашкевич виділив два ступені: перший стосується вивчення історії української преси в аналітично-синтетичному аспекті зі селекцією для неї тих видань, що справді відіграли значну роль у громадсько-політичному і культурному житті української нації; другий її ступінь – історія історіографії української преси, що дає уявлення про те, як розвивалося вивчення історії преси і які є в ній досі прогалини [115, с. 24-30].

Жанрових особливостей періодичних видань у своїх працях торкається О. К. Глушко – науковець, відомий публіцист і колишній головний редактор літературного-художнього журналу «Вітчизна» періоду перебудови. Він як фахівець в галузі журнальної публіцистики особливу увагу акцентує на такому жанрі аналітичної публіцистики, як журналістське розслідування, метою якого є виявлення гострих суспільних (економічних, політичних, соціальних, моральних, екологічних) проблем, справжні причини яких невідомі широкій громадськості. На його думку,

головним принципом у роботі журналіста, який проводить розслідування, має бути гласність, створення відповідної атмосфери, громадської думки навколо теми [85, с. 115-122].

Роль засобів масової інформації в процесі демократичного розвитку суспільства досліджував А. Г. Костирев. У його працях характеризуються моделі взаємодії політичної та медіасистем, а також сучасні тенденції розвитку засобів масової інформації; показані шляхи створення такої моделі, яка забезпечує функціонування засобів масової інформації як каналу масової комунікації, що сприяє розвитку демократії [235; 47].

Дослідженню деяких аспектів функціонування української преси періоду перебудови присвячені публікації І. А. Храмцової [425-427]. Так, авторка дослідила проблеми суспільної ідеології та національної культури в українській публіцистиці часів перебудови.

Більш повному уявленню про журнальну публіцистику періоду, що досліджується, сприяє ознайомлення з працями російських дослідників з цієї проблематики, оскільки українські та російські журнали, перебуваючи тоді в єдиному загальносоюзному інформаційному полі, мали чимало спільних рис. З огляду на це тематично найближчими до нашого дослідження є праці О. М. Єсикової, яка досліджувала трансформацію публіцистичного жанру на сторінках журналу «Огонек» в роки перебудови [141, с. 47-54; 142, с. 84-90]. Проблеми журнальної публіцистики перебували і в колі наукових інтересів О. М. Петропавловської, яка вивчала особливості висвітлення історії в літературно-художніх та громадсько-політичних журналах «Знамя», «Новый мир», «Октябрь» у 1985 – 1991 рр. [321, с. 62-65; 322, с. 107-112]. Проблеми історії на сторінках журналу «Огонек» в 1987 – 1991 рр. вивчала також О. Д. Соловйова [378, с. 78-82; 379, с. 140-143].

Таким чином, є підстави стверджувати, що, незважаючи на наявність різнопланових публікацій у радянський період та в роки незалежної України, тема журнальної публіцистики і її ролі в національному

відродженні та утвердженні української державності в період перебудови (1985 – 1991 рр.) розроблена досить поверхово і фрагментарно. Аналіз опублікованих праць показує, що переважна більшість дослідників розглядають проблему здебільшого в літературознавчому контексті, залишаючи поза увагою її суспільно-політичну і, власне, історичну складову, з'ясування місця журнальної публіцистики в медіасередовищі перехідного періоду як важливого чинника демократизації життя суспільства.

Сучасна українська історіографія поки що торкається лише окремих аспектів журнальної публіцистики, яка в роки перебудови, за визнанням читацької аудиторії, була одним із актуальних жанрів. Наявні праці лише окреслюють можливі напрями таких досліджень і не дають цілісного і об'єктивного бачення особливостей функціонування літературно-художніх та громадсько-політичних журналів в обраних нами хронологічних рамках.

Зроблений огляд літератури засвідчує актуальність теми дисертаційного дослідження і загальної постановки питання, яке потребує спеціального історіографічного вивчення. Виходячи з цього, цілком очевидною є актуальність і наукове значення подальшого конкретно-історичного дослідження різних аспектів вказаної проблематики на дисертаційному рівні, визначення його мети та завдань.

1.2. Джерельна база

З огляду на те, що проблеми журнальної публіцистики періоду Перебудови в науковій літературі висвітлені недостатньо, дослідження заявленої теми можливе лише за умови всебічного вивчення самих періодичних видань – журналів, які виходили впродовж 1985 – 1991 рр. В такому підході полягає особливість джерельної бази теми нашого дисертаційного дослідження. Крім журнальних публікацій її репрезентує різний за характером і змістом комплекс джерел – документи офіційного

походження, архівні матеріали, а також мемуарна література та джерела електронного походження.

Дотримуючись усталених підходів, актуалізований комплекс опрацьованих джерел умовно можна поділити на такі основні групи:

1) опубліковані офіційні законодавчі акти, документи органів державної влади та партійних органів періоду існування СРСР;

2) друковані матеріали літературно-художніх та громадсько-політичних журналів (1985 – 1991 рр.), які складають основу джерельної бази дисертаційного дослідження;

3) періодична преса (газети, журнали), мемуари;

4) неопубліковані та опубліковані архівні документи;

5) документи особистісного походження (спогади співробітників редакцій та авторів, листи читачів тощо);

б) електронні ресурси як джерела.

Багатоплановим спектром наукових, теоретичних та фактологічних питань, що досліджуються в дисертації, зумовлено критичний аналіз залучених у процесі наукового пошуку документів і матеріалів.

Першу групу опрацьованих джерел складають законодавчі акти та офіційні документи, в яких сформульовані основні засади державно-партійної політики щодо розвитку преси та в цілому гуманітарної сфери українського суспільства у складі СРСР, і які визначали в ньому роль та місце періодичних журнальних видань.

Характерною особливістю періоду, що досліджується (як і в попередні), є відсутність належної правової бази щодо діяльності засобів масової інформації. Чинна тоді Конституція СРСР [225] містила (з дублюванням у Конституції УРСР) лише декларативну згадку про «гарантування свободи слова і преси» [226]. Редакційні ж колективи та журналісти у своїй практичній роботі спиралися не на юридичні норми, а виконували постанови та розпорядження союзних, республіканських та місцевих партійних органів.

І тільки після вилучення з Конституції СРСР статті 6, яка законодавчо закріплювала КПРС як «керівну і спрямовуючу силу радянського суспільства», у 1990 р. вперше на законодавчому рівні було прийнято Закон СРСР «Про пресу та інші засоби масової інформації», який хоча й мав численні прогалини і різночитання, але все ж таки поклав початок розв'язуванню нормативних проблем функціонування журналістики [167].

Залучені в процесі дослідження теми документи КПРС і Компартії України (матеріали пленумів, партійних конференцій, з'їздів, виступи партійних керівників, постанови керівних органів партії різного рівня), передусім документи XXVII з'їзду КПРС (1986 р.) і XXVII з'їзду Компартії України (1986 р.) та XIX Всесоюзної конференції КПРС (1988 р.) [269; 270; 457; 458], містять важливу інформацію про основні напрямки політичного розвитку в період перебудови, а також про роль періодичних видань у підтримці проголошеного курсу на демократизацію суспільства. До таких офіційних документів, передусім, слід віднести постанови ЦК КПРС «Про літературно-художню критику» (1972 р.) [301], «Про постанову ЦК ВКП(б) від 14 серпня 1946 року «Про журнали «Звезда» і «Ленинград» (1988 р.) [332], «Про деякі питання перебудови центральної партійної преси» (1989 р.) [333, с. 120].

Про механізми реалізації партійних установок можна судити з архівних документів ЦК Компартії України (постанови, доповідні записки, листи). Показовою щодо цього є доповідна записка трьох відділів ЦК від 28 липня 1988 р., з пропозиціями цензурних заборон та обмежень публікації історичних матеріалів на сторінках журналу «Київ», а також газети «Літературна Україна» [431, с. 77-78].

Дослідження ролі журнальної публіцистики в національному відродженні та боротьбі за утвердження української державності в період перебудови (1985 – 1991 рр.) базоване, передусім, на всебічному вивченні текстів журналів «Київ», «Вітчизна», «Дніпро», «Жовтень» (з 1990 р. – «Дзвін»), «Прапор» (з 1990 р. – «Березіль»), «Золоті ворота», а також інших

тогочасних літературно-художніх та громадсько-політичних журналів. Саме друковані матеріали цих журналів (1985 – 1991 рр.) склали основу джерельної бази дисертаційного дослідження.

Ретельне опрацювання журнальних матеріалів дало можливість розкрити особливості української журнальної публіцистики у період її трансформації, з'ясувати місце в процесі відродження національної ідеї та становлення громадянського суспільства. Вивчення змісту журналів допомогло скласти уявлення і про суспільно-політичні умови роботи редакційних колективів та формування ними основних тематичних пріоритетів журнальних видань.

Висновки про змістовно-тематичне, жанрове та ідейне наповнення публіцистичних матеріалів українських журналів періоду перебудови у дисертації зроблено на основі всебічного аналізу опублікованих на їх сторінках статей, творів українських письменників, літературної критики, інтерв'ю, рецензій та інформаційних повідомлень. Зокрема, позицію редакційних колегій та стержневу лінію усієї редакційної політики щодо підбору автури, тематичного спрямування та рубрикаційної структури часописів в часи перебудови найповніше відображають вміщені в них статейні матеріали.

В них автори на підставі осмислення фактів та ситуацій в публіцистичній чи науково-популярній формі доносили до читача своє розуміння та оцінки проблем соціальної дійсності перебудовчого періоду. На сторінках журналів розгорнулася дискусія щодо формування громадянського суспільства і таких його складових, як гласність, свобода слова, багатопартійність.

Саме в цей час у журнальній публіцистиці все помітніше місце займають матеріали, які торкаються «білих плям» української минувшини – Голодомору 1932–1933 рр., політичних репресій, історії козацтва, історико-культурної спадщини. Гостро зазвучали теми української мови, причин та

наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, введення радянських військ до Афганістану.

Безумовно, що важливе значення для розуміння місця часописів у тогочасному інформаційному просторі як носіїв ідеї національної ідеї і української державності має аналітичний огляд вміщених на їх сторінках творів журналістів та письменників, літературної критики та публікацій рецензійного формату, що доповнюють уявлення про проблематику, яку журналістські колективи вважали найбільш актуальною для оприлюднення та обговорення. Значний інформаційний потенціал мають вміщені в журналах інтерв'ю з відомими людьми, передмови до книг, бібліографічні нотатки, результати анкетувань, некрологи та матеріали культурно-мистецької хроніки, матеріали читацької пошти.

Процес трансформації редакційної політики журналів та посилення уваги до проблем національної ідентичності, історії відображає тематика журнальних публікацій періоду перебудови, аналіз якої дає підстави для узагальнюючих висновків щодо тематичних пріоритетів видань. Зокрема, у цей час на сторінках журналів починають друкуватися історичні праці М. Грушевського – «Історія української козаччини» («Вітчизна», 1989 р.), «Історія України – Русі» («Дніпро», 1990 – 1991 рр.; «Київ», 1990 р.), Д. Яворницького – «Історія запорозьких козаків», І. Крип'якевича «Історія України» («Дзвін», 1990 р.), щоденник В. Винниченка та його книги «Відродження нації» («Київ», 1990 – 1991 рр.), праці М. Зерова («Київ», 1990 р.), статті Л. Лук'яненка («Київ», 1991 р.; «Дніпро», 1991 р.; «Золоті ворота», 1991 р.) та інших авторів, чії праці тривалий час були вилучені з офіційних радянських видань.

Переборюючи цензурні заборони, журнал «Прапор» наприкінці 1980-х рр. на своїх шпальтах надрукував табірну лірику М. Руденка, В. Стуса, Ірини Стасів-Калинець, І. Калинця, а також твори В. Симоненка, Є. Сверстюка, В. Голобородька, В. Кордуна, Гр. Тютюнника, С. Чернілевського, М. Холодного, Т. Осьмачки. На сторінках журналу

«Вітчизна» у 1987 р. опубліковано листи репресованого художника-бойчукіста Василя Седляра, уривок із автобіографії Миколи Хвильового. Журнал «Київ» оприлюднив листи відомих дисидентів-шестидесятників, учасників правозахисного руху художників Алли Горської та Опанаса Заливахи.

Журнал «Прапор» з кінця 1980-х рр. у рубриці «Поети української діаспори» представив читачам О. Телігу, Є. Маланюка, Е. Андіївську, О. Веретенченка. У 1991 р. журнал «Дніпро» опублікував три статті з публіцистичної спадщини Олени Теліги.

Варто відзначити позицію українських вчених, висловлену на сторінках журналів, щодо публікації цих та інших праць. Так, у вміщеній у журналі «Вітчизна» передмові до праці М. Грушевського «Історія української козаччини» українські історики В. А. Смолій і О. І. Гуржій наголосили на доцільності «перевидання окремих, найбільших і науково вагомих праць історика» [377, с. 167-172].

У передмові до «Щоденників» В. Винниченка у журналі «Київ» літературознавець М. Г. Жулинський, схвально оцінюючи їх публікацію, зазначив, що В. Винниченко за радянських часів «майже на шістьдесят років вилучається з історії української літератури і культури, політично дискредитується і прирікається нашою системою на повну ізоляцію від рідної землі, від завойованого ним широкого читача» [155, с. 91]. Перу М. Г. Жулинського належить також переднє слово до спогадів «Невідступне минуле» письменниці з діаспори Тетяни Кардиналовської, які побачили світ у журналі «Дніпро» [198, с. 84-107].

У період перебудови в літературно-художніх та громадсько-політичних журналах започатковуються такі співзвучні часові рубрики, як «Українці в світі», «Українська діаспора», «Слово», «Рух», «Час» («Київ»), «Шевченкіана «Вітчизни», «Рідна мова» («Вітчизна»), «Наша доба» («Дзвін»), «Демократизація і гласність», «Українська державність», «Дзвони пам'яті» («Золоті ворота»). Під цими рубриками вміщуються

літературно-публіцистичні матеріали, присвячені суспільно-політичним і соціально-економічним проблемам, українській культурі, мові, релігії, етнографічним аспектам, а також повертаються незаслужено забуті імена.

Для вивчення історії журнальної публіцистики 1985 – 1991 рр. важливими є також інші друковані джерела, зокрема періодична преса. Так, скласти картину функціонування в цей час літературно-художніх та громадсько-політичних журналів дозволило використання матеріалів газетної періодики, передусім – «Літературної України», «Вечірнього Києва», «Комсомольського знамени» та інших тогочасних газет, які першими почали виступати проти монополії Компартії в інформаційному просторі. На їх шпальтах з'являються нові рубрики, дедалі активніше порушуються назрілі проблеми суспільного життя, публікуються заборонені до того часу матеріали з історії.

Натомість огляд публікацій партійно-радянських видань – «Правда України», «Радянська Україна», «Прапор комунізму», «Комуніст», «Під прапором ленінізму» – дає можливість простежити, як на практиці втілювалася партійна лінія щодо забезпечення демократизації і гласності та як, залежно від політичної кон'юнктури, змінювався характер матеріалів цих видань.

Першоджерельну вартість мають матеріали особистісного походження, які складають окремий джерельний комплекс. Передусім, це спогади, які через особистісне сприйняття подій досліджуваного періоду допомагають відчувати атмосферу часу, в якому доводилося працювати редакційним колективам журналів. Джерела особистісного походження відіграють першорядну роль у відтворенні «живого образу людини» у її неповторній індивідуальності, дають можливість відчувати психологічне тло подій, без чого немислиме їх розуміння

На особливу увагу заслуговують спогади редакторів та журналістів українських літературно-художніх і громадсько-політичних часописів.

Так, редактор журналу «Київ» В. Г. Дрозд у своїх спогадах розкриває роботу колективу журналу на початковому етапі перебудови, якому доводилося працювати у непростих умовах демонтажу тоталітарних основ суспільного життя. Він наводить факти і характеризує жорстку цензуру, спрямовану проти утвердження демократичних засад у журнальній публіцистиці [137, с. 6-9].

Тема організації роботи редакційного колективу присутня і в спогадах П. М. Перебийноса, який очолював творчий колектив цього журналу в 1986 – 2000-х рр. Колишній редактор журналу зазначає, що особливого тиску редколегія і він особисто зазнавали, коли на сторінках часопису почали друкуватися твори В. Винниченка, М. Грушевського, І. Чендея та інших авторів [317, с. 10-15].

У спогадах редактора журналу «Прапор» («Березіль») Ю. І. Стадниченка, який очолив колектив у 1990 р., йдеться про перебудову роботи журналу, відхід від стереотипів радянського часу. Акцентує увагу на труднощах, з якими доводилося стикатися, долаючи цензурні перепони [445].

Заступник головного редактора журналу «Жовтень» («Дзвін») у 1980 – 1990 рр. М. М. Ільницький у своїх спогадах характеризує атмосферу, у якій доводилося працювати колективу журналу в роки перебудови, наводить приклади творчого підходу журналістів до висвітлення суспільно-політичного життя того часу, їхнього діалогу з читацькою аудиторією [189, с. 131-133].

З точки зору всебічної оцінки розвитку суспільно-політичних процесів вбачалася доцільною публікація на сторінках журналу «Дніпро» у 1990 р. мемуарно-публіцистичних матеріалів провідних фігур тодішнього політичного олімпу Союзу РСР – Б. Єльцина і Є. Лігачова, які уособлювали протилежні політичні напрямки розвитку суспільства. Журнал опублікував книгу лідера опозиційного руху, а згодом президента Російській Федерації Б. Єльцина «Сповідь на задану тему» [144, с. 74-93] і статтю одного з

високопоставлених партійних функціонерів КПРС періоду перебудови Є. Лігачова [254, с. 154-192].

У книзі з промовистою назвою «На зламах епохи» відомий історик С. І. Білокінь ділиться спогадами про свою участь у підготовці до друку у другій половині 1980-х рр. історичної та мемуарної спадщини М. С. Грушевського в журналі «Київ» з передмовою Ф. П. Шевченка. Описаний ним перебіг подій і наведені факти розкривають форми і методи партійної цензури в час, коли журналістика ще перебувала в залежності від панівної ідеології [32, с. 300-301]. Темі партійного «керівництва» засобами масової інформації присвячені спогади колишнього працівника ЦК Компартії України О. О. Васильєва [51].

Редактору літературно-мистецького і громадсько-політичного журналу «Дзвін» Р. Ф. Федоріву, який 32 роки очолював часопис, в тому числі і в часи перебудови, присвячені спогади його дружини Ольги Міліянчук-Федорів. Вони містять, зокрема, інформацію про його роботу на чолі журналу в складних умовах ідеологічного диктату, його вміння організувати роботу журналістського колективу [393; 156].

Видову належність використаних джерел урізноманітнюють дані анкетування відомих письменників, митців та читачів щодо діяльності літературно-художніх і громадсько-політичних журналів, а також інших суспільно значущих проблем. Зокрема, важливе значення для з'ясування ролі журналу «Дніпро» в розвитку літературно-публіцистичного процесу в роки перебудови мали відповіді на анкету таких знаних українських діячів культури, як Олесь Гончар, Борис Олійник, Юрій Збанацький, Віталій Коротич, Дмитро Гнатюк, Ганна Чубач [289, с. 3-44].

Журнал «Вітчизна» провів також під рубрикою «Перебудова: слово і справи» анкетування серед письменників літературознавців, критиків і письменників щодо оцінки стану сучасної української літератури та перспектив її розвитку в нових умовах [318]. Цей же журнал провів анкету і

серед читачів, у якій вони висловлювали свої оцінки і пропозиції щодо змісту часпису [129].

Суттєвим доповненням джерельної бази досліджуваної нами проблеми є біографічні та бібліографічні видання, що побачили світ у роки незалежності. Зокрема, розширюють уявлення про редакційні колективи і авторів публікацій журналів «Київ», «Вітчизна», «Дніпро», «Дзвін» («Жовтень»), «Березіль» («Прапор») та інших часописів періоду перебудови просопографічні напрацювання в галузі журналістики, започатковані львівськими науковцями. У 1993 р. ними підготовлене і здійснене видання збірників «Українська журналістика в іменах», які складуть основу майбутньої однойменної кількатомної енциклопедії.

Матеріали, що увійшли до цих збірників, розкривають основні віхи життя, громадської, політичної і культурної діяльності понад тисячі постатей у редакційно-видавничій та газетярській справі. Крім суто біобібліографічних відомостей, значна частина опублікованих статей, що включені до збірників, органічно доповнена аналітичним компонентом, зокрема висвітлено соціально-історичне і політичне тло, яке сприяло формуванню того чи іншого журналіста, редактора, видавця, проаналізовано його творчий доробок тощо.

У ході роботи над збірниками «Українська журналістика в іменах» вченими введено до наукового обігу чимало відомостей про життя і діяльність українських журналістів, редакторів та видавців, в тому числі і періоду, що досліджується, імена яких до цього часу залишалися маловідомими. Станом на 2011 р. побачили світ вісімнадцять випусків цієї комплексної праці за редакцією М. М. Романюка [406-411].

Конкретну інформацію про наукову розробку та бібліографію проблеми історії журналістики містять покажчики «Українське журналістикознавство в працях Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка» [416] та «Українське журналістикознавство. Дисертаційні дослідження. 1982 – 2000 рр.» із

вступною статтею «Здобутки українського журналістикознавства в Київському університеті» В. Різуна та Б. Чернякова. Вміщені в них описи праць вчених та інша бібліографічна інформація з проблем журналістики сприяють утвердженню системного підходу і є важливою передумовою проведення наукових досліджень української періодики.

Для наукового розроблення дисертаційної теми важливе значення мало використання матеріалів електронних бібліографічних покажчиків – альтернативи традиційним. На сьогодні вони є найрозповсюдженим засобом існування бібліографічної інформації у віртуальному середовищі. Серед них – «Покажчик за абеткою прізвищ авторів – ugrs.org», в якому вміщена бібліографічна інформація окремих номерів журналів «Київ», «Вітчизна», «Дніпро», «Дзвін» («Жовтень»), «Березіль» («Прапор») та інших часописів [327].

Ще однією категорією використаних джерел є статистичні матеріали, передусім – статистичні збірники Книжкової палати України про газети і журнали. Інформація про українську журнальну періодику періоду перебудови міститься у збірнику «Друк України (1986 – 1990 рр.). Статистичний збірник», який підготовлений у 1999 р. [138].

Отже, джерельна база дисертації характеризується видовою розмаїтістю матеріалів та всебічністю охоплення ними предмета дослідження. Вона достатньо репрезентативна і може забезпечити досягнення мети дослідження та розв'язання поставлених завдань. Широке використання опублікованих та архівних документів в поєднанні з друкованими матеріалами літературно-художніх та громадсько-політичних журналів 1985 – 1991 рр., які складають основу джерельної бази дисертаційного дослідження, дало змогу вичерпно й різноаспектно висвітлити окреслені в дисертації завдання, створити цілісну картину журнальної публіцистики періоду перебудови та її ролі в національному відродженні, а також зробити відповідні висновки й узагальнення, що виносяться на захист.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

При визначенні теоретико-методологічних засад дисертаційного дослідження передусім враховувався стан наукового вивчення і самого характеру теми, а також сформульованої мети, дослідницьких завдань та джерельної бази дисертації. Їх основу склали сукупність загальнонаукових та спеціальних принципів – науковості, історизму, об'єктивності, системності, плюралізму, а також історіософських напрацювань провідних дослідників історії української періодики. Опрацювання і врахування цих принципів та методів дозволило визначити і застосувати найбільш оптимальні, на нашу думку, методологічні підходи для досягнення поставленої мети та реалізації дослідницьких завдань.

Формування методологічної основи наукового пошуку, вибір підходів щодо наукового опрацювання ключових напрямків дисертаційного дослідження спрямовувалися на всебічне висвітлення досліджуваної проблеми. Взятю до уваги, що дослідження з історії преси упродовж тривалого часу, з огляду на суспільно-політичні умови, здійснювалися виключно на засадах марксистсько-ленінської методології. З розпадом СРСР, проголошенням державної незалежності України та ліквідацією монополії Комуністичної партії в ідеологічній сфері в історичній науці утвердилися нові методологічні засади у вивченні суспільних відносин та інститутів, у тому числі друкованих засобів масової інформації, до яких відносяться і журнали.

Практичне застосування при виконанні роботи сучасних методологічних принципів і методів підпорядковувалося, насамперед, об'єктивному і всебічному відображенню широкого комплексу чинників, які зумовлювали характер трансформації журнальної публіцистики у період перебудови (1985 – 1991 рр.), осмисленню і уточненню її ролі в національному відродженні України на шляху до проголошення незалежності.

У процесі роботи над темою використано комплексний підхід щодо опрацювання різних аспектів досліджуваної проблеми. Прагнучи неухильно дотримуватися неупередженості в оцінках, ми спрямовували свою увагу на використання достовірної інформації, з'ясування і розкриття історичних закономірностей та установлення причинно-наслідкових зв'язків.

Основним і визначальним у роботі з дослідження умов функціонування художньо-літературної та громадсько-політичної періодики, змін у змістовно-тематичному наповненні журналів і з'ясування їх місця у процесах демократизації українського суспільства у 1985 – 1991 рр. став базовий принцип науковості. Його дотримання сприяло результативному науковому пошуку, використанню тільки достовірної, перевіреної і апробованої інформації з проблеми, що досліджується у дисертації. Це також дало змогу уникнути спрощеності, кон'юктурності та привнесення в дослідницький процес штучної заідеологізованості.

Не менш важливим вбачається застосування органічно поєданого з ним принципу історизму, який дав можливість не тільки відтворити картину досліджуваного історичного періоду, а й відстежити його зв'язок із сучасністю та вивчити особливості журнальної публіцистики в контексті її конкретно-історичної обумовленості. Цей принцип орієнтував нас на реконструкцію публіцистичної палітри в її хронологічній послідовності, а також на комплексне з'ясування умов і особливостей функціонування журналів як складової частини інформаційного простору і важливого чинника процесів національного відродження й державотворення у конкретно-історичній площині.

При цьому акцентовано увагу на специфіці періоду перебудови з урахуванням особливостей попереднього і наступного періодів історії. Функціонування журнальної публіцистики відбувалося у складних умовах протистояння консервативної і демократичної тенденцій розвитку суспільства, розгортання політичної боротьби. Позбавляючись ідеологічних

стереотипів, літературно-художні і громадсько-політичні журнали змінювали свою редакційну політику, поступово повертаючи собі функції інформатора суспільства. Трансформування журнальної публіцистики у період Перебудови супроводжувалося структурно-типологічними змінами, зростанням ролі журналів у процесах національного відродження і боротьбі за державну незалежність України.

В ході дослідження ролі журнальної публіцистики у національному відродженні України важливе значення мав принцип об'єктивності, який вимагає подолання ідеологічного суб'єктивізму, при цьому надаючи досліднику право на обґрунтування власної позиції. Цей принцип, зокрема, було застосовано при дослідженні радянської історіографії проблеми, яка формувалася в час, коли в усіх сферах суспільного життя, включаючи історичну науку, ще дотримувалися «партійної лінії».

В основу архітекtonіки дослідження теми та komponування структурних розділів дисертації покладено проблемно-хронологічний метод. Його застосування дозволило виокремлювати проблемні блоки і синхронно розкривати різні аспекти функціонування українських літературно-художніх та громадсько-політичних журналів як складової інформаційного простору України в рамках визначеного хронологічного періоду.

Виконання дисертаційної роботи здійснювалося з урахуванням комплексного характеру теми з огляду на її тісний зв'язок із філологією, журналістикою, а також економікою, правом, політологією та іншими дисциплінами, оскільки історія української журнальної публіцистики, як і журналістики взагалі, лежить у площині перетину інтересів різних наук.

Це зумовило застосування міждисциплінарних підходів, що ґрунтуються на використанні окремих даних та методик інших наук.

Важливою методологічною парадигмою дослідження історії української журнальної публіцистики є чітке визначення понятійно-категоріального апарату цієї проблеми.

Передусім, це стосується ключових термінів «публіцистика» і «журнальна публіцистика» та правомірності їх використання у контексті теми, що досліджується.

З'ясовано, що термін «публіцистика» в більшості випадків трактується як вид літературної і журналістської творчості, який оперативно досліджує, узагальнює і трактує з авторських позицій актуальні явища і проблеми життя суспільства.

Виходячи з цього, до журнальної публіцистики ми відносимо авторські матеріали, що оприлюднюються на шпальтах літературно-художніх і громадсько-політичних журналів і мають суспільну актуальність.

Отже, використання вищеназваних принципів і методів сприяло об'єктивному висвітленню малодосліджених аспектів теми дисертаційного дослідження на сучасних методологічних засадах при аналізі журнальної публіцистики періоду, що досліджується у дисертації. В кінцевому підсумку, це дозволило в дисертаційному дослідженні виокремити і охарактеризувати найхарактерніші тенденції, причини та наслідки трансформаційних процесів в українській журнальній публіцистиці та сприяло з'ясуванню її ролі в національному відродженні України.

Різні принципи, методи та засади сучасної методології, застосовані в процесі роботи над дисертаційним дослідженням, на наш погляд, дали змогу уникнути суб'єктивних і упереджених оцінок та забезпечити наукову достовірність результатів, отриманих у дисертації, підтвердити достатньо високу репрезентативність виявлених джерел із досліджуваної проблематики.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи викладене в розділі, можна зробити висновок про те, що аналіз стану наукового вивчення теми дисертаційного дослідження

засвідчив, що проблема ролі і місця журнальної публіцистики в процесах національного відродження та розгортання руху за незалежність України в період перебудови (1985 – 1991 рр.) вивчена лише фрагментарно, не дає цілісного та об'єктивного уявлення щодо трансформації і функціонування в цей час літературно-художніх та громадсько-політичних журналів і зумовлює необхідність комплексного дослідження цієї проблеми на дисертаційному рівні.

Щодо джерельної бази дослідження, то її основу склали друковані матеріали українських журналів, що досліджуються. Їх всебічний аналіз в поєднанні з опрацюванням опублікованих та архівних документів забезпечив досягнення поставленої мети, дав змогу реалізувати визначені дослідницькі завдання і сформувати цілісну картину журнальної публіцистики періоду перебудови та її ролі в національному відродженні, а також зробити відповідні висновки й узагальнення, що виносяться на захист. У процесі роботи над темою підтверджено достатньо високу репрезентативність виявлених джерел із досліджуваної проблематики.

Застосування під час роботи над дисертаційним дослідженням наукових принципів, методів та інструментарію сучасної методології дало змогу, на наш погляд, уникнути суб'єктивних і упереджених оцінок та забезпечити наукову достовірність результатів, отриманих у дисертації.

РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ ТА НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛЬНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ ПЕРІОДУ ПЕРЕБУДОВИ

В умовах активних суспільно-політичних змін періоду перебудови (1985 – 1991 рр.) українська журнальна публіцистика опинилася на вістрі демократичних перетворень.

Літературно-художні та громадсько-політичні часописи сприяли громадському обговоренню та усвідомленню широким загалом нових суспільно-політичних, економічних та культурних явищ.

У часи перебудови журнальна публіцистика стала неформальним дискусійним майданчиком, активним лобістом принципів гласності та плюралізму. Завдяки цьому преса поступово повертала собі в очах громадськості статус надійного та достовірного джерела інформації.

В роки перебудови вітчизняні часописи зазнали відчутних змін у своїй структурі, тематичному наповненні, редакційній політиці, послаблення цензури та ідеологічного тиску. Ці обставини водночас із національним відродженням і підвищенням суспільно-політичної активності громадян призвели до зростання популярності і впливовості журнальної публіцистики в Україні.

2.1. Суспільно-політичні та економічні умови функціонування української преси у 1985 – 1991 рр.

Функціонування періодичних видань в Україні 1985 – 1991 рр. відбувалося на фоні складних політичних та соціально-економічних процесів. Їх відправною точкою став прихід до влади М. С. Горбачова у квітні 1985 р., з яким пов'язують спробу масштабного реформування й оновлення існуючого ладу в СРСР. За таких обставин різко зросла роль публіцистики у суспільному житті, адже остання сприяла ідеологічному

розкріпаченню та формуванню громадського діалогу навколо актуальних подій та явищ.

Поворотним моментом став XXVII з'їзд КПРС, що відбувся у лютому-березні 1986 р. Відзначимо, що доповіді, виголошені на ньому, носили не лише звітний, але й політичний характер. Зокрема, було наголошено на застарілості чинних адміністративної та політичної систем. З'їзд не обійшов увагою і роль преси у суспільстві: відзначалися її відсталість від запитів суспільства і актуальних проблем, а також те, що редакції віддавали більшість газетної площі матеріалам на економічні або ідеологічні, партійні теми, а злободенні проблеми населення опинилися на маргінесі [457, с. 112-113].

Глибинні кризові явища в економічній, політичній і духовній сферах життя радянського суспільства, що в середині 1980-х рр. проявилися особливо виразно, стали реальною загрозою самому існуванню радянської системи. Намагаючись зупинити цей процес та зберегти монополію на владу, Комуністична партія була змушена декларувати курс на проведення кардинальних реформ, зокрема в інформаційній сфері.

XXVII з'їзд КПРС зробив спробу повернути партію «обличчям до людини». По суті, було започатковано історичний експеримент на сумісність соціалізму та демократії. Почалися процеси, які спочатку мали на меті пристосувати партію до нових умов, позбутися застійних явищ, оживити, прискорити, активізувати партійну роботу і відтак оздоровити життя суспільства.

Стратегічний курс на перебудову суспільних відносин було визначено на кількох наступних пленумах і затверджено у новій редакції програми партії (програми побудови комунізму, прийнятої ще в хрущовські часи). Це сталося на XXVII з'їзді КПРС, а згодом було підтверджено та поглиблено на XIX Всесоюзній партійній конференції, на якій було прийнято спеціальну резолюцію «Про гласність», яка мала важливе значення для

поглиблення процесів демократизації, в тому числі і трансформації тематично-змістового наповнення журнальної публіцистики [269].

Такі «стовпи» перебудови, як плюралізм, демократизація, лібералізація та гласність якісно змінили інтелектуальну атмосферу в українському суспільстві. Послаблення, а в окремих випадках ліквідація цензури створили такий інформпростір, де всі учасники громадського діалогу мали рівні можливості. В тому числі, це дозволило інтелігенції долучитися до обговорення у ЗМІ раніше замовчуваних питань. По суті, зміни, які охопили пресу, дали «зелене світло» громадським експертам, критикам, публічним інтелектуалам тощо.

Редакційні колективи засобів масової інформації сміливіше стали братися за висвітлення реалій повсякденного життя з його здобутками і протиріччями. У газетах, журналах, телевізійних програмах стало більше аналітичності і громадянськості, гостроти в постановці проблем і конкретної критики недоліків і упущень. Висловлювалися конструктивні пропозиції з актуальних економічних, соціальних та ідеологічних питань.

Найбільшої ваги в українському суспільстві періоду перебудови набувають журнали літературно-художнього та громадсько-політичного спрямування. Вони у цей час стають найбільш оперативними і впливовими виданнями.

Як слушно зазначила дослідниця І. А. Храмцова, незвична плюралістичність їх ідейно-естетичних позицій в поєднанні з відміною цензури зумовили головну тенденцію розвитку тодішньої журнальної публіцистики – плюралізм і максимальну полемічність усього суспільно-політичного дискурсу [427, с. 128].

В 1985 – 1991 рр. українська журнальна періодика була представлена низкою часописів, що, як правило, мали тривалу історію. Деякі з них, наприклад, до початку перебудови виходили в світ протягом майже 50 років і мали широку читацьку аудиторію, користуючись в неї певним авторитетом.

Далі ми зупинимося на таких журналах, як «Вітчизна», «Дніпро», «Дзвін» («Жовтень»), «Березіль» («Прапор»), «Київ», «Пам'ятки України» та «Україна». За своїм спрямуванням це були здебільшого літературні або громадсько-політичні видання.

Найстарішим українським літературним часописом був журнал «Вітчизна», створений у 1933 р. під назвою «Радянська література» (у 1941 – 1945 рр. мав назву «Українська література»). У 1946 р. під час «жданівщини» він зазнав критики за «націоналістичні тенденції», внаслідок чого був змінений склад редакції і журнал набув назву «Вітчизна» [45, с. 336-337]. В роки перебудови часопис мав статус літературно-художнього та громадсько-політичного місячника Спілки письменників України. Головним редактором журналу протягом 1962 – 1985 рр. був Л. Дмитерко, а протягом 1985 – 1991 рр. – О. Глушко.

Протягом 1985 – 1991 рр. журнал «Вітчизна» виходив щомісяця. В середньому обсяг кожного випуску становив бл. 210 сторінок. «Вітчизна» мала такі рубрики як: «Поезія», «Проза», «Публіцистика», «Критика».

Літературно-художній журнал «Дніпро» під цією назвою почав виходити у 1944р., а до цього мав назви «Молодняк», «Молодий більшовик», що ведуть свою історію з 1927 р. [128, с. 203-204]. Він не підпорядковувався Спілці письменників України і мав офіційний статус «Літературно-художній та громадсько-політичний щомісячний журнал, орган ЦК ЛКСМУ». В ньому друкувалися твори українських письменників, переклади літераторів інших республік СРСР і країн «народної демократії», літературно-критичні статті.

Урізноманітнюючи форми й методи масової роботи з прихильниками часопису, редакція проводила в різних містах і селах України читацькі конференції, в яких брали участь відомі письменники, митці, вчені – автори «Дніпра». Часопис організував також свої редакції на місцях найцікавіших подій того часу, звідки його кореспонденти привозили актуальні матеріали для публікацій [3, с. 407-408].

У 1956 р. у Харкові на базі місцевого альманаху «Харків» почав виходити літературно-художній та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України «Прапор» (з 1991 р. – «Березіль») [29, с. 81–82].

До початку перебудови публікації в часописі зазнавали жорсткого ідеологічного контролю. Однак навіть тоді на сторінках журналу з'являлися яскраві твори сучасної української літератури та лінгвістичні дослідження. Значне місце часопис надавав проблематиці краєзнавства Слобідської України. Від другої половини 1980-х рр. часопис під керівництвом головного редактора Ю. Стадниченка став активним учасником процесів національного відродження. У ньому друкувалися твори, які впродовж багатьох десятиліть були заборонені або замовчувалися (роман «Записки кирпатого Мефістофеля» В. Винниченка, драма «Народний Малахій» М. Куліша, «Історія Слобідської України» Д. Багалія та ін.). Водночас з'явилися гострі твори письменників-вісімдесятників» (Ю. Андрухович, В. Діброва, М. Рябчук та ін.) [382, с. 228].

Здійснена у січні 1991 р. зміна назви часопису стала результатом свідомої настанови редакції на відродження яскравих літературних та художньо-мистецьких традицій Харкова – столиці УСРР доби «розстріляного Відродження», коли тут діяв однойменний театр, очолюваний Л. Курбасом [382, с. 228].

Журнал «Дзвін» під назвою «Література і мистецтво» у 1940 р. почав виходити у Львові (у 1945 – 1951 рр. виходив під назвою «Радянський Львів», а у 1951 – 1989 рр. мав назву «Жовтень») [2, с. 376]. Офіційно називався «Щомісячний літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України». В роки перебудови редактором журналу був Р. Федорів (на посаді – протягом 1968 – 2001 рр.).

Тут уперше було опубліковано твори Г. Тютюнника, П. Козланюка, І. Вільде та інших українських письменників; друкували свої твори автори з інших республік СРСР та зарубіжних країн. На сторінках часопису публікувалися романи, повісті, оповідання, вірші, розвідки про маловідомі

події минулого та про діячів різних періодів історії українського народу [2, с. 376]. Журнал «Жовтень» мав такі рубрики: «Поезія», «Проза», «Наша доба», «Пошук» (присвячений маловідомим сторінкам історії України), «Мистецька палітра», «Життя і слово», «Огляди, рецензії, відгуки».

Із 1983 р. у столиці України започатковано видання літературно-художнього і громадсько-політичного журналу «Київ» [207, с. 335-336]. У роки перебудови він мав статус «Щомісячний літературно-художній та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України та Київської письменницької організації». До 1986 р. редактором часопису був В. Дрозд, якого на посаді змінив П. Перебийніс. У середньому обсяг кожного випуску становив 192 сторінки.

Науковий часопис «Пам'ятки України: історія та культура» заснований 1969 р. під назвою «Пам'ятники України» як інформаційно-методичний щомісячний бюлетень [Українського товариства охорони пам'яток історії та культури](#) за ініціативи [П. Тронька](#). Від 1988 р. назва журналу змінена на «Пам'ятки України». На його сторінках друкувалися розвідки та матеріали з галузей пам'яткознавства, музейної справи, хроніка діяльності Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Авторами статей, вміщених у «Пам'ятках України», були також відомі вчені О. Апанович, С. Білокінь, М. Браичевський, Я. Дашкевич, Л. Залізник, М. Котляр, Ю. Мицик, П. Толочко та ін. [454, с. 45].

Найбільш тиражованим журнальним виданням в роки перебудови була «Україна». За тематичним спрямуванням цей часопис, заснований у 1941 р., був громадсько-політичним і літературно-мистецьким ілюстрованим тижневиком. У 1985 – 1991 рр. його редактором був М. Подолян. Максимального накладу журнал досяг у 1990 р.: тоді цей показник перевищував 900 000 примірників. Порівняльна характеристика українських журналів, що виходили протягом 1985 – 1991 рр., наводиться у таблиці 1.

Перебудовчі процеси в Україні, загалом збігаючись із загальносоюзними, водночас характеризувалися порівняно нижчим рівнем активності населення, тривалим перебуванням при владі представників старої брежнєвської номенклатури.

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика українських журналів,
що виходили протягом 1985 – 1991 рр.**

Назва	Рік заснування	Тематичне спрямування	Головний редактор в 1985-1991 рр.	Періодичність виходу	Тираж одного випуску
«Вітчизна»	1933	Літературно-художній та громадсько-політичний місячник Спілки письменників України	Л. Дмитерко О. Глушко	1 раз на місяць	до 1990 р. – 18183 прим., з 1990 р. – від 38507 до 50893
«Дніпро»	1927	Літературно-художній та громадсько-політичний щомісячний журнал, орган ЦК ЛКСМУ	М. Луків	1 раз на місяць	
«Прапор» (з січня 1991 – «Березіль»)	1956	Літературно-художній та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України	Ю. Стадниченко	1 раз на місяць, з 1991 р. – 1 раз на два місяці	
«Жовтень», (з 1989 – «Дзвін»)	1940	Щомісячний літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України	Р. Федорів	1 раз на місяць	від 18000 (у 1985 р.) до 113000 (у 1990 р.) прим.
«Київ»	1983	Щомісячний літературно-художній та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України та Київської письменницької організації	В. Дрозд, П. Перебийніс	1 раз на місяць	бл. 50000 прим.
«Пам'ятник и України» (з 1988 – «Пам'ятки України»)	1969	Науковий часопис; інформаційно-методичний щомісячний бюлетень Українського товариства охорони пам'яток історії та культури	П. Тронько	4 рази на рік	від 62000 до 101500
«Україна»	1941	Громадсько-політичний і літературно-мистецький ілюстрований тижневик	М. Подолян	1 раз на тиждень	від 230000 до 900000

У перші роки перебудови (1985 – 1986 рр.) явища гласності й плюралізму української журнальної публіцистики торкнулися недостатньо.

Вона продовжувала страждати заідеологізованістю, стереотипністю, перенасиченістю «партійними одами» [131; 239; 395; 446].

Під впливом суспільно-політичної ситуації, в якій продовжувала домінувати компартійна ідеологія на початковому етапі перебудови ще зберігалася традиційна ідейно-тематична спрямованість публіцистичних матеріалів журнальної періодики. Так, у журналі «Прапор» аж до 1988 р. частина публіцистичних статей друкувалася в суто компартійних рубриках «Назустріч XXVII з'їзду КПРС» [292, с. 105-116] та «Рішення XXVII з'їзду КПРС – в життя!» [345, с. 129], в «Києві» – «XXVII з'їзду КПРС – гідну зустріч» [455].

У 1985 – 1986 рр. в часописах «Жовтень», «Вітчизна», «Київ», у межах гучних агітаційно-пропагандистських рубрик «На барикадах ідей», «На чатах», «Ідеологічний фронт», з'явилися «викривальні» статті, спрямовані проти «західного імперіалізму», «буржуазного націоналізму», «поклоніння перед Заходом» тощо [151, с. 6]. Автори й надалі висвітлювали актуальні події з позиції антагонізму класового, або ідеологічного. Лейтмотивом їхніх публікацій виступає критика «капіталістичного устрою», засудження «світового імперіалізму», пафосна пропаганда комуністичних цінностей і переваг соціалістичного способу життя.

Однак протягом наступних років, під впливом лавиноподібних змін, викликаних перебудовою, українська публіцистика зазнає концептуальних змін. Почавшись на рівні вибору матеріалів і тем публікацій, ці зміни нерідко завершувалися ідеологічною переорієнтацією часописів.

Значною мірою цьому сприяло те, що із екологічного на потужний політичний чинник суспільного життя перетворилася катастрофа на Чорнобильській АЕС, яка спіткала Україну у 1986 р. Вона підірвала довіру людей до радянської системи і пробудила усвідомлення національних інтересів, спричинила підвищення активності та організаційне згуртування політичних сил. Чорнобильська трагедія викликала протестні настрої і активізувала політизацію широких верств населення, спонукала людей до

переосмислення дійсності, пошуку відповідей на гострі питання суспільного розвитку.

Саме тоді в Україні, хоч і з деяким запізненням, розпочався реальний перехід від закритого цензурного режиму до гласності, а українська журнальна періодика, як і уся преса, перетворювалася у головну опозиційну силу і важливий інструмент впливу на суспільну свідомість і утвердження необхідності реформування основ радянського суспільства. Художньо-літературні і громадсько-політичні журнали стали своєрідними генераторами і носіями національної ідеї, виступали дієвим засобом пробудження патріотичних почуттів, об'єднуючи громадськість навколо спільної мети – здобуття незалежності української держави.

Журнальна публіцистика ставала дедалі авторитетнішим і впливовішим явищем суспільної думки другої половини 1980-х рр. На сторінках журналів з'явилися нові рубрики; спочатку обережно, а потім дедалі активніше порушувалися назрілі проблеми, серед яких виразно виділяються такі тематичні напрями, як історія і політика, соціальна сфера, економіка, збереження культурної спадщини українського народу, охорона навколишнього середовища.

Зазнав змін колективний портрет авторів часописів. Якщо до середини 1980-х рр. вони були представлені переважно штатними кореспондентами, членами Спілки письменників України або партійними функціонерами, то з часу перебудови активними дописувачами стали історики, економісти, літературознавці, літературні критики, філософи, громадські діячі.

Відповіддю КПРС на явища, про які йшлося вище, стала кампанія викривання недоліків. Її суть зводилася до заохочення преси до критики окремих проблем соціально-економічного, політичного чи культурного життя в СРСР. Однак влада при цьому не допускала критики основ існуючої політичної системи. Найяскравішим доказом цього є та обставина, що найбільш запеклий опір вчинявся щодо публікації тих матеріалів, де

йшлося про створення нових політичних партій, альтернативних суспільних рухів та ін. акцій, які б порушували монополію КПРС на владу.

Про характерне в той час ставлення компартійного апарату до преси на сторінках журналу «Дніпро» поділився київський журналіст М. Дорошенко у статті «У литаври бити рано». Як делегат XIX Всесоюзної партійної конференції, він був здивований ходом дебатів про гласність і роботу преси – при фронтальному тиску на неї, що чинився в багатьох виступах, лише двічі було надане слово самим представникам преси.

Автор журнальної статті, аналізуючи хід XIX партійної конференції, зазначає, що «коли в доповіді говорилося про підвищення вимогливості до роботи журналістів, делегати дружно аплодували. Коли ж давалася принципова оцінка фактам утиску критики – було повне мовчання. Траплялося, рецензенти преси піддавали її огульній критиці, іноді в грубій, образливій формі (водночас проголошувалася вимога не допускати подібного в газетах і журналах). Як же можна проаналізувати, зробити висновки, коли апелювання до преси здебільшого були неконкретні, без посилань на видання і публікації? Така ситуація, думається, виникла через те, що серед делегатів, зокрема виступаючих, був добрячий процент різного рангу керівників апаратів. А імена представників цієї категорії вельми часто згадуються у критичних виступах нашої преси, радіо, телебачення» [130, с. 51–92].

Про суспільно-політичну атмосферу, в якій безпосередньо доводилося працювати журналістам літературно-художніх та громадсько-політичних часописів, дають уявлення спогади головного редактора журналу «Київ» В. Дрозда, який очолював видання у 1983–1986 рр. Він писав: «Скажу без перебільшення: колектив, незважаючи на складний період становлення, здійснив подвиг, створивши буквально з нічого один із найцікавіших українських місячників того часу. Звичайно, взірцем «сміливості» ми не були, але за взірцем розважливої мудрості цілком могли слугувати – у тих конкретних обставинах, у яких нам випало жити і працювати. Цензура була

просто жахлива, а головне – дурна... Наше ж спрямування навіть в мордовських таборах помітив Василь Стус, дуже позитивно відгукнувшись про художній рівень прози на сторінках «Києва» [137, с. 6–9].

Не слід вважати, що процес торування шляху редколегіями журналів до демократизму і гласності був легким. Збереження численних пережитків тоталітарного минулого змушували керівництво журналів шукати різні способи обходу цензурних перепон.

Показовим є досвід головного редактора журналу «Жовтень» («Дзвін») Р. Федоріва: «Я йшов на компроміси... Ну, наприклад, Ростислав Братунь завів рубрику «Пост імені Ярослава Галана». Я його в цьому підтримав. А що зробили? За тим «Постом...» ми могли публікувати у журналі справжню літературу» [169, с. 9-11]. На думку Р. М. Федоріва, така ситуація була типовою для більшості редакторів українських часописів: «правдами і неправдами, ставлячи часом богові свічку й чортові кочергу, ми, редакція і редколегія, скеровували напрям журналу в бік популяризації історії, етнографії, фольклору, історії культури взагалі. Обличчя «Дзвона» таке, яке воно є сьогодні, вироблялося протягом довгих років у нелегкій боротьбі з апаратчиками, цензурою, донощиками і провокаторами» [402, с. 107-113].

Про роботу в журналі «Жовтень» («Дзвін») згадує заступник головного редактора цього часопису (1980 – 1990) М. М. Ільницький: «Хотів би навести епізод, який мені запам'ятався, з того переломного часу. В 1989 р. до Львова із США завітав поет Остап Тарнавський з дружиною Мартою. Вони завітали до «Жовтня» і побачили вже обкладинку першого номера «Дзвона» на 1990 рік, на якій був зображений князь Святослав, а під ним – напис «Іду на вас». Гості стали нас застерігати: навіщо ви наражаєтеся на небезпеку? Але тоді на небезпеку наражались всі, страху не було. До слова, «Жовтень» один із перших змінив свою назву, незабаром це зробила переважна більшість українських часописів» [189, с. 131-133].

У роки перебудови журнальна публіцистика своїми актуальними і правдивими публікаціями на життєвоважливі теми завойовувала дедалі більшу популярність і довіру своїх читачів. У листах до журналів люди порушували гострі питання, які в той час найбільше турбували суспільство.

Тематична різноплановість читацької пошти як форми реагування на публіцистичні матеріали українських часописів рельєфно простежується на прикладі журналу «Прапор». На його сторінках в роки Перебудови велася спеціальна рубрика «З пошти «Прапора», під якою постійно друкувалися листи-відгуки читачів на публікації журналу.

Показовим у цьому контексті може бути гостросюжетний публіцистичний матеріал письменника Станіслава Чернілевського «Слово поета на одних сільських загальних зборах», вміщений у журналі «Прапор» у 1988 р. [434, с. 73-78]. Актуальний виступ письменника викликав потік листів до редакції. Серед них – лист В. Тарана із Сумської області, який писав: «Прочитав я вірші С. Чернілевського своїй матері та сусідам (вдома на селі), і всі вони стверджували і підтверджували, що все, сказане поетом, правда – гірка і щира. Хіба мало привозили селянам «котів у мішку», та й нині привозять інколи? Хіба вам не відомо, що колгосп можуть перевірити, покарати, повчити люди з 22 організацій?! Це вам про щось каже? Та й мені також образливо за село й за себе, можливо, я й залишився б удома, якби не було... Не хочеться ятрити рану! Передайте С. Чернілевському нашу подяку за ці вистраждані рядки, за цей крик душі поета. Ще передайте, що не тільки я, а й усі, хто прочитав «Слово поета...», готові підписатися під кожним рядком» [159, с. 3]. У редакційній пошті журналу «Прапор» серед інших проблем, що порушували читачі, провідне місце посідали листи на теми економіки, екології, міжнаціональних відносин. Відгуки такого ж змісту на актуальні публіцистичні матеріали надходили і до інших журналів.

При цьому часописи доби Перебудови намагаються друкувати «непричесані» думки читачів, не особливо втручаючись у стиль і манеру

листів, повідомлень, відгуків, реплік, які систематично з'являються під рубриками: «Наша доба», «Пошук» («Дзвін»), «Контакт» («Дніпро»), «Якби президентом був я» («Вітчизна»), «Досил у номер», «Відверті розмови» («Київ»), «На перехресті думок» («Прапор»). Саме читачі зачіпають найбільш чутливі нерви життя: відродження української культури, мови, вихід з економічного тупика, політичне протистояння різних верств суспільства, злиденне становище нашого села, соціальна і побутова безправність нинішнього городянина.

У зворотних відгуках на ті чи інші публіцистичні матеріали читачі активно демонстрували утвердження засад демократичної культури на противагу ідеологічним стереотипам часів тоталітаризму, адекватне сприймання світових культурних цінностей, витворення вільного мислення, власні міркування з приводу інформаційної монополії в тоталітарних системах, фальшувань історії, маніпуляцій громадською думкою та зацікавленість у багатьох інших проблемах оточуючої дійсності. Думки та пропозиції читацької аудиторії враховувалися редакційними колегами журналів при тематико-змістовному плануванні номерів, наближали часописи до читача.

Посилення впливу журнальної публіцистики на формування громадської думки і пробудження національної самосвідомості громадян в кінці 1980-х рр. відбувалося в умовах появи і розгортання мережі громадсько-політичних рухів – основи майбутньої багатопартійності. У 1989 р., за повідомленням ідеологічної комісії ЦК КПУ, в Українській РСР діяло понад 47 тис. неформальних самодіяльних організацій, у тому числі 6957 – суспільно-політичного спрямування. Одночасно розгорталася й мережа їх періодичних видань, що справляло помітний вплив на суспільну свідомість громадян, а також на тематично-змістове наповнення літературно-художніх та громадсько-політичних журналів [234, с. 21].

Активізації цього нового явища суспільно-політичного життя сприяло вилучення Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 квітня 1989 р. з

кримінального кодексу РРФСР ст. 70 і, відповідно, ст. 62 кримінального кодексу УРСР («наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад»), під які «підганяли» тих, хто був невдоволений владою.

Принципово важливе значення мало рішення позачергового Третього з'їзду народних депутатів СРСР (12–15 березня 1990 р.) щодо внесення змін до діючої Конституції СРСР – скасування ст. 6 про визнання КПРС «політичним ядром радянського суспільства» та доповнення її положеннями про багатопартійність [168]. А з прийняттям 12 червня 1990 р. Закону СРСР «Про пресу та інші засоби масової інформації» [167] фактично були зняті останні обмеження щодо розвитку опозиційної до існуючої влади преси.

Має рацію І. А. Храмцова, яка вважає, що одним із ключових чинників впливу журнальної публіцистики на формування громадської думки є «довіра до них людей як до джерел інформації з високим рівнем об'єктивності та глибиною пропонованого ними аналізу суспільно-політичних і культурних явищ та процесів». Вагомим критерієм такої довіри можна розглядати тиражність журналів [427, с. 130].

Найбільше, майже в п'ять разів, зріс тираж журналу «Дзвін» (до 1989 р. – «Жовтень»). Якщо у 1988 р. його тираж складав 32730 примірників [154, с. 136], то на початок 1991 р. він досяг 151750 примірників [205, с. 177]. Тираж журналу «Вітчизна» з 23488 примірників у 1988 р. [71, с. 209] зріс до 38507 примірників [72, с. 209] на початок 1991 р. За цей же період тиражі журналів «Дніпро» і «Київ» зросли з 54400 [126, с. 149] до 65000 [127, с. 145] і з 18605 [205, с. 177] до 28705 [206, с. 169] відповідно.

Збільшення тиражів журналів на завершальному етапі Перебудови засвідчило активну позицію редакційних та авторських колективів українських часописів, налагодження зворотного зв'язку з читачами, яким надавалася можливість висловлювати власну думку про найактуальніші події та проблеми дійсності, зростання уваги до гострих тем та прагнення

об'єктивно їх досліджувати. Тиражі, що зростали, і широка читацька пошта стали аргументованим підтвердженням не лише авторитету і популярності літературно-художніх і громадсько-політичних журналів в українському суспільстві, а й ролі часописів як важливого чинника національного відродження і розгортання руху за державну незалежність України.

Отже, журнальна публіцистика в Україні 1985 – 1991 рр. функціонувала в умовах масштабних суспільно-політичних зрушень. Процеси демократизації, лібералізації, плюралізму і гласності створили для редколегій усіх без винятку часописів виклики, на які терміново потрібно було давати адекватні відповіді. У частині журналів якісні зміни в тематичній та ідейній площині проявилися вже на перших етапах перебудови. Редколегії інших («Київ», «Вітчизна», «Жовтень») упродовж 1985 – 1986 рр. зберігали обережну й вичікувальну позицію, але потім також стали на шлях оновлення своїх часописів. Додатковими каталізаторами цих процесів стали послаблення цензури та втрата КПРС політичної монополії.

Таким чином, літературно-художні та громадсько-політичні часописи разом з іншими ЗМІ зіграли ключову роль в боротьбі зі стереотипним і догматичним мисленням, у переоцінці минулого СРСР та України, в утвердженні плюралізму і свободи слова в суспільному дискурсі. В ширшому сенсі – вітчизняна журнальна публіцистика забезпечила створення в Україні доби перебудови якісно нового інтелектуального середовища та інформаційного простору.

2.2. Метаморфози редакційної політики та процес змістовно-тематичного оновлення українських журналів у період перебудови

Незважаючи на зростаюче часове віддалення, період 1985 – 1991 рр., що увійшов у вітчизняну історію під назвою «перебудова», лишається

предметом гострих суспільно-політичних суперечок та наукових дискусій. Гострота обговорення у значній мірі обумовлюється особистими переживаннями його учасників, для більшості яких зазначений період є частиною власного життєвого шляху, а руйнування Радянського Союзу стало особистою втратою. Дискутується питання про ступінь неминучості розпаду СРСР та міру історичної відповідальності різних політичних діячів та структур, у тому числі органів влади та засобів масової інформації різного рівня.

Сьогодні, коли гостро стоїть проблема підвищення ефективності системи державного управління, більш інтенсивного розвитку набувають інститути громадянського суспільства, покликані подолати відчуженість народу від влади, державного та муніципального управління та скоротити можливості маніпулювання суспільною думкою через канали масової комунікації. Тому суттєвою частиною зазначеного дискурсу є дослідження історичного досвіду ролі журнальної публіцистики у процесах другої половини 1980-х рр., відповідальності журналістів і керівництва редакцій за результати й наслідки Перебудови та аналіз її впливу на суспільну свідомість через ідейно-тематичну наповненість публіцистичних матеріалів.

Перебудова суспільного життя та розпочаті реформи у процесі переходу до ринкових відносин в економіці та катаклізми, що послідували за цим, різко змінили розвиток інформаційних процесів у країні. Традиційна радянська система масової комунікації, що склалася за роки партійного керівництва ідеологією, втрачала свої позиції, поступаючись новим демократичним підходам. За таких обставин українські журнали отримали добрі перспективи стати тим соціальним інститутом, роль якого є значною у такі модернізаційні періоди.

Поступовий розпад тоталітарної держави та її політики у сфері масової інформації (як і в усіх інших) дали поштовх до перетворення українських літературно-художніх та громадсько-політичних журналів на майданчик, де

розглядаються найактуальніші проблеми національного відродження і трансформування суспільства на шляху до утворення власної державності.

Як уже зазначалося, динаміка розвитку демократичних процесів в Україні дещо відставала від загальносоюзних. Це стосувалося і такого демократичного явища, як гласність. Якщо у московських виданнях вже публікувалися резонансні матеріали з позиції плюралізму, висвітлювалися заборонені перед тим теми, то в Україні засоби масової інформації продовжували перебувати у полоні стереотипів радянського часу.

У перші роки перебудови (1985 – 1986 рр.) журнальна публіцистика України залишалася за ідеологічною орієнтацією та за формою власності суто партійною. Тож оперативну перебудовчу інформацію читачі України отримували із газети «Аргументы и Факты», журналу «Огонек», інших московських періодичних видань.

Чи не єдиною газетою, яка обережно, але все ж таки наважувалася виступати проти «єдино вірної» лінії ЦК КПУ, був орган Спілки письменників України – газета «Літературна Україна». З перших років перебудови вона, зокрема, почала порушувати питання упослідженого становища українських мови, культури, освіти, літератури, екології [279, с. 167]. Саме «Літературна Україна» 16 лютого 1989 р. опублікувала проекти Програми і Статуту Народного Руху України – масової на той час громадсько-політичної організації, яка в подальшому трансформувалася у політичну партію, опозиційну до комуністичної влади і посідала провідне місце в політичному житті України [342, с. 3-4].

Дещо пізніше у цей процес, що набував незворотного характеру, включилися авторитетні на той час українські журнали – «Вітчизна», «Київ», «Дніпро», «Жовтень» («Дзвін»), «Прапор» («Березіль»). Гласність і плюралізм поступово ставали невід'ємною частиною їх редакційної політики.

Контент-аналіз публіцистичних творів, що з'явилися в українських журналах протягом 1985 – 1991 рр., засвідчив, що в цей час розпочався і

тривав процес концептуального оновлення вітчизняних літературних та громадсько-політичних часописів. Показником цього є різноплановість оцінок подій, наявність гостро-критичних публікацій, поява і поступове збільшення частки статей, які стосувалися проблем національного відродження та відновлення незалежності України.

Дослідниця Н. Желіховська виділяє три етапи трансформації українських журналів періоду перебудови: 1) 1985 – 1986 рр.; 2) 1987 р.; 3) 1988 – 1991 рр. [153, с. 49-53].

Відзначимо, що українській публіцистиці першого етапу (1985 – 1986 рр.) все ще притаманна схожість із виданнями застійних 1970-х рр. Вона, зокрема, проявляється у пафосних глорифікаційних публікаціях про досягнення КПРС і уряду, переваги соціалізму перед західним способом життя, культивуванні й тиражуванні міфів, пов'язаних із «Жовтневою революцією» та «Великою Вітчизняною війною».

Доказом вищезазначеного можуть слугувати рубрики, в межах яких публікувалися матеріали журналу «Вітчизна»: «На барикадах ідей» [288, с. 119-136], «Шляхами Жовтневої ери», «З Леніним у серці», «Від з'їзду до з'їзду», «Фронт Продовольчої програми» [444], «Я – син Країни Рад» [446]. У журналі «Київ» прикладом таких рубрик були «XXVII з'їзду КПРС – гідну зустріч», «З вогненних літ», «Незабутні», «Революційні зорі» [455]. Мало чим від них відрізнялась тематична рубрикація в часописах «Дніпро», «Прапор», «Жовтень».

Публікація повідомлення про березневий (1985 р.) пленум ЦК КПРС та супровідних матеріалів стала останнім випадком масового тиражування подібної інформації українськими публіцистичними журналами. В подальшому редколегії ряду видань відходять від практики обов'язкового висвітлення перебігу та рішень партійних пленумів.

Водночас редакційні колективи журналів навіть у тодішніх жорстких цензурних рамках намагалися розширити інформативні можливості своїх

часописів, виходячи передусім із запитів читацької аудиторії. Однією з форм такої роботи стали інтерв'ю.

Показовою щодо цього може бути практика журналу «Вітчизна», який упродовж 1985 р. на своїх сторінках вмістив три інтерв'ю з керівниками республіканських міністерств, на роботу яких поступало найбільше нарікань від населення. Співрозмовниками кореспондентів журналу «Вітчизна» стали міністри автомобільного транспорту УРСР П. П. Волков [1, с. 16-21], зв'язку – В. І. Делікатний [175, с. 14-19], меліорації і водного господарства УРСР В. М. Ткач [340, с. 29-35], соціального забезпечення О. М. Лук'яненко [349, с. 17-22], які відповідали на злободенні питання щодо роботи підпорядкованих їм галузей.

До практики інтерв'ю з керівниками різних рівнів у 1985 р. вдавався і журнал «Київ». На його сторінках розміщені інтерв'ю з головою колгоспу «Україна» Дуаєвецького району Хмельницької області В. М. Стельгачем [184, с. 81-87], секретарем Київського міськкому Компартії України М. М. Сергєєвим [335, с. 96-102], генеральним директором Київського верстатобудівного об'єднання імені М. Горького В. М. Кальченком [358, с. 76-80], міністром харчової промисловості УРСР Г. Д. Завгороднім [190, с. 123-127], міністром меліорації і водного господарства УРСР В. М. Ткачом [381, с. 87-92].

На початку перебудови навіть радикально налаштовані автори у своїх оцінках суспільних явищ не виходили за межі марксистської теорії і поширеної в той час тези про необхідність удосконалення соціалізму, зокрема – шляхом повернення до його «чистого», ленінського трактування. Передбачалось, що розширення інформаційної свободи, у тому числі й поява незалежних від КПРС та Рад засобів масової інформації, буде сприяти саме такому удосконаленню. Публіцисти вбачали корінні протиріччя тодішнього соціалізму та причину зниження господарського потенціалу у тому, що економічні інтереси бюрократії як окремого класу розходяться з інтересами держави та суспільства в цілому.

Запорукою успіхів економічного зростання у публікаціях цього періоду виступають свідомість, ініціативність та інші високі моральні якості працівників. Основна ідея, що виражає концепцію висвітлення соціально-економічної проблематики в 1985 – 1986 рр. – науковий прогрес в економіці має своїх визначних героїв і своїх «безіменних уповільнювачів», які своєю інертністю та безініціативністю перешкоджають досягненню успіхів у народному господарстві.

У матеріалах простежується тенденція до викриття «окремих» недоліків на фоні позитивних прикладів ефективного господарювання. Автори публікацій апелюють до совісті і сумління, намагаються «всесірно розвивати» у кадрів ініціативу і соціалістичну діловитість, уміння бачити перспективу і мобілізувати колективи трудящих на розв'язання поставлених завдань. Головними винуватцями виступають «бездушні» керівники, які начебто не хочуть ні мислити, ні працювати, ні навіть помічати вочевидь прогресивне.

Однією з популярних тем журнальної публіцистики на початку перебудови було висвітлення гострих і дразливих соціально-економічних тем. Серед них: «бідність мільйонів на тлі розкішного життя кількох мільйонерів», безробіття, наркоманія, мілітаризм, расизм тощо. Чимало авторів публікацій, оприлюднених у 1985 – 1986 рр., продовжували зловживати перекручуваннями і підтасовкою фактів, а також замовчуванням назрілих національних проблем.

Характерною в цьому контексті може бути написана І. Миговичем стаття «Диверсії під релігійними гаслами», яка була вміщена у журналі «Вітчизна» у 1986 р. У ній з позицій войовничого атеїзму піддається критиці «уніатсько-націоналістичний альянс», який здійснює «імперіалістичні антирадянські диверсії», викривається «заяложена теза буржуазної пропаганди» про гноблення неросійських національностей і засуджується уніатський клерикалізм. У статті стверджується, що релігійні діячі виступають заодно з «українськими буржуазними націоналістами».

Автор намагається також заперечити очевидні факти і переконати читачів у тому, що КПРС і Радянська держава дбайливо ставляться до національних цінностей, а українська мова розвивається і збагачується. А зменшення темпів приросту населення УРСР в 1930-ті рр. трактується автором не як наслідок штучно організованого Голодомору, а як результат культурної революції, що активізувала міграційні процеси, головним чином із Заходу на Схід [276].

На першому етапі (1985 – 1986 рр.) на сторінках вітчизняних часописів не знайшли свого відображення матеріали, які б стосувалися національного питання в Україні, національної ідентифікації та відродження, виходу Української РСР зі складу СРСР тощо. Такі «білі плями» в історії України, як Голодомор 1932 – 1933 рр., політичні репресії та «Розстріляне Відродження» 1930-х рр. на початку Перебудови лишалися поза увагою публіцистів. Питання знищення пам'яток культури, особливо культової архітектури в 1920-х – 1930-х рр., пам'яткоохоронної роботи тощо, за винятком кількох публікацій в журналі «Пам'ятники України», не знайшли широкого відображення. Цю тенденцію підтверджує, зокрема, Н. Желіховська, яка зазначає, що «протягом 1985 – 1986 рр. в журналах «Вітчизна» і «Київ» не було опубліковано жодного публіцистичного матеріалу з проблем історичного розвитку українського народу» [151, с. 6].

У перші роки перебудови, на відміну від публікацій 1987 – 1991 рр., журнальна публіцистика зберігала негативне або підозріле ставлення до українців діаспори. Щодо них типовими залишалися кліше «буржуазних націоналістів», «фашистських», або «бандерівських» прислужників, «недругів», які тільки й чекають того, аби нашкодити жителям Української РСР.

Переломним для української журнальної публіцистики став 1987 р., який, за періодизацією Н. Желіховської, відповідає другому періодові її розвитку в роки перебудови. Під впливом наростаючих процесів демократизації, плюралізму та гласності, а надто – після аварії на

Чорнобильській АЕС, роль періодики в житті суспільства помітно зростає. Приховування реальних масштабів чорнобильської катастрофи привели до активної боротьби за свободу слова в СРСР, а також за право людини на отримання об'єктивної інформації. Отже, на другому етапі для редколегій пріоритетним стає своєчасне і правдиве (!) висвітлення справді важливих для суспільства подій.

Водночас зі збереженням у журналах основних рубрик, спостерігаємо появу нових, що отримали актуальні назви. Так, у часописі «Вітчизна» з 1987 р. з'явилися рубрики «Полеміка», «Резонанс», «З непам'яті десятиліть», «З літературної спадщини», «Актуальне інтерв'ю».

На другому етапі спостерігається зміна ставлення публіцистів до української діаспори. Вперше українці, які проживають за межами Української РСР, подаються в нейтральному або позитивному світлі. Серед таких авторів – С. Лазебник, який на сторінках часопису «Золоті ворота» у статті «Зарубіжні українці: скільки їх, де вони?» проаналізував чисельність, склад, географію та духовний зв'язки українців діаспори з батьківщиною [251, с. 90-92]. Тематично близькою до статті С. Лазебника була публікація Ф. Заставного «Українська зарубіжна діаспора» (журнал «Дзвін», 1991 р.) [173, с. 83-88]. Окрім оглядових та узагальнюючих статей побачили світ матеріали, присвячені життю українців у окремих країнах. Так, М. Нечай розповів читачам про долю українців у Аргентині («Жовтень», 1989) [294, с. 85-92], І. Кушнірик опублікував огляд літературного життя українців Румунії («Жовтень», 1989) [250, с. 121-123], але найбільш чисельними виявилися нариси, присвячені українцям у Канаді. Крім того, в журналі «Жовтень» («Дзвін») з 1990 р. регулярно стали з'являтися твори українських письменників із середовища діаспори [9, с. 157-158].

Поява таких матеріалів викликала зміну ставлення частини населення Української РСР до української діаспори. У свідомості багатьох з'явився образ українців, які, попри свою розпорошеність по всьому світу, зберегли

любов до Батьківщини, а також плекають про національне та політичне відродження України.

Третій етап трансформації вітчизняної публіцистики в період перебудови припадає на 1988 – 1991 рр. Зміни, започатковані «знизу» редколегіями, авторами і читачами, доповнилися ініціативами «згори». Так, 20 жовтня 1988 р. було скасовано одіозну партійну постанову «Про журнали «Звезда» і «Ленинград» від 14 серпня 1946 р. [332, с. 45].

Таким чином, у роки перебудови українські періодичні видання дедалі частіше почали публікувати гострі публіцистичні матеріали, а судження й висновки їх авторів стають дедалі гострішими та критичнішими. Найбільшою мірою ця тенденція проявилася щодо статей, присвячених питанням партійної ідеології, історії України, української мови, ринкової економіки та церковного відродження.

Принциповий момент полягає у тому, що українські часописи періоду перебудови стали поривати із канонами радянської публіцистики. Зрештою, це означало формування нового інформаційного поля, а також медіасередовища, які притаманні відкритому демократичному суспільству.

Свідченням вищезгаданих процесів може стати діяльність редколегії часопису «Вітчизна».

Центральне місце в журналі посіла рубрика «Публіцистика». Починаючи з 1986 р., у ній щороку висвітлювалися дедалі дражливіші питання соціально-політичного, національно та культурного життя.

Проблемам, що хвилюють людей, журнал відвів спеціальну рубрику «Якби президентом був я...». Перше слово в ній було надано відомому економісту, народному депутату СРСР, доктору економічних наук, завідувачому відділом методології політичної економії Інституту економіки АН УРСР. В. Черняку, який дав інтерв'ю під заголовком «Від економіки абсурду – до економіки здорового глузду». Відповідаючи на питання журналу «Вітчизна», В. Черняк висловлює критичні зауваження щодо організації роботи депутатів і з'їздів народних депутатів СРСР, вказує на

низьку ефективність такого органу. Щодо економіки і економічної політики, то він висловив категоричну думку про те, що «модернізація та лібералізація авторитарної й тоталітарної системи – марна справа. Основне завдання поточного моменту – не зміни у моделі, а заміна моделі іншою. Отже, йдеться про зміну суспільно-економічного ладу» [435, с. 145-153].

Проблемі аварії на Чорнобильській АЕС у контексті екологічної безпеки і збереження довкілля присвятив свою статтю В. Князюк «Чим замінити атомні електростанції?». Автор висловлює свої міркування щодо впровадження і використання альтернативних атомній енергетиці джерел енергозабезпечення, аналізує наявний досвід, наводить думки провідних українських вчених. Стаття пробуджує інтерес громадськості до актуальної проблеми [210, с. 167-172].

Враховуючи інтерес читацької аудиторії, журнал «Вітчизна» у 1989 р. в рубриці «Публіцистика» під назвою «Евакуація» опублікував інтерв'ю свого кореспондента О. Буценка з першим заступником міністра транспорту УРСР В. М. Ревою. З цього інтерв'ю вперше громадськість «із перших уст» дізналася про те, як організувалася робота з евакуації жителів міста Прип'ять і персоналу Чорнобильської АЕС в перші години і дні після аварії. Відзначалася необізнаність і неготовність відповідних служб до подібних ситуацій. Водночас йшлося про високу відповідальність і самопожертву рядових учасників робіт з ліквідації наслідків аварії. Журналіст, який брав інтерв'ю, у передмові зазначив, що «розмірковуючи, як краще подати матеріал, я дійшов висновку, що змінювати нічого не варто, – це вже документ про ті перші години Чорнобиля, побачені з відстані трьох років» [140, с. 132-139].

У публіцистичній палітрі журналу «Вітчизна» помітне місце посідали матеріали, у яких викривалися вади командно-адміністративної системи й усієї радянської дійсності. Так, зокрема, громадський резонанс мала стаття М. Біденка з характерним заголовком «Залізний стовп, або як народжується бюрократизм». У ній на прикладах бюрократичної тяганини автор робить

висновок, що «паперові рогатки на шляху людини стоять повсюди. Сотні інструкцій, переважно заборонного характеру. Це продукція бюрократизму. Бюрократ – фігура інтернаціональна, з родоводом, якому б позаздрили і чистокровні лицарі короля Артура» [31, с. 148-154].

У роки перебудови резонансний розголос мали матеріали часописів із проблем корупції та інших негативних проявів. У статті «Піраміда корупції. Із записника юриста» А. Т. Болабольченко зазначає: «ми впродовж багатьох років згадували про корупцію лише стосовно до «них». І ось це явище раптом постало й перед нами в усій своїй нещадності, зачепивши такі високі ешелони влади, які традиційно вважалися, так би мовити, поза підозрою». У статті автор наводить конкретні факти ганебної практики хабарництва, корупції і приписок в ешелонах партійно-радянської влади міста Одеси та Луганської області. Автор стверджує, що корупцію силами тільки правоохоронних органів не здолати. Для цього «потрібне рішуче оздоровлення економіки, яка, в свою чергу, сприятиме моральному оздоровленню суспільства» [36, с. 112-115].

Не менш резонансне значення мав матеріал «Рекетир у міліцейському мундирі» О. Волинського, в якому на основі документів кримінальних справ висвітлюються злочини працівників міліції у Донецькій області. Автор привертає увагу суспільства до цієї проблеми, зазначаючи, що міліцейська статистика свідчить, що кількість випадків рекету за останній час значно збільшилась, і це соціальне лихо набуло нині справді величезних масштабів. І за кількістю, і за жорстокістю, і за розмірами сум, що їх вимагають шантажисти, а тому про це загрозливе явище треба знати кожному. Журнальна стаття застерігає, що «суспільство ще не до кінця усвідомило масштаби й тенденції дальшого поширення організованої злочинності у сфері тіньової економіки, намагання організованих злочинців установити свій контроль над прибутками громадян» [80, с. 148-153].

На завершальному етапі перебудови з урахуванням суспільних запитів зазнала удосконалення рубрикаційна структура українських часописів. Так,

у журналі «Вітчизна», крім названих вище рубрик, з'явилися нові, серед яких: «Шевченкіана «Вітчизни», «Твори української діаспори», «Народний агрокалендар»; запроваджено анонси «Це ви прочитаєте у 1990 році». Прямий діалог з читачами вівся на сторінках журналу під рубрикою «З пошти «Вітчизни»», в якій постійно друкувалися листи читачів.

Одночасно з іншими українськими часописами трансформаційні процеси редакційної політики торкнулися і журналу «Дніпро». Шпальти часопису поповнилися рубриками, самі назви яких відбивали атмосферу перебудови – «Публіцистика перебудови: досвід, проблеми», «Контакт: Підтримую. Заперечую. Пропоную».

Як і журнал «Вітчизна», популярний часопис засобами публіцистики порушував широкий спектр гострих і суспільно значущих проблем. Серед них – висвітлені чорнобильською катастрофою економічні проблеми, що тісно переплелися з екологічними. На сторінках журналу в матеріалі «Зона особливої уваги» (1989 р.) своє бачення виклали відомі фахівці В. Сенченко і О. Кириченко. Вони спростовують думку про те, що забруднення навколишнього середовища є наслідком перебудови, зазначаючи, що не сьогодні і не вчора було переповнено екологічну ємність цілого ряду регіонів, де самовідтворення природи стає неможливим. «Виявляється, – йдеться в статті, – справа не в прийнятих рішеннях, а в їхньому виконанні. Але саме цієї «дрібнички» бракувало. Скажімо, ще 1972 року ЦК КПРС і уряд доручили Міненерго спорудити пристрої по вловлюванню двоокису сірки з димових газів. Однак це доручення не виконане й досі». Загрозливий стан навколишнього середовища автори підкріплюють конкретними прикладами та статистичними викладками [364, с. 34-59].

З перебудовчих позицій журнал «Дніпро» на своїх сторінках ставить питання про стан сучасної науки і її роль у перебудові. До обговорення цієї проблеми журнал залучає відомих науковців, представників громадськості. «Потрібен порядок» – під таким промовистим заголовком вміщено запис розлогої розмови з наймолодшим академіком АН УРСР Ю. Глебою. Вчений

переконаний, що Академія наук повинна займати більш визначенішу громадянську позицію і визнає, що вона часто-густо стає об'єктом маніпуляцій, нав'язуваних згори. Водночас академік констатує, що Академія є частиною суспільства і діє так, як і всі відповідно до обставин недавнього минулого. А «потворні явища в науці, коли дивитись у корінь, впливають звідти, звідки й решта наших економічних і соціальних хвороб», – вважає академік [334, с. 12-24] .

Журнал «Дніпро» не обмежується публіцистичними оцінками негативних явищ радянської дійсності часів перебудови, а й аналізує на своїх сторінках стан літературно-публіцистичного процесу у цей період. Ця проблема посідає головне місце у започаткованій рубриці «Літературна критика». Першим її матеріалом стала стаття В. Базилевського «З літературного потоку: спостереження і роздуми», в якій автор критично оцінює стан літературного процесу, зокрема поезії. Він застерігає від аматорської розхристаності на хвилі демократизації: «Пошесть ув'язується із загальною тенденцією переходової пори: запереченням всього і вся. Традиційний вірш скомпрометований його адептами? На смітник традицію! Дайош новацію, хоча б і на механічному рівні... Вірш стандартизується, втрачає національну природність» [20, с. 175-179].

Висновки про якісні зміни у змістовно-тематичному наповненні українських часописів підкріплюються і кількісними аналізом динаміки висвітлення актуальних проблем на сторінках журналів.

Так, порівняльний аналіз змісту журналу «Вітчизна» показує, що якщо на початку перебудови (1985 р.) на сторінках журналу було вміщено 31 матеріал суто компартійної тематики, то на завершальному її етапі (1990 р.) така тематика в журналі зовсім зникла. Натомість у 1990 р. в усіх 12 номерах упродовж року друкувалися праці історичної тематики, які раніше не публікувалися. Новим змістом наповнилися матеріали з економічної проблематики, хоча кількість їх залишилася незмінною – 10. З'явилися

публікації з проблем політики, релігії, екології, охорони здоров'я, права [428, с. 202-206; 429, с. 202-204].

Наприкінці періоду перебудови зникла компартійна тематика і зі сторінок журналу «Київ». Як і в журналі «Вітчизна», в ньому започаткували новий напрям – публікація не друкованих раніше праць з історії України, які у 1990 р. оприлюднені в 14 номерах часопису. Наповнившись новим змістом, широким залишився спектр проблем культурно-мистецького спрямування, аналізу політичної ситуації в Україні. Водночас журнал значно менше уваги став приділяти економічній проблематиці [181, с. 157-159; 182, с. 157-159].

У висвітленні історичної проблематики у 1990 р. на передній план вийшов журнал «Дзвін», який опублікував понад 20 праць, присвячених різним періодам історії України, з них – 6 про Голодомор 1932 – 1933 рр. Велику увагу редакція часопису приділяла зворотному зв'язку з читацькою аудиторією. Так, упродовж року в журналі опубліковано 27 листів-заміток читачів і понад 400 коротких інформацій у рубриці «Дзвінок до редакції» [183, с. 156-160].

Отже, в роки перебудови вітчизняна журнальна публіцистика пережила значні перетворення, викликані не лише стрімкими суспільно-політичними та економічними змінами, процесами гласності, плюралізму, лібералізації та демократизації, але й трансформацією світогляду як населення, так і політичних еліт. Курс на оновлення всіх сфер життя суспільства знайшов своє відображення не лише в урядовій політиці, але й на шпальтах суспільно-політичних і літературно-художніх журналів.

У роки перебудови редакційна політика українських часописів пройшла значну еволюцію, в межах якої можна виділити такі періоди: перший – проголошення і початок втілення демократичних принципів суспільного життя (1985 – 1986 рр.); другий – пов'язаний із процесами радикальних змін у суспільно-політичному житті, набуття ними незворотнього характеру (1987 р.); третій – пов'язаний із утвердженням

багатопартійності в політичному житті, проголошенням суверенітету та, зрештою, державної незалежності колишніх союзних республік (1988 – 1991 рр.).

2.3. Вплив плюралізму, гласності, лібералізації та демократизації на висвітлення питань суспільної ідеології в українській пресі 1985 – 1991 рр.

Проголошення принципів плюралізму, гласності, лібералізації та демократизації в суспільно-політичному житті СРСР привело до формування принципово інакшої суспільно-політичної атмосфери, перспективами якої мали стати утвердження правової держави і перехід до цінностей громадянського суспільства.

Оновлення суспільно-політичної сфери закономірно вело до творення нового інформаційного середовища, що не могло не позначитися на функціонуванні української преси та на її внутрішній філософії. По суті, йдеться про зміни умов, у яких впродовж кількох попередніх десятиліть працювали журналісти та редакційні колеги.

Наприкінці 1980-х рр. проголошений курс на перебудову найшвидше позначився на тематичному наповненні журналів та їх змісті (поява нових, актуальніших рубрик). Натомість на початку 1990-х рр. йшлося вже про ідеологічну переорієнтацію часописів, що відбувалася за двома сценаріями. Перший – це збереження соціалістичної орієнтації з оновленням у бік менш заангажованих та більш тверезих оцінок дійсності; другий – повна ідеологічна переорієнтація видань в антисоціалістичному, демократичному, прозахідному, або націонал-самостійницькому напрямку.

Очевидно, що відхід від прийнятого в СРСР ставлення до преси як засобу ідеологічного вихолощення населення та провладного інструменту пропаганди відбувся не одразу.

На першому етапі (1985 – 1987 рр.) багато вітчизняних часописів поруч із обережним змістовим оновленням зберігали стару партійно-радянську форму.

Так, значний обсяг журналу «Жовтень» у 1985 – 1986 рр. залишався присвяченим партійним справам та відображав інформацію про пленум ЦК КПРС, виступи Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова та заяви інших представників партійної номенклатури [191, с. 3-41].

У межах рубрики «Червона ватра» в журналі «Жовтень» публікувалися матеріали виключно компартійного характеру: статті М. Романченка «Живи Україно, радянська державо» [350, с. 66-73], В. Кравченка «За прикладом пролетаріату Росії» [239, с. 85-94], О. Ткаченка «Умираю за справу робітничу. До 115-ї річниці від дня народження В. І. Леніна» [395, с. 81-93], С. Дорошенка «Гартувати маси миру. До 60-річчя МОДРу» [131, с. 77-82] тощо.

У випадку журналу «Київ» статті майже кожного номеру, що вийшов протягом 1985 – 1986 рр. майоріли гучними прорадянськими заголовками і ленінськими цитатами [436, с. 120-124]. Щороку перші номери журналу розпочиналися типовими для партійних видань тематичними підбірками матеріалів на кшталт «XXVII з'їзду КПРС – гідну зустріч!», «В ім'я людини, на благо людини – основа основ планів і діяльності партії» [456, с. 8-15], «Народ і партія єдині» [293, с. 3-10] тощо.

Своєрідним індикатором ставлення редколегій вітчизняних часописів до політики перебудови та актуальних політичних, економічних, соціальних, духовних та екологічних проблем є статті-звернення до читацької аудиторії головних редакторів журналів.

Характерною є позиція головного редактора журналу «Вітчизна» О. Глушка, викладена в статті «Прозріння. Роздуми про дамби і реактори, багатство і бідність» [86]. Автор, усвідомлюючи реальні проблеми суспільства, зазначив: «Ми прокинулися від тривалої летаргії і відчули, що не можемо вже мислити вчорашніми догмами й постулатами, бути у всьому

й з усіма згодні, одностайно плескати в долоні, заглушаючи «бурхливою овацією» гострий щем власного серця» [86, с. 152].

Громадянську позицію журналістського колективу «Вітчизни» і свою особисту головний редактор часопису сформулював такими словами: «Ми прозріли, усвідомивши нарешті, що всі разом ми не «робоча сила», не «трудові ресурси» (по аналогії з природними), не абстрактні, знеособлені «кадри», які нібито вирішують все, а великий європейський народ з тисячолітньою матеріальною і духовною культурою. Сьогодні це, можливо, найголовніші зміни в суспільній свідомості, без яких годі було б сподіватися на успішне розв'язання економічних, соціальних, екологічних, культурних проблем» [86, с. 154].

Як своєрідний звіт-діалог редакційного колективу перед читацькою аудиторією і окреслення найбільш актуальних завдань журналу можна розглядати статтю «Що нам болить?», з якою заступник головного редактора журналу «Київ» О. Васильківський виступив на сторінках журналу, відкриваючи нову рубрику «Досил у номер». Автор зазначає: «Ми виконали більшість своїх зобов'язань перед читачами. До них прийшла після майже півстолітнього забуття «Сонячна машина» Володимира Винниченка, з'явилася друга частина «Споминів» (рукописна спадщина) Михайла Грушевського, розпочато публікацію фундаментальної праці цього ж автора «Історія України-Русі». Зі сторінок «Києва» повернулися в нашу літературу деякі раніше «заборонені» твори Остапа Вишні, Єжи Єнджеєвича, Валер'яна Підмогильного, Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Василя Стуса... Розмаїто, гадаємо, було також представлено й сьогоднішній літературний процес. У розділах прози, поезії, публіцистики, критики ми надали місце талановитому доробку відомих майстрів і молодих авторів. Одне слово, більшість зобов'язань із нашого боку виконано».

Продовжуючи діалог із читачами журналу, О. Васильківський разом з ними намагається визначити найболючіші теми часопису: «Що болить

нашим читачам? Що їх непокоїть? Хоча б таке: які книжки останніх двох-трьох років глибоко схвалювали читацьку громаду? Здавалося б, жодних обмежень, повна свобода творчості, тож побільше б одкровень у прозі чи поезії. Навіть сплеск публіцистики, що було намітився, влігся. Немає з ким воювати? Нічого відстоювати? Що, потрібен новий Чорнобиль чи новий канал Дунай – Дніпро, аби пера публіцистів стали знову гострими? Документалістика вивчає події півстолітньої давності, тягне на лаву підсудних «великих покійників», переписує історію... Ніби й зрозуміло: хто знає минуле, володіє сьогоdnішнім і може прогнозувати завтрашній день».

Далі заступник головного редактора, відомий письменник висловлює свої міркування щодо ролі і місця творчої інтелігенції у перебудовчих процесах, стверджуючи, що «творча інтелігенція завжди була політизованою. Демократизація і гласність швидко визначила, хто є хто. Тут теж свої ліві, праві, центристи, хто очікує, чим усе закінчиться. І як мало тих, хто займається власне творчістю. Невже й справді енергія творення надовго перейшла в іншу якість – мітингову?» [53, с. 3-4].

О. Васильківський, у розвиток теми участі творчої інтелігенції у суспільно-політичному житті, у наступному номері журналу «Київ» публікує статтю «Чому письменники рвуться до влади», в якій акцентує увагу громадськості на тому, що українські письменники стурбовані долею України, а тому хочуть впливати на поліпшення стану справ через участь у політиці. Він пише: «У письменника є слово, і воно вільне. Не зашорене інтересами відомства, громадської організації, вузького кола людей. Діячі культури у союзній Верховній Раді б'ють у чорнобильські дзвони, нагадуючи про страждання знедолених, а наш землячок, депутат від громадської організації, звинувачує їх, вони, мовляв, нагнітають жахи [52, с. 3-4].

У висвітленні питань суспільної ідеології на сторінках літературно-художніх і громадсько-політичних журналів ситуація кардинально змінюється лише у 1990 р. – публіцисти виступають за відокремлення та

суверенітет України, за єднання з українцями у всьому світі. Автори проголошують національно-патріотичні вимоги і програми, головним змістом яких є політичне самовизначення української нації, висловлюються на підтримку позиції Народного Руху.

У контексті суспільної ідеології принципову оцінку тогочасної суспільно-політичної ситуації на сторінках журналу «Дзвін» дав головний редактор цього часопису Р. Федорів: «Ми розуміємо, що теперішні економічні біди – це не результат перебудови, не вина тих людей, які її починали – у наших бідах винна Система, яка, облудно проголошуючи велику мету на майбутнє, насправді жила одним днем, заповзаючи в борги на багато десятиріч уперед». У своїй публіцистичній статті автор аналізує невтішній стан справ у багатьох сферах суспільного життя, висловлює стурбованість за майбутнє України: «Куди ми йдемо? І як ми прийдемо до економічного та політичного суверенітету? На милицях? Я упевнений, що всесоюзні концерни, які почали виникати, і за які вхопилися, мов за рятівну паличку, – це давня співанка центральних відомств на новий лад» [419, с. 67-70].

Головний редактор журналу «Дніпро», відомий поет М. Луків свою громадянську позицію в оцінці суспільно-політичної ситуації в Україні висловив поетичним рядком у своїй поемі «Живемо в епоху потрясінь». У цьому поетичному творі він з гіркотою говорить про пережите українським народом – Голодомор 1933-го, сталінські репресії, афганську війну, трагедію Чорнобиля. Публіцистичну оцінку невтішних наслідків перебудови і труднощі сьогодення поет виклав поетичним словом:

Щебече, мов пташа, дитина,

Цвіте і сяє далина.

Але тривожна і сумна

Лежить під небом Україна [259, с. 106-108.].

Погіршення матеріального становища і соціального захисту населення призвели до втрати популярності КПУ. Частина громадян буквально

відвернулися від неї. На фоні цього в журнальній публіцистиці дедалі частіше стали з'являтися матеріали, у яких ішлося про швидкий крах комуністичної системи, яка себе вичерпала і не бачить реальних проблем людей.

В. Драч у статті з промовистою назвою «Народ і партія єдині» («Вітчизна», № 7, 1991 р.) порушує перед читачем риторичні питання: «що таке соціалізм? Чим відрізняється гуманний соціалізм у розумінні комуністів від схожих визначень, якими впродовж десятків років оперують соціал-демократи? Що таке «соціалізм з людським обличчям?» Чи можна поняття «комунізм» відносити до наукових, чи, може, йдеться про утопію окремих фантазерів?» [135, с. 133]. За словами В. Драч, «ці питання до Компартії ставить не тільки опозиція, а й зневірений народ. Відповіді ж повної немає» [135, с. 133].

На хвилі плюралізму та багатопартійності дедалі частіше читачі зверталися до редколегій українських часописів із листами, в яких проявляли інтерес до діяльності опозиційного до КПУ Народного Руху України.

Зокрема, у листі вміщеному під рубрикою «Про Рух, символіку та інше...» робітник із міста Ізюм на Харківщині О. Верещака писав: «Такі видання, як «Київ», «Літературна Україна» несуть у своїх кращих публікаціях справжнє світло. Однак я не розумію, чому журнал мало приділяє уваги прогресивним громадським організаціям. Хотілося б, зокрема, прочитати про Рух» [341, с. 3].

Інший автор – Яр Славутич із Канади, у листі до журналу «Київ» дав таку оцінку Рухові: «Народний Рух охопив усі прошарки населення, українців і неукраїнців, – у цьому проявилась велика мудрість його організаторів! Багато вже зроблено для порятунку української мови та надання їй державного статусу. Є підстави сподіватися, що нарешті затріумфує справедливість – Україна стане рівною серед рівних і вільною серед вільних республік, суверенною державою не лише на папері, а й у

реальності. Народний Рух України за перебудову – чи не найкраща платформа, на яку спромоглася громадська думка сучасності. Саме тому цей Рух запевняє кожному свободу, стабільність і національне відродження. Українці всього світу, даймо ж йому масову підтримку!» [341, с. 4].

У відповідь на запити читацької аудиторії часопис «Київ» (№ 5, 1990 р.) першим серед українських журналів опублікував Статут Народного Руху України за перебудову [383, с. 104-110]. Такі дії прямо засвідчили, з одного боку, підтримку редколегією «Києва» державницького світогляду Народного Руху, а з іншого – показником опозиційної налаштованості щодо Компартії. В цьому і наступних номерах журнал під рубрикою «Рух» публікував матеріали на злободенні теми суспільного життя. Серед них публікації М. Рябого «Кому потрібна моя голова?» [356], Р. Скалій «Хліб з добавкою» [370, с. 115-119], Ю. Богуцького «Хто підніме дзвін?» [33, с. 120-122].

В унісон з активізацією суспільно-політичних процесів, що відзначалися в західних областях України вищою динамічністю, журнал «Жовтень» («Дзвін»), який виходив у Львові, починає публікувати гострі публіцистичні матеріали опозиційної до панівної ідеології тематики. Прикметно, що частина цих матеріалів друкувалася ще під суто радянською рубрикою «Пост імені Ярослава Галана». Так, один з активістів опозиції М. Косів виступив зі статтею «Народному Рухові – рух», в якій зробив спробу роз'яснити програмні ідеї цієї набираючої ваги політичної сили.

Особливу увагу він акцентував на такому аспекті суспільної ідеології, як інтернаціоналістський характер Руху, підкреслюючи, що «Народний Рух України за перебудову – масова добровільна організація, яка базується на патріотичній ініціативі громадян Української РСР: українців, росіян, євреїв, болгар, греків, угорців, поляків, молдаван, усіх національностей, які живуть на українській землі». Автор наголошував, що «ми всі сини і дочки нашої спільної матері – української землі, її краса і багатство – наше спільне багатство, її болі – наші болі. Усі ми, живущі на Україні, п'ємо одну воду з

Дніпра і Дністра, дихаємо одним повітрям степів і Карпат... і нам усім мають бути небайдужими питання: що ж робиться на цій землі, хто і як господарює на ній, хто і як розпоряджається багатством її надр?» [230, с. 75].

Далі М. Косів, висловлюючи своє бачення ролі і місця Народного Руху в процесах духовного оновлення українського суспільства, стверджував, що «найактивнішою силою перебудови є усе-таки народ, незалежно від того, чи він заявляє про свою активність у голос, чи прикидається і вдає із себе слухняного та покійного – він врешті-решт творець історії, і саме від нього залежить: відбудеться перебудова чи ні. Саме тому і потрібен Народний Рух за перебудову, який стане ланкою, що в'яже партію і народ, який буде новою формою єднання між комуністами і безпартійними. Маю на увазі здорові, некорумповані сили партії, а вони є, і їх немало, а не чиновницький, збюрократілий апарат [230, с. 79].

Оцінюючи появи на політичній карті України нових партій та їх внесок у формування суспільної ідеології, В. Драч на сторінках журналу «Вітчизна» висловлює думку про те, що, «здавалося б, що така щедра політична мозаїка повністю відповідає інтересам усього суспільства. Здавалося б, що наявність великої кількості партій і політичних угруповань дає змогу кожній соціальній групі краще виявити себе. Парадокс же полягає в тому, що у масі своїй люди сторожко придивляються до кожної з них. Як показують соціологічні дослідження, авторитет політиків і політики в очах громадськості не зростає» [135, с. 134].

Важливе значення для усвідомлення громадськістю необхідності переорієнтації суспільної ідеології на проблеми національного відродження українського народу і створення власної суверенної держави мала аналітична стаття І. Дзюби «Історія наша триває...» у журналі «Золоті ворота». В ній автор, простежуючи історію української суспільно-політичної думки, намагається дати відповідь на питання про найбільш оптимальний тип державного устрою України і про її місце у світовому

співтоваристві. При цьому, як зазначає автор, «в осмисленні теми «Україна і світ» нам, мабуть, треба бути тверезими і самокритичними, враховувати сучасні критерії і навіть прагматизм сучасного людства. Бо часто ми звертаємося до неї в мелодраматичному настрої, ладні нарікати на весь світ за байдужість до наших бід, плачемо і просимо уваги – або ж хвалимося тим, що сьогодні для інших не має реальної ваги» [122, с. 3].

Автор, розмірковуючи над долею країни, зазначає, що «у різні часи Україна опинялася то в центрі європейського політичного життя, то на узбіччі. Її політична думка також знає періоди розквіту і деградації. Як у формах громадянського самоврядування, так і в політичних ідеях Україна часом синтезувала ідеї західного і східного походження, нерідко народжувала глибоко самобутні явища, але також ставала ареною випробування нав'язуваних моделей, жертвою чужих експериментів. Визначальним фактором для характеристики політичної історії та громадського життя українського народу є його тривала бездержавність, і залишається відкритим давно і палко дискутоване питання про те, чи ця бездержавність є наслідком недостатності державотворчої волі, чи, навпаки, накинена бездержавність призвела до атрофії державницького інстинкту» [122, с. 9].

Водночас, зауважує І. Дзюба, це «не означає, що українська історія не мала своїх політичних параметрів. Попри все, вона є однією з найцікавіших граней історії європейської і світової, а не периферійним додатком до історії російської, як це нам подавалося. У ній народжувалися суспільні моделі й цінності, які збагачували або могли збагатити світовий досвід демократичної самоорганізації людства». Тому, на переконання автора, суспільна ідеологія державотворення повинна ґрунтуватися на наукових засадах і «по неї треба йти – і в глибини нашої національної спадщини, і в обшири світового політичного досвіду та філософського й історіософського думання». У цій справі не може бути спрощення – «самвидав» і подібне при всьому його значенні все-таки не є вершиною мудрості людства, як і ті

кілька донедавна нелегальних текстів, на яких дехто вибудовує весь свій світогляд» [122, с. 10].

Застерігає І. Дзюба і від ідеалізації націоналістичних поглядів: «Дарма частина молоді думає, що найвище й найадекватніше вираження українського національно-визвольного руху – це ідеологія Д. Донцова і те, що дістало серед еміграції евфемістичну назву «інтегрального націоналізму». Демократичні традиції українського національно-визвольного руху незрівнянно багатші й привабливіші за донцовські й націократичні – і набагато сучасніші, не кажучи вже про те, що ширше й гармонійніше вписуються в основний потік загальнолюдських політичних шукань. Характерно, що українська політична еміграція після другої світової війни, опинившись в атмосфері життя західних демократій, мусила в особі своїх кращих мислителів піддати ґрунтовній ревізії засади «інтегрального націоналізму». Було б дуже корисно, на думку І. Дзюби, якби молодь ознайомила з сучасною українською зарубіжною політологією та з усім спектром політичних ідей на Західній Україні 1920 – 1940-х рр., тоді б вона не абсолютизувала й не ідеалізувала одну-єдину течію [122, с. 11].

Завершує свою статтю І. Дзюба таким висновком: «Якщо наш рух до незалежності в мирних – тобто в єдино можливих і прийнятних сьогодні – формах дасть сподіваний результат, то народ України, ставши господарем своєї долі, зможе невдовзі посісти гідне місце в сім'ї європейських народів. Гідне, але не особливе» [122, с. 15].

У роки перебудови на сторінках вітчизняних часописів вперше з'явилися публікації, присвячені українській національній символіці.

Так, читач М. Гдешинський із м. Мала Виска на Кіровоградщині звернувся з листом до журналу «Київ», де зауважив: «... є одне питання, про яке преса чомусь мовчить. Це питання про українську символіку. Саме так, про жовто-блакитний прапор, тризуб, гімн «Ще не вмерла Україна». Або ж мовчить преса, або як і напише щось, то в такому тенденційному

дусі... І взагалі з таких публікацій виходить, що в українців ні історії своєї не було, ні культури. І що зродились лише для того, щоб на колінах проситись під високу руку свого старшого брата. Образливо і фальшиво. Чому цю тему віднесено до забороненої? Коли і ким і навіщо? Як і тризуб, так і жовто-блакитний прапор – істинно народні» [341, с. 3-4].

Тема національного прапора стала предметом дискусії в журналі «Дзвін» («Жовтень»). Приводом до обговорення стала підбірка матеріалів «Суперечка про синьо-жовті прапори» в рубриці «Це нас стосується!» [430, с. 90-92].

Окрім дебатів щодо доцільності використання жовто-блакитної барви у якості національної, на сторінках українських часописів з'являлися історичні розвідки, присвячені питанням походження і семантики кольорів жовто-блакитного прапора. Серед таких публікацій – стаття «Прапори повертаються» О. Кобця в журналі «Пам'ятки України» [211, с. 41-43].

Чималий відсоток журнальних публікацій в роки перебудови становила релігійна тематика. Поява на сторінках вітчизняних часописів релігійних текстів, нарисів з історії церкви в Україні, інтерв'ю зі священнослужителями тощо були свідченням розкріпачення суспільної свідомості та відходу від політики войовничого атеїзму.

У 1990 р. в журналі «Всесвіт» було надруковано текст священної книги ісламу – Корану [330], а роком пізніше, в кількох номерах журналу «Дніпро», – священну книгу християнства – Новий Заповіт [299].

Проблеми історії і єдності сучасної Української церкви на сторінках журналу «Дзвін» у статті «Наша українська церква, або чиї ми діти» порушив В. Ярема. Він констатує, що «наш бідний народ, колись ділений і неволений сусідами, не знає історії своєї рідної Церкви. Всі знають, що тисяча літ минула від масового хрещення киян, але яке джерело, які витoki цієї Церкви, на якій основі була збудована церковна організація, де був фактичний центр і де тепер повинен бути центр нашої Церкви, хто повинен керувати нею – тут погляди, на жаль, розходяться. Одні бачать свій центр у

Москві, інші в Римі. Свідомі люди бажали б мати свій центр у Києві, столиці України, але якого сповідання єрарх повинен бути обраний митрополитом, чи, може, патріархом, хто мав би настановити, затвердити патріарха – немає однієї думки, немає однозначної відповіді [453, с. 107].

Надаючи великого значення ролі церкви у національному відродженні України, В. Ярема у своїй публіцистичній статті висловлює впевненість, що рух за відновлення Української автокефальної церкви набирає сили, і важливу роль в цьому відіграють православні священники, які «йдуть постояти за свою рідну справу, за свою рідну, історично усправедливлену Церкву. То є знаком, що Російська церква поступово тратить свою владу на Україні. В тому я бачу перший проблиск майбуття православної України. Взагалі України. Якщо, може, й трапляться між нами нечесні люди, може, й зрадники... Уберегтися від таких, особливо в наших обставинах, дуже важко. Гадаю, що й в українських католиків не обійдеться без цього. Тому не треба вказувати на когось пальцями. Треба шукати порозуміння, прагнути до єдності, бути відповідальним за майбутнє свого народу» [453, с. 110].

На сторінках українських часописів періоду перебудови було розміщено кілька інтерв'ю зі священнослужителями.

Так, журнал «Київ» у 1988 р. опублікував розмову з єпископом Переяслав-Хмельницьким Палладієм, вікарієм Київської єпархії [389, с. 113]. Окрім іншого, в ньому йшлося про стан суспільної моралі та роль літератури і мистецтва у формуванні духовності українського народу: «Відрадно, що літератори дедалі частіше звертаються до Біблії і не для огульного її тлумачення, а для того, щоб замислитися над проблемами життя, збагнути покликання людини, що володіє священним божим даром. Людинолюбство – головна місія мистецтва» [389, с. 113].

Єпископ позитивно оцінив ідею перебудови і ті зміни, що відбуваються у ставленні держави до церкви. При цьому він наголосив, що оновлення суспільного життя привертає увагу громадян до релігії як

чинника суспільної ідеології: «Процес розширення демократизації й гласності в нашій країні поставив на порядок денний питання про послідовне здійснення політики стосовно віруючих. В її основі лежить принцип свободи віросповідання, проголошений у декреті «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Не завжди і не в усіх випадках здійснення цих принципів відбувалося так, як нам хотілося б. Нині триває перебудова в усіх сферах суспільного життя, в умовах якої змінюється ставлення до церкви. Я б сказав, що в стосунках між Радянською державою і церквою стало більше довір'я». Наслідком цього, за оцінкою єпископа Палладія, «за останній час у храмах появляється чимало молодих людей, багато з яких приймають хрещення. Хрещення приймають також люди в зрілому віці. Причина?.. Пошук мети духовного життя» [389, с. 114].

Таким чином, контент-контекстний аналіз вітчизняної публіцистики періоду перебудови дозволяє стверджувати, що українська преса 1985 – 1991 рр. достатньо точно відображала кризові явища, які проявилися в політичному та духовному житті тогочасного суспільства. Це було викликано не лише тим, що редколегії журналів стали ближчими до актуальних і гострих проблем, які існували в суспільстві, але й зміною орієнтирів і самої філософії редакційної політики, яка стала звільнятися від диктату КПУ.

Суттєвих змін зазнало тематичне наповнення громадсько-політичних та літературних журналів. Питання ідеології та компартійного будівництва відійшли на другий план, поступившись темам демократизації, багатопартійності, національного відродження, рідної мови, національної символіки, вітчизняної історії, реформування економіки, церковного ренесансу тощо.

Якщо у 1985 – 1986 рр. названі теми лиш обережно проникали в суспільний дискурс, то на завершальному етапі (1990 – 1991 рр.) громадський діалог навколо них розгорнувся на повний голос: існуючий

лад разом із КПУ потрапив під приціл гострої критики, чимало авторів стали відкрито заявляти про потребу відокремлення та суверенізації України, значна частина суспільства підтримала націонал-самостійницький курс та висловила солідарність із позицією опозиційних політичних сил, насамперед із Народним Рухом України.

Висновки до розділу 2

Виявлені в межах розділу 2 історичні факти та проаналізовані наукові проблеми дають підстави зробити деякі узагальнення і висновки. Так, журнальна публіцистика в Україні 1985 – 1991 рр. функціонувала в умовах масштабних суспільно-політичних зрушень.

Процеси демократизації, лібералізації, плюралізму і гласності створили для редколегій усіх без винятку часописів виклики, на які терміново потрібно було давати адекватні відповіді. У частині журналів якісні зміни в тематичній та ідейній площині проявилися вже на перших етапах перебудови. Редколегії інших («Київ», «Вітчизна», «Жовтень») упродовж 1985 – 1986 рр. зберігали обережну й вичікувальну позицію, але потім також стали на шлях оновлення своїх часописів. Додатковими каталізаторами цих процесів стали послаблення цензури та втрата КПРС політичної монополії.

Редакційна політика українських часописів пройшла значну еволюцію, в межах якої можна виділити такі періоди: перший – проголошення і початок втілення демократичних принципів суспільного життя (1985 – 1986 рр.); другий – пов'язаний із процесами радикальних змін у суспільно-політичному житті, набуття ними незворотного характеру (1987 р.); третій – пов'язаний із утвердженням багатопартійності в політичному житті, проголошенням суверенітету та, зрештою, державної незалежності колишніх союзних республік (1988 – 1991 рр.).

Отже, в роки перебудови вітчизняна журнальна публіцистика пережила значні перетворення, викликані не лише стрімкими суспільно-політичними та економічними змінами, процесами гласності, плюралізму, лібералізації та демократизації, але й трансформацією світогляду як населення, так і політичних еліт.

Курс на оновлення всіх сфер життя суспільства знайшов своє відображення не лише в урядовій політиці, але й на шпальтах суспільно-політичних і літературно-художніх журналів.

РОЗДІЛ 3. ЖУРНАЛЬНА ПУБЛІЦИСТИКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОЦЕСИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Журнальна публіцистика періоду перебудови порушувала широке коло суспільно значущих проблем, які справляли значний вплив на процеси національного відродження і поступу України до державної незалежності.

Однією зі складових цього стало формування інститутів громадянського суспільства, без якого сьогодні неможливо уявити правову і демократичну державу. Часописи періоду перебудови відіграли роль своєрідних дискусійних майданчиків, де політики, економісти, письменники, філософи, історики, публічні інтелектуали та пересічні громадяни порушували численні питання, пов'язані з розбудовою майбутньої незалежної держави.

Значна увага приділялася розвитку національної культури, історичного переосмислення минулого, соціально-економічним трансформаціям. Українські журнали цієї доби стали не тільки авторитетним джерелом для вивчення історії, пізнання культури, економіки, а й самі задавали напрямок дискусій та аналізу цих сфер суспільного життя України.

Таким чином, під їх впливом у громадській думці формувалося усвідомлення необхідності розгортання руху не лише за національне відродження, але й у перспективі – за здобуття державної незалежності України.

3.1. Журнальна публіцистика як засіб формування громадянського суспільства в Україні 1985 – 1991 рр.

Масштабні суспільно-політичні трансформації, спричинені перебудовою, політичний плюралізм, утвердження свободи слова і совісті,

запровадження елементів ринкової економіки посприяли у віддаленій перспективі формуванню в Україні громадського суспільства, що, в свою чергу, є невід'ємною частиною правової держави та демократичної політичної системи.

Вітчизняні літературно-художні та суспільно-політичні часописи разом із громадсько-політичними об'єднаннями і творчими спілками стали одним із засобів розбудови громадянського суспільства в Україні часів перебудови.

Письменник Ф. Зубанич у статті «Дні без брехні» (журнал «Вітчизна») назвав журнальну публіцистику періоду перебудови «оголеним нервом громадянськості». Він дуже точно характеризує особливості і завдання публіцистики цього періоду – «тепер публіцистика має простір душі. А простір не заповниш просто якимись фактами та фактиками – сьогодні потрібно з'єднувати воєдино, в тугий вузол найрізноманітніші спостереження, проблеми, свої особисті почуття і думки. І не просто продовжувати, а пробуджувати у читача почуття громадянина, що дасть практичні наслідки» [185, с. 146].

На нашу думку, найдієвішим способом формування громадянського суспільства засобами журнальної публіцистики стало залучення політиків, економістів, діячів культури та пересічних громадян до широкого суспільного обговорення актуальних проблем. Показником підвищеного інтересу громадськості до питань, які підіймалися на сторінках вітчизняних часописів, є зростання обсягів вхідної поштової кореспонденції журналів та зростання тиражів їх видань.

Додатковим чинником актуальності й відкритості вітчизняних часописів періоду Перебудови було те, що редакторами більшості з них були відомі письменники і публіцисти – члени Спілки письменників України Олександр Глушко («Вітчизна»), Петро Перебийніс («Київ»), Микола Луків («Дніпро»), Роман Федорів («Жовтень», «Дзвін»), Юрій Стадниченко («Прапор», «Березіль»), Микола Чубук («Золоті ворота»).

Більшість складу редакційних колегій журналів становили авторитетні представники літературного цеху: Олесь Гончар, Борис Олійник, Іван Драч, Іван Дзюба, Дмитро Павличко, Ростислав Братунь.

Отже, в напрямку формування громадянського суспільства журнали періоду перебудови виконували такі функції: по-перше – забезпечували більш об'єктивне пізнання та осмислення дійсності; по-друге – встановлювали та забезпечували динамічний і відкритий діалог між різними суспільними групами з найрізноманітніших питань; по-третє – підтримували суспільну рівновагу та намагалися задовольнити інтелектуальні запити різних категорій громадян; по-четверте – допомагали читачам розібратися із суспільно-політичними реаліями СРСР та України.

У контексті вищезазначеного слід згадати статтю письменника О. Романчука «Озирнутися у майбутнє», надруковану в журналі «Жовтень» у 1989 р. Автор відзначив те, що за роки перебудови в публіцистичному лексиконі з'явилися такі словосполучення, як «адміністративна система», «адміністративно-бюрократична система», «командно-бюрократична система». За словами О. Романчука, «вони увійшли в мислення і мовлення з публіцистики, із серйозних аналітичних статей, які в умовах демократизації і гласності, спираючись на платформу революційної перебудови радянського суспільства, розглядають семидесятилітню історію, і ми сприймаємо їх як терміни на означення феномена соціалізму, збудованого за допомогою сталінського апарату примусу, що діяв усупереч ленінським партійним нормам та ленінській теорії творення багатонаціональної робітничо-селянської держави» [351, с. 76].

Розмірковуючи над проблемами формування громадянського суспільства, О. Рибачук наголошував, що для нормального функціонування системи – суспільства повинен бути постійно увімкнений канал зворотного зв'язку, дію якого забезпечує гласність, демократичні принципи, вільна преса [351, с. 77]. Головна мета перебудови вбачалася ним у перетворенні адміністративно-бюрократичної системи на систему самоорганізуючу, або

систему самокерівну. Першими кроками на цьому шляху мало стати закріплення за елементарними структурами системи (за індивідами) гарантій: плюралізму, свободи самовираження, створення колективів, своєрідних елементарних ланок самоорганізуючої системи (бригад, підприємств, організацій, виробничих об'єднань, національних республік), у яких не на словах, а насправді здійснюватиметься принцип самоуправління, самоврядування (існуватиме справжня, не ефемерна фінансова, ділова, господарча, планова самостійність), здійснюватиметься повний госпрозрахунок не лише на рівні районів і областей, а й республік [351, с. 79].

Причини багатьох кризових ситуацій адміністративно-бюрократичної системи, на думку автора, криються не лише в незнанні глибинних процесів, які в ній відбуваються, а й в істотному відставанні соціального розвитку суспільства від його науково-технічного прогресу. Інерція колишніх уявлень, колишнього способу мислення дуже живуча. Це одна з причин того, що перебудова суспільства просувається так важко [351, с. 80]. Шукаючи відповіді на болючі питання сучасності, автор зазначає: «нині ми говоримо про спотворений Сталіним соціалізм, та не усвідомлюємо до кінця, що це і є наш реальний соціалізм. Іншого ми не знаємо. Всі наші розумування поки що у сфері теорії, фантазування. Ми сімдесят років доводили всьому світові переваги соціалізму, не рахувалися з критикою та зауваженнями, декларували, закликали, учили, повчали. І ось раптом ейфорія скінчилась. Реальне життя, економіка давали про себе знати. Ми раптом довідались, що наш лад деформований, що наші ідеали спотворені, що успіхи наші ефемерні, що бажане ми видавали за дійсне» [351, с. 82].

Того ж року на сторінках журналу «Жовтень» проблему громадянського суспільства порушив відомий політик і публіцист М. Косів. Розглядаючи громадсько-політичні об'єднання як важливий чинник громадянського суспільства, він висловив стурбованість протидією з боку

влади діяльності громадських («неформальних») об'єднань і застосуванням всіляких засобами щодо їх дискредитації. Він зазначає: «останнім часом, відчувши одностайний опір громадськості, представники Адміністративної Системи особливо натискають на екстремістських буцімто устремліннях різних неформальних об'єднань, пускають у хід чутки, нібито прихильники народних фронтів і рухів виступають за національну відособленість, за депортацію з території республік представників некорінного населення і такі інші нісенітниці. Ми повинні твердо заявити: наш народ, що зазнав мільйонних втрат у період сталінських депортацій, не може й не буде вимагати застосування цього тоталітарного методу до інших. Представників Адміністративного Апарату насторожує (а то й лякає!) інтернаціональна солідарність представників різних націй, які починають усвідомлювати спільність своїх інтересів, починають згуртовуватися» [230, с. 75].

У 1990 – 1991 рр. журнальна публіцистика в питаннях політичної самостійності та розбудови громадянського суспільства зазнає певної еволюції – від обережних припущень до прямих заяв.

Так, показовою є стаття І. Драча «Обійдемося без компаса», що була опублікована 1990 р. у журналі «Київ». Автор переконаний, що «вся дисципліна логіки і парадокси алогізмів ведуть до єдиного висновку – виходу із Союзу. Обов'язок Росії – вийти першою і допомогти всім іншим. Вільна Україна неможлива без вільної Росії. Загальноєвропейський дім народів неможливий без України, адже саме в нашій республіці, на Закарпатті, географічний центр Європи. І чим активніше діятимуть зараз доцентрові сили, тим активніше відцентрова, «може, навіть трагічна сила відриватиме народи від центру. Чи вистачить розуму і совісті керманічам влади, аби відчути всю глибину сучасних течій? Адже колючий дріт кордону не відділяє Україну ні від Польщі, ні від Чехословаччини, ні від Румунії. Чи вистачить розуміння новим політикам, що ніяка берлінська стіна не відділить Україну від Росії» [136, с. 3].

Щодо питання нового союзного договору, яке активно обговорювалося в той час у суспільстві, то І. Драч на сторінках журналу «Київ» висловив думку про те, що «справжній союз можливий тоді, коли всі республіки, які хочуть відділитися, вийдуть із Союзу. Отже, спочатку відділення, суверенітет, відокремлення, яке не буває без національної ейфорії, а потім лише – вільний союз вільних народів, вільних республік». Автор вважає важливим чинником формування громадянського суспільства, що «на нашій землі мають бути створені такі умови, за яких народи – українці і євреї, росіяни і поляки – відчували б Україну своєю вітчизною, були б вільними» [136, с. 4].

На пізньому етапі перебудови українськими часописами було опубліковано кілька текстів, що вийшли з-під пера вищого керівництва СРСР. Наприклад, у журналі «Дніпро» з'явилися спогади майбутнього президента Російської Федерації Б. Єльцина «Сповідь на задану тему» [144, с. 74-93]. В тому ж часописі було опубліковано мемуарні записки одного з радянських партійних функціонерів Є. Лігачова [254, с. 154-192].

Засобами публіцистики піддає нищівній критиці стан суспільства М. Косів на сторінках журналу «Жовтень» («Березіль»). У статті «Борги перед народом» він стверджує, що адміністративна система управління поставила під загрозу функціонування землі, повітря, води, що загрожує смертельною екологічною небезпекою: «Хворими стали наші річки, озера, моря, повітря, ґрунти. Сама лише відомча політика розвитку АЕС на Україні перетворила нас на заложників-смертників на рідній землі. Статистика втрати здоров'я і летальних наслідків від зараження хімічними елементами та радіоактивним опроміненням стали чи не найбільшим державним секретом. Таким чином, і за соціалізму утворюються соціальні умови, які призводять і до соціальних, і до національних конфліктів» [228, с. 107].

У своїй статті М. Косів акцентує увагу на необхідності вирішення національних проблем: «Це нахабство говорити від імені усіх жителів

республіки, начебто для них справа національна підпорядкована справі соціалістичній. Я, один із жителів республіки, не розумію, чому для мене справа національна має бути підпорядкована справі соціалістичній? Якій соціалістичній? У теоретичному плані – це безпорадний абсурд, у практичному – злостивий шовінізм» [228, с. 109]. Автор проявляє стурбованість з приводу того, що «національно індиферентні чиновники запропастили нашу економіку й розбазарюють наші національні природні багатства. Ні, без вирішення національних проблем не вирішити і проблем соціальних» [228, с. 107].

Невід'ємним елементом розбудови громадянського суспільства є рівноправність представників різних націй, що населяють державу, та налагодження толерантних стосунків між ними.

У цьому контексті відзначимо, що журнал «Дзвін» долучився до висвітлення конференції «Українсько-російські відносини в суверенній Україні», яка відбулася 4 січня 1991 р. у Львові за підтримки Народного Руху України та російського товариства імені О. Пушкіна. Формуванню багатонаціонального громадянського суспільства в Україні було присвячено статтю «Від тоталітарного гуртожитку до спільного українського дому».

Голова Львівської обласної Ради народних депутатів В'ячеслав Чорновіл, відкриваючи конференцію, висловив своє бачення проблем міжнаціонального характеру у громадянському суспільстві, зазначивши, що «міжнаціональні відносини нині – це два різні за генезою явища, перше з яких – боротьба корінних народів за національні та політичні права. Вона не має характеру антагонізму етнічного і спрямована не проти націй, а лише проти політичної системи. Але паралельно з цим відбувається й інший процес, який не має нічого спільного з процесом відродження національної свідомості. Це – провокування міжетнічних конфліктів, у якому полягає нова національна політика КПРС». Розмірковуючи над реальним шляхом до незалежності України, В. Чорновіл наголосив, що

«декларація про суверенітет України є багатообіцяючим документом, який залишається голослівним, допоки не будуть реалізовані найсуттєвіші ознаки державності: національний банк і українська валюта, національні збройні сили, власні дипломатичні представництва» [69, с. 81].

Аналізуючи існуючий устрій, автори публіцистичних матеріалів при цьому прагнули з'ясувати причини, які призвели до деформацій у політичній системі радянської держави, дізнатися про перспективи суспільного розвитку. Відповідей на ці та інші питання чекали і читачі. Вони з великою увагою сприймали аналітичні публікації фахівців, підкріплені фактами і статистичними викладками.

Актуальні питання, пов'язані з майбутнім державним ладом України, порушив відомий політик і економіст В. Черняк на сторінках журналу «Вітчизна»: «Союз» [*СРСР – прим. авт.*] мав бути і не федерацією, і не конфедерацією, а саме союзом, тобто унікальним за своєю ідеєю явищем у світовій історії. Проте радянською практикою воно було спотворене, і в цьому був винен монополізм – економічний, політичний, ідеологічний. Автор вважав, що значною мірою болючі проблеми виникли через те, що «упродовж десятиліть конче важливі рішення – будувати чи не будувати атомні та гідроелектричні станції, підвищувати чи не підвищувати ціни на золото, воювати чи не воювати поза межами країни, – приймало вузьке коло людей». Це призвело до жахливих наслідків і для природи, і для культури, і для здоров'я, навіть – життя людей. Автор не погоджувався з тим, що народ не готовий до демократії, називаючи головну проблему в цьому плані – співвідношення думки спеціалістів і громадської думки [435, с. 150].

Намагаючись окреслити можливий у майбутньому державний устрій суверенної України, В. Черняк бачив її федеративною республікою в тому розумінні, що «до її складу увійдуть автономні історичні землі (краї) – десь п'ять чи шість. Ці землі будуть самостійно вирішувати свої проблеми, а республіканська влада регулюватиме їхні взаємовідносини» [435, с. 152].

В умовах того, що на початку 1990-х рр. в Україні стрімко набирає обертів процес формування багатопартійності – фундаменту представницької демократії та громадянського суспільства – ця тема стає провідною серед публікацій багатьох вітчизняних часописів. Журналісти і читачі на сторінках періодичних видань розпочали активне обговорення явища багатопартійності, критикували консерватизм і внутрішню кризу КПРС, висловлювали своє ставлення до окремих політичних рухів та партій, їх лідерів і програм. Програмні документи окремих політичних сил вперше були опубліковані саме на сторінках українських громадсько-політичних часописів.

В одному із випусків журналу «Золоті ворота» науковець О. Гарань у статті «Багатопартійність на Україні стає реальністю» проаналізував досвід політичних процесів кінця 1980-х – початку 1990-х рр., виділивши три етапи формування політичного плюралізму в Українській РСР: 1) створення в особі УГС та УДС широкого демократичного фронту, опозиційного КПУ (1988 р.); 2) оформлення політичного плюралізму в суспільстві, ознакою чого було становлення Народного Руху України (1989 – початок 1990 р.); 3) перехід від декларованого плюралізму до реальних дій і створення парламентської опозиції КПУ, що засвідчило фактичну появу багатопартійності в Україні (1990 – 1991 рр.) [82, с. 50].

Більшість матеріалів, уміщених в часописах кінця 1980-х – 1990-х рр., відзначали дуже швидкий темп формування політичних партій та об'єднань, альтернативних комуністичним.

Так, у статті «Багатопартійність на Україні стає реальністю» автором відзначалося, що відтепер в Україні крім комуністичної, республіканської та демократичної партій, буде повний, притаманний розвинутим державам Заходу, спектр політичних сил, представлений анархістами, соціалістами, соціал-демократами, зеленими, лібералами, селянськими і християнськими демократами, праворадикальними угрупованнями тощо [82, с. 50].

Своє бачення процесу формування багатопартійності висловила В. Драч. В опублікованій у журналі «Вітчизна» ґрунтовній статті «Народ і партія єдині?» вона робить висновок, що саме факт багатопартійності є відображенням розвитку демократичних процесів в Україні. Тобто інтереси людей, попри ідею «однорідності соціалістичного суспільства», зрештою набули легальних організаційних форм. На думку авторки, цей, безумовно, позитивний процес, обірваний наприкінці двадцятих років, «сьогоднішнім розмаїттям партій не обмежиться».

Авторка на основі власних спостережень аналізує процес виникнення в Україні громадських та політичних об'єднань, на базі яких в майбутньому викристалізувалися політичні партії. Описуючи події того часу, вона зазначає, що вони «розвивались бурхливо. Спочатку був темпераментний політичний розбіг Українського культурологічного клубу, Української Гельсінської спілки, Української демократичної спілки, товариства «Меморіал», цілої низки громадсько-політичних клубів та культурно-просвітницьких громад. Врешті-решт виник Народний Рух України за перебудову, який, як наголошували спочатку його засновники, прагнув допомогти Компартії України в здійсненні справжніх соціалістичних перетворень на українській землі, підтримати знизу зусилля М. Горбачова у здійсненні перебудови. Потім Рух почав народжувати одну за одною політичні партії» [135, с. 129].

З позитивного боку висвітлювався той факт, що робітниче середовище постійно виплескувало нові осередки типу альтернативних профспілок, діяли асоціації ділових жінок, народної дипломатії та безліч інших. Висловлювалося сподівання, що хоча цей «блок» громадських об'єднань не поспішає зі своєю політичною визначеністю, раніше чи пізніше це відбудеться.

У своїй статті В. Драч робить одну з перших спроб класифікувати за трьома основними течіями існуючі на той час в Україні політичні сили, виділяючи такі групи: а) національно-демократичні (у ній переважають

партії, що входять в Рух); б) ліберально-соціальні; в) комуністична. Зроблена також стисла характеристика кожної з груп. Національно-демократичні партії виступають за вихід України із складу СРСР і створення самостійної, незалежної Української держави на ідейній базі антикомунізму. Ліберально-соціальні партії – за суверенну Україну в дусі західноєвропейських соціал-демократій, комуністична течія – за суверенітет України у складі оновленого Союзу, пріоритет колективних форм власності над приватними, за соціалістичний вибір. Партії перших двох течій офіційно вважають себе опозицією щодо Компартії України.

Роблячи політологічну оцінку ситуації, найбільш вразливою позицією Руху В. Драч вважала відсутність конкретної програми виходу України із соціально-економічної кризи. «Є критика позиції комуністів. Є власне бачення того, якою повинна бути економіка. Але немає саме програми з реальним механізмом переходу від одного економічного стану до іншого». Авторка однією з перших на сторінках журналу робить спробу проблеми багатопартійності в Україні розглядати крізь призму конкретних партій, що уже заявили про себе. Аналізуючи їх політичні позиції, вона зазначає, що «такі партії, як Ліберально-демократична, кадетів, Демократичного відродження (колишня демплатформа в КПУ) та деякі інші, хоча й називали себе опозицією щодо Компартії України, але не пішли й «під дах» Руху, а дедалі більше своїми діями демонстрували уміння спілкуватися з протидіючими силами; це давало підстави віднести їх до «проміжної ланки» [135, с. 131].

Один із засновників Руху І. Дзюба, який перебував в епіцентрі тодішнього політичного життя, на сторінках журналу «Золоті ворота» у 1991 р., аналізуючи процеси формування громадянського суспільства, констатував, що «нинішнє національно-патріотичне і державне відродження починається майже з нуля, – не лише на рівні політичних структур, а й на рівні політичних концепцій. Якщо на першому етапі Програма Руху могла задовольнити демократичну громадськість широким і

кваліфікованим викладом загальнодемократичних принципів і вимог (хоч і не позбавлена була еkleктизму та епігонства щодо програм прибалтійських народних фронтів), то від програм нових політичних партій, що ростуть як гриби, вимагається вже глибока концепційність. На жаль, у них поки що переважають загальні декларації, не завжди підкріплені глибоким аналізом історичного процесу, конкретною відповіддю на пекучі запити людей, науковим прогнозом. Треба належно оцінити героїчну нерівну боротьбу наших демократичних депутатів у парламенті, але треба чесно визнати, що у виступах декого з них переважає риторика, а не аргументація, і часом бракує політичності мислення. Скажімо, висувається гасло: «Ніякого договору», – як альтернатива ідеї нового союзного договору. Чому «ніякого»? Це ж мова не політиків, а обструкціоністів і катастрофістів. Ми можемо скільки завгодно декларувати свій вихід з імперії, але реально вийти з неї ми можемо тільки через якісь договірні форми, через переговори» [122, с. 10].

У цей час під прицілом вітчизняної публіцистики опинилася навіть комуністична партія, а також інші політичні сили лівого спрямування. Так, авторка статті «Народ і партія єдині» В. Драч [135, с. 129-136] аналізує становище Компартії України (КПУ), Робітничої (марксистської) демократичної партії, «Лівих» соціалістів, Спілки трудящих України за соціалістичну перебудову (СТУ), Об'єднання «Єдність: за ленінізм і комуністичні ідеали».

В. Драч констатує, що найбільше свою політичну позицію КПУ втратила після скасування 6-ї статті Конституції СРСР (14 березня 1990 р.), яка визначала однопартійність політичного ладу в державі. Таким чином, на думку авторки, партія позбавилась чітко визначеного законом статусу правлячої.

Однак основна проблема, на думку В. Драч, полягає в тому, що ця політична сила ніяк не може відігравати ту роль, до якої прагне – стати консолідуючою, стабілізуючою силою. На заваді цьому стояла ситуація у

самій Компартії, її зацикленість на своїх внутрішніх проблемах, породжених сталінсько-брежнєвським догматичним курсом, яким вона йшла сама і вела за собою суспільство. Відмова від догм, спростованих життям, йде болісно і неоднозначно, супроводжується кризовими явищами як у сфері теорії, так і в політичній практиці [135, с. 132].

Своє бачення України як незалежної держави у статті «Шлях до незалежності» на сторінках журналу «Золоті ворота» викладає відомий український дисидент і політик Левко Лук'яненко. На його переконання, все українське суспільство, що перебуває в кризі, має перебудовуватися, «тому участь у перебудовних процесах повинні брати всі верстви, і всі політичні партії та громадські організації. Самостійну Україну збудує не Українська республіканська партія чи ще якась організація, а весь народ руками своїх найдіяльніших представників». Він висловив міркування про те, що «Конституція України має юридично затвердити новий державний і суспільний лад, що відповідав би статусу незалежної Української держави. Конституція України має закріпити:

- права людини в об'ємі загальної декларації прав людини ООН;
- політичний плюралізм;
- демократичний державний лад;
- демократичну виборчу систему;
- свободу економічної діяльності і плюралізм форм власності;
- поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- неподібність української етнічної території;
- право на культурно-національну автономію громадян неукраїнської національності».

При цьому Л. Лук'яненко зазначає, що «незалежну Україну хотів би будувати не на ненависті і у пошуках катів та помсти, а на християнському прощенні і любові» [262, с. 23-26].

У публіцистичних матеріалах, що друкувалися в журналах, робиться спроба відповісти на складні питання: як відбувалося формування

радянського типу державності та які можливі варіанти подальшого його реформування. Характерні риси радянського ладу в журналі «Золоті ворота» аналізує С. Головатий у статті «Українська держава у ХХ ст.». Автор відзначає, що упродовж 1917–1990 рр. було кілька форм української державності, зокрема: УНР, ЗУНР, Карпатська Україна, Радянська Україна. Перші три зникли з історичного поля. Остання утвердилася і має більш як 70-літню історію. Історію радянської державності С. Головатий називає періодом авторитарного режиму.

«У той час як Європа і Північна Америка через інститути буржуазної демократії протягом XVIII–XX століть рухалися в напрямку правової держави, Росія з 1917 року була відкинута більшовиками в бік правового нігілізму. Більшовицьке партійно-державне утворення, яке назвало себе «державою диктатури пролетаріату», нав'язавши Україні свій тип державності, внаслідок агресивних дій і втручання у її внутрішні справи, визнало право непотрібним» [88, с. 22].

У статті доводилось, що диктатура пролетаріату – гранично авторитарна організація суспільного життя: в центрі влади перебуває партія – РКП(б), ВКП(б), КПРС; розгорнутої демократії немає; в партії теж відсутність демократії, оскільки заборонені фракції; граничне одержавлення всіх ділянок суспільного життя; КПРС у своїх правах і повноваженнях не обмежена. Як наслідок, робить автор висновок – маємо суспільство, створене не на основі принципів права, а на основі експериментальної політики «соціальної доцільності», втіленої в ході реалізації ідеї «диктатури пролетаріату», яка у період 1930–1980-х рр. набула змісту і форми «диктатури КПРС». Радянська державність, народившись як заперечення «класичної» державності, перетворилася на жорстку ієрархічну систему, яка продукувала патерналізм у його традиційному вигляді. А патерналізм є тінню абсолютизму. Це яскраво довів Сталін.

Суспільство, стверджує автор, нарешті стало на шлях перетворення своєї політико-юридичної структури у напрямку побудови правової держави. Саме з такої точки зору тлумачили прийняття Декларації про державний суверенітет України. Концепція правової держави розумілася як система принципів, інститутів та норм, які відбивали демократичну ідею «народного суверенітету». Саме суверенітет народу мав скласти основу і джерело державного суверенітету. Сутність ідеї правової держави полягала в утвердженні суверенітету народу як джерела влади, підпорядкування держави суспільству.

У своїй статті С. Головатий зазначає, що «якщо говорити про суверенітет народу як основу правової держави, то треба визнати, що суверенною формою публічної влади в Україні має бути держава і тільки держава». Ніяка інша влада не може ставити себе на один щабель з державною, а тим більше – над державою. Автор підкреслює, що впродовж усієї історії радянської форми української державності вища влада була зосереджена в апараті КПРС. Внаслідок цього державна влада в Українській РСР не володіє найважливішою суверенною якістю – верховенством. Тобто, на думку автора, державна влада в Українській РСР не є суверенною як у внутрішньому плані, так і у зовнішньому.

Що стосується внутрішнього суверенітету Української РСР, то вона була позбавлена його внаслідок узурпації влади в СРСР з боку КПРС. Сам СРСР визнається радянськими вченими «напівдержавою», яка не здатна стати правовою внаслідок прямої залежності структури і функціонування державних інститутів від волі партійних органів. В такому разі, якщо СРСР визнається «напівдержавою», то тоді Українську РСР – як складову частину унітарного за суттю СРСР – слід визнати «чверть-державою» або «квазідержавою» [88, с. 23].

У зовнішньому контексті Українська РСР також, на думку автора, не була суверенною, оскільки зовнішньополітична діяльність зосереджена в союзних органах, які самі є органами «напівдержавами». Таким чином,

Українська РСР (тобто Україна з радянською формою державності) на той час була «квазідержавою» з обмеженою міжнародною право- і дієздатністю [88, с. 23]. Отже, у статті висловлювались сумніви щодо реального рівня суверенітету республіки.

Серед подібних журнальних статей чітко прослідковується ідея, що проголошення суверенітету і відродження незалежності України стане можливим тільки в разі досягнення двох умов – позбавлення КПСР / КПУ монополії на владу та в разі розподілу влади на три гілки – законодавчу, виконавчу і судову.

На думку С. Головатого, держава, яка не має суверенітету, не зможе стати правовою. У зв'язку з цим, «поступ українського народу до своєї суверенної правової держави має завершитися конституційним оформленням незалежної Української Республіки, де «український народ із носія суверенітету перетвориться на його володаря, а демократична українська правова держава посяде серед держав світу чільне і рівне становище у відповідності до засад міжнародного права» [88, с. 23].

У випадку вітчизняних часописів закликаю до проголошення державного суверенітету і незалежності України передував етап обговорення можливості та доцільності укладання нового союзного договору.

У разі розробки нового союзного договору публіцисти висували ряд умов: зміну чинної системи прийняття політичних рішень, розширення повноважень союзних республік, забезпечення реальних гарантій прав і свобод громадян тощо.

С. Плачинда у статті «Як нам далі жити?» [324] відзначав «принизливе й болюче відчуття безправності народів СРСР» [324, с. 42]. На думку автора, це «було викликано рішенням Президента СРСР про підготовку концепції союзної програми переходу до ринкової економіки як основи оновленого Союзного договору. При цьому зазначалося, що до робочої групи не ввійшов жоден учений від національних республік, і, відповідно,

ставилося питання: чому долю цих республік мають вирішувати у Москві? Автор звертав увагу читачів, що у законі «Про розмежування повноважень між Союзом РСР і суб'єктами федерації» від 26 квітня 1990 р. було записано: «Порядок вирішення питань, пов'язаних з виходом союзної республіки з СРСР, визначається Законом СРСР». Тобто закріплюється подальша безправність народів СРСР, їхня колоніальна залежність від імперської Москви.

Багато питань у громадськості викликав і Указ М. Горбачова від 29 липня 1990 р. «Про взаємодію союзних і республіканських органів у фінансово-кредитних питаннях у період підготовки нового Союзного договору», у якому союзним республікам, як пояснювалося у статті, по суті, було заборонено приймати законодавчі акти, «які руйнували б фінансову та банківську систему, що склалася». Тобто переходити на рейки економічної самостійності можна лише в рамках дозволу з Москви. А закон «Про права, обов'язки і відповідальність державних податкових інспекцій» робить Міністерство фінансів СРСР ще більшим спрутом республік: йому надано право скасовувати рішення відповідних міністерств союзних і автономних республік» [324, с. 42].

Торпедував суверенітет республік, на думку автора, також Указ «Про заборону створення збройних формувань, не передбачених законодавством СРСР», і Закон від 26 квітня 1990 р. «Про вільний національний розвиток громадян СРСР, які проживають за межами своїх національно-державних утворень». Особливо негативно сприймався останній закон, що надавав право російськомовним особам не лише зневажати національний суверенітет республік, на терені яких вони живуть, а й створювати свої «національні адміністративно-територіальні одиниці» [324, с. 42].

Вищезгаданий С. Плачинда також зауважив: «мабуть, саме цей Указ надихнув шовіністів з Тирасполя і Бендер на ідею утворити Придністровську Молдавську «республіку» і тим самим принизити молдавський народ, його історію, культуру, мову». Висловлювалось

занепокоєння, що «це стало прикладом для великодержавників, що мешкають на Україні: нині вони вживають заходів, аби утворити подібну шовіністичну «республіку», але під «виразнішою» назвою – Новоросія – на півдні України зі столицею в Одесі. Немає сумніву, що Союзний договір у першу чергу захищатиме саме отакі шовіністичні псевдо республіки» [324, с. 43].

Вітчизняна публіцистика 1990 – 1991 рр. відкрито критикувала тогочасний державний лад і обґрунтовувала суверенізацію і проголошення незалежності України як єдиний можливий курс. Так, історик М. Брайчевський у статті «Народ мій завжди буде» («Золоті ворота», 1991 р.) характеризує СРСР як «радянську федерацію, що становить собою реальність, що межує з фантастикою. Кожна колоніальна система передбачає наявність не лише колоній – загарбаних і експлуатованих країн, а й метрополії – країни, яка загарбала й визискує колонії. В нашому випадку метрополії в звичайному розумінні немає. Цю функцію виконує не якась певна держава, що має свою територію з власним населенням, а так званий Центр – сукупність загальносоюзних органів влади, підприємств і установ, які зосередили в своїх руках усі важелі суспільного життя» [40, с. 32].

М. Брайчевський, як і багато його сучасників, порушив питання життєздатності й доцільності існування величезної федерації, яка становить 1/6 земної кулі. Відтак автор сформулював риторичне питання: «чому радянські республіки мусять існувати лише в умовах об'єднання і деспотичної централізації, утримуючи за свій рахунок гігантський паразитичний апарат загальносоюзних відомств, офіруючи невідомо в ім'я чого свій державний суверенітет центральній юрисдикції та не маючи можливості розпоряджатися власним набутками?» [40, с. 27].

М. Брайчевський також порушив тему про гіпотетичну «оновлену» федерацію, якою мала бути її структура, якщо необхідність чи доцільність створення такого об'єднання буде визнана і реалізована. Автор розглядає

дві поширені в той час концепції. Перша з них бачить «оновлену» федерацію як сильну, єдину, централізовану державу, що складається із «суверенних» союзних республік, права яких чітко розмежовані з правами Центру. Друга виходить із того, що новий союз має бути об'єднанням незалежних держав з повним суверенітетом, злучених спільними інтересами.

На думку М. Брайчевського, перший варіант виглядає абсолютно неприйнятним. «Він є по суті відродженням тої системи, яку маємо на сьогодні і яка переконливо довела свою неспроможність і нежиттєвість. Сильний Центр і сильні республіки – речі несумісні. Питання стоїть гранично чітко: або те, або інше. Сильний Центр, поза сумнівом, задушить республіки, як він це звик успішно робити й досі протягом майже семи десятиліть».

Другий варіант визнавався більш проблематичним. На думку автора, характер його реалізації залежатиме від того, на яких принципах триматиметься його організаційна структура. Нез'ясованим залишається питання про склад проєктованого союзу чи союзів. Сукупність нинішніх союзних республік у кількості п'ятнадцяти виглядала тоді вже більш ніж сумнівною. Абсолютно незрозумілим, на думку автора, було те, чому Україна повинна об'єднатися з Туркменією чи Азербайджаном і не об'єднуватися з Польщею, Чехією, Словаччиною, Болгарією та іншими слов'янськими країнами, незмірно ближчими до неї своєю історією, культурними традиціями, мовою [40, с. 34]. Автор, підсумовує, що лише на шляху справжнього відродження національної державності українці зможуть, нарешті, вийти з безнадійної кризи, до якої затягнула їх горезвісна командно-адміністративна система з її гаслом «сильного Центру» [40, с. 35].

У статті М. Брайчевського також спростовувалась ідея, що гасло повної самостійності суперечить основній тенденції доби, яка полягає в інтеграції вільних держав. На думку автора, головна тенденція доби саме й

полягає в повній деколонізації та здобутті народами незалежності. Посилаються на приклад Західної Європи, згадують Європейську економічну співдружність, спільний ринок, європарламент. Ці ламентации демонструють лише повне нерозуміння їхніми адептами реальної ситуації. Інтеграція інтеграції – велика різниця. Об'єднувальні процеси, що діють на Заході, відштовхуються від повного і нічим не обмеженого суверенітету абсолютно незалежних, високорозвинених держав заради вирішення конкретних економічних завдань. Ця інтеграція не передбачає і не спричинює ані ліквідацію національних збройних сил, ані підкорення конкретних підприємств ненаситному Центру.

Інтеграція, що здійснюється на Заході, становить собою рух від нульової позначки декларованої спільноти. В СРСР же йшлося про рух у протилежному напрямку – від повного пригноблення до хоча б відносної (або й просто ілюзорної) свободи. І наслідки виявляються діаметрально протилежними. «Це видно хоча б з того, що численні країни не без труднощів домагаються прийняття їх в ЄЕС, тоді як бажаючих вступити до радянської федерації – не видно» [40, с. 33]. Автор зазначав, що й Захід здатний помилятися, там можуть час від часу виникати небезпечні соціальні експерименти. Але в умовах демократії реальні похибки і усвідомлюються, і виправляються за можливістю швидко, – перш ніж негативний процес заведе суспільство у глухий кут.

На хвилі демократизації українського суспільства періодичні видання дедалі частіше ставали майданчиком для оприлюднення громадянами своїх поглядів та ідей щодо подальшого розвитку суспільства, або актуальних подій того часу. Саме на сторінках часописів у багатьох випадках вперше були опубліковані програмні матеріали різних політичних сил і рухів. У контексті розбудови громадянського суспільства в Україні журнальні видання виконували ряд функцій. По-перше, вони були важливим, авторитетним і часто достовірним джерелом інформації про поточні події. По-друге, на сторінках вітчизняних часописів за участі професійних

журналістів та експертів з'являлися фахові оцінки, коментарі й аналізи актуальних явищ і подій. По-третє, публіцистичні видання стали своєрідним форумом для обговорення урядових та альтернативних моделей реформування країни.

Таким чином, за умов відсутності суверенної держави, вітчизняна періодика стала важливим інструментом громадської комунікації. Актуальні теми суспільно-політичного життя в Україні опинилися у фокусі авторів та читачів журнальної публіцистики. Подібно до економічних, національних та культурницьких питань, суспільно-політична тематика на сторінках вітчизняних часописів пройшла еволюцію від обережних і поміркованих заяв, перших сумнівів у правильності політичного та ідеологічного курсу КПРС / КПУ (у 1985 – 1986 рр.) до радикальних заяв, піддання критиці КПУ, підтримки багатопартійності, заяв про необхідність проголошення державного суверенітету та незалежності України (1989 – 1991 рр.).

Вітчизняні часописи кінця 1980-х – початку 1990-х рр. сприяли кристалізації суспільно-політичної думки, акцентуації та вираженню національних інтересів. Через засоби публіцистики політичні діячі та творча інтелігенція закликали населення більш критично та свідомо ставитися до поточних процесів, знайомили із актуальними подіями, в т. ч. у таборі опозиційних до КПУ політичних сил.

Зрештою, звільнившись від компартійного диктату, журнальна публіцистика забезпечила публічне обговорення подальшого майбутнього України, її політичного ладу та дипломатичного курсу, шляхом публікації програмних документів знайомила громадськість із новими політичними силами, стала рупором опозиції, зверненням до населення.

3.2. Ревізія та деміфологізація української історії на сторінках журналів у період перебудови

У час глибинних трансформацій, яких зазнало українське суспільство в період перебудови, відбувся сплеск інтересу громадськості до свого минулого, викликаний необхідністю узагальнити досвід і на етапі реформ звернутися до уроків історії.

На сторінках громадсько-політичних та літературно-художніх журналів читачі прагнули знайти відповіді на актуальні питання сьогодення. Це, у свою чергу, викликало прагнення до переосмислення історії, розвінчання радянської міфотворчості, але, з іншого боку, призвело до закономірного явища політизації історії.

«Офіційна» версія історії України, що безроздільно панувала в Українській РСР до середини 1980-х рр., не допускала науковців до розкриття «білих плям», а також призводила до спотворювання і перекручування численних фактів.

На хвилі публікації у вітчизняних часописах кінця 1980-х – початку 1990-х рр. численних історичних розвідок склалася ситуація, коли підконтрольна владі академічна спільнота просто не встигала за потоком інформації, аби дати «офіційний», «ідеологічно правильний» коментар, оцінку чи «розвінчання» оприлюдненим матеріалам. Склалася унікальна ситуація, за якої протягом 1985 – 1991 рр. журнальна публіцистика впевнено конкурувала з академічними істориками у питанні формування історичної пам'яті українців.

Поруч із позитивною роллю, яку відігравали вітчизняні часописи у популяризації історичних знань, маємо відзначити деякі її вади. Так, журнальним виданням бракувало системності, а подекуди і фаховості, у інтерпретації окремих сторінок історії України. Автори ряду публікацій, присвячених сталінському режиму, впадали у крайнощі, що заводило читача далі від істини не меншою мірою, аніж урядова пропаганда. В

умовах невизначеності, яка панувала в українському суспільстві, публіцисти нерідко вдавались до маніпуляцій фактами, їх підробки задля створення бажаного образу і отримання необхідних висновків.

У статті «Вогонь нашої пам'яті» на сторінках журналу «Київ» С. Андрусів, аналізуючи в контексті сьогодення історичну проблематику, зазначала, що «національна самосвідомість, що є одним із найпереконливіших доказів справжнього духовного поступу, виростає на ґрунті знання минулого. Лише спільна історична пам'ять дає підстави людям вважатися народом. Звернення до своєї сивої давнини, її осмислення в проекції на сучасне та майбутнє – успадкована жага неперебутності, «інстинкт» самозбереження й самовідтворення. Розквіт історичних жанрів великою мірою був викликаний ситуацією духовного застою, перекручень і зловживань у сфері національних відносин, патріотичного та інтернаціонального виховання, намагання літератури протистояти деформації свідомості, соціальній і моральній деградації громадян. Твори інших жанрів на ці проблеми прямо вийти не могли» [324, с. 125].

Публіцист С. Головатий у статті «Українська держава у ХХ ст.» [88] зауважив, що неодмінною передумовою національного відродження українського народу має стати з'ясування історичної правди і відновлення сфальсифікованих сторінок радянського минулого: «На жаль, ми досі не маємо об'єктивного викладу історії української державності в ХХ ст. І досі не подолано ті помилки, недоліки та перекручення у висвітленні проблем розвитку української державності, якими перенасичені радянська історіографія та радянська юридична наука в цілому і окремі її галузі, приміром – історія держави і права» [88, с. 16].

На думку автора, історичне пізнання може виконати свою роль у належний спосіб лише тоді, коли воно відбиває реальну діалектику історії, базується на засадах наукової об'єктивності та адекватного висвітлення історичних процесів, подій і фактів, якщо воно вивільнене від кон'юнктури, апологетичного прикрашання дійсності, навмисного

замовчування явищ, цілеспрямованого перекручення перебігу подій на догоду панівним ідеологічним догмам, стереотипам та офіційно встановленим версіям. «Історична наука, якій властива роль служанки для виправдання перекрученого минулого, є недостовірною. Недостовірна історія – це псевдоісторія» [88, с. 16-23].

На початку 1990-х рр. журнальна публіцистика не лише почала активно висвітлювати сторінки минулого України, але й стала форумом для творчої інтелігенції, яка поділяла ідеї самостійності України, а також фахових істориків, котрі стояли на державницьких засадах. З точки зору новизни опублікованого матеріалу або вміщених у ньому оцінок та підходів, публікації в українських часописах подекуди випереджали появу спеціальних наукових видань зі спорідненою тематикою.

М. Славинський в одній зі своїх статей [373] різко засудив спроби партфункціонерів чи окремих представників інтелігенції викреслювати з історії України цілі пласти. Автор зазначив, що «поклади духовної суверенності настільки глибинні, що ми нічого сумняшеся дозволяємо собі викреслювати з історії по двісті років... Так, двісті років між Хмельницьким і Шевченком для багатьох – це «аморфне існування, сумні співи, молитви, чухання чубів і полковницько-сотницька гризня між собою» (Павло Загребельний). Ще легше віддавали на відкуп байдужим двісті добогданівських літ. І лише сьогодні починаємо писати історію українського вільнолюбного начала, яке від доби зародження постійно, ненастанно, з однаковою злобою й ненавистю придушували всі можновладці, крісловласники, чужі й свої тимчасовці» [373, с. 129].

У статті висловлюється думка, що це, врешті, призводило до хибного або схоластичного розуміння законів суспільного розвитку, нехтування основами економіки, її примітивного підпорядкування політиці, ідеології. «Звідси – надії на постанови, циркуляри, вказівки. Звідси – маніпулювання історією, вождизм, підтримування царистських ілюзій «сірої маси», плекання ідола поклонництва, віра керманічів у свою винятковість,

непомилність, непогрішність. Звідси – містицизм, найграндіозніші міфи двадцятого століття: сталінські – класова боротьба загострюється, жити стало краще, веселіше, хрущовські – доженемо й переженемо Америку, нинішнє покоління радянських людей житиме за комунізму, брежнєвсько-сусловські – квітування розвинутого соціалізму, злиття націй тощо» [373, с. 130].

Українські громадсько-політичні та літературні журнали часів перебудови зробили значний внесок у справу де міфологізації радянської історії. У багатьох випадках саме на їх сторінках відбувалася ревізія тем, пов'язаних із Голодомором 1932 – 1933 рр., «Розстріляним відродженням», політичними репресіями, сталінізмом, культом особи Й. Сталіна та ін.

Історичною темою, яка в роки перебудови набула найбільшого резонансу, стали, безумовно сталінські репресії і функціонування системи ГУТАБ («ГУЛАГ»).

Однією з перших публікацій на цю тему стали «Сибірські новели» Б. Антоненка-Давидовича (журнал «Вітчизна», 1989 р.), який за сфабрикованою справою провів у сталінських таборах майже двадцять років [11, с. 16-63; 12, с. 63-123].

На сторінках журналу «Дніпро» тема сталінських репресій знайшла відображення, наприклад, в опублікованому романі «Тигролови» І. Багряного [17, с. 4-51; 18, с. 4-89], сюжет якого заснований навколо долі людей, які стали жертвами радянської репресивної системи.

Злочинний характер сталінського режиму на сторінках журналу «Вітчизна» у публіцистичному матеріалі ««СВУ»: суд над переконаннями». Провокації сталінських спецслужб проти української інтелігенції» розкриває А. Болаболіченко, юрист за фахом. Стаття написана на основі опрацювання автором за дорученням редакції журналу «Вітчизна» 250 томів справи. В них не знайдено жодного доказу, котрий свідчив би про організаційну єдність засуджених і реально підтверджував би існування контрреволюційного підпілля на Україні. Не виявлено жодного

матеріального свідчення існування «СВУ» – програми чи статуту організації, шифровки чи конспіративного листа. Усе обвинувачення ґрунтується лише на «зізнаннях» підсудних, вибитих на попередньому слідстві, що відкидало тодішнє «правосуддя» на рівень святої інквізиції.

У передмові до статті Л. Єфімов зазначив: «Правда про процес «СВУ» важлива для нас не лише тому, що відновлює одну з трагічних сторінок нашої вітчизняної історії. Вона й сьогодні застерігає від нових помилок, що беруть свій початок у часи, коли закон був зняряддям сваволі, а сваволя – законом. І багато з тих, хто був засуджений у цій справі і згодом загинув мученицькою смертю, передрекли ті непрості проблеми, з якими ми щодня зустрічаємось сьогодні. Віддамо данину їхній прозорливості» [37, с. 156-179].

На цю публікацію редакція часопису одержала багато відгуків. А. Зінченко зазначав, що крім вивчення самого процесу, описаного у статті, важливо знати, як все це готувалося, щоб оцінити усі грані тодішніх суспільних відносин. Читач акцентує увагу на тому, що справа «СВУ» розпочалася не з того дня, коли було вчинено перший арешт, а коли окреслилося вороже ставлення до української інтелігенції [180, с. 201-203]. Інший читач, М. Крета, вказує, що стаття розглядає «один з найжахливіших епізодів історії народу, кидає один з перших променів світла на чорно-криваву пляму цієї історії – фізичне знищення, починаючи з верхніх шарів інтелігенції, кращих сил народу». Читачі зверталися із проханнями продовжити цю тему – «тему знекровлення нашої Вітчизни» [199, с. 204].

Написана у публіцистичному жанрі судова повість Л. Єфімова «Ворог народу з села Стайки» на основі документальних фактів розповідає про долю невинно засудженого у 1938 р. жителя українського села, якого лише через 50 років було реабілітовано і повернуто добре ім'я. У вміщеному на сторінках журналу коментарі до судової повісті прокурор УРСР державний радник юстиції 1-го класу П. Г. Осипенко зазначив: «Справа М. Г. Дудки, простого сільського вчителя з Київської області, який у зловісному 1937

році не побоявся у листі до знайомого висловити свою незгоду із сталінським режимом, по-своєму унікальна... Не всі були в ті роки засліплені і залякані, і кожен виявлений факт відкритого опору Сталіну ще за його життя, безумовно, становить великий інтерес для сучасників. Це були зерна, з яких згодом проросло справді народне розуміння тієї зловісної ролі, яку відіграли Сталін і сталінізм в історії» [242, с. 124-140].

У журналі «Київ» у 1988 р. з'явилася підбірка «За Соловецькою межею. Листи М. Зерова, М. Куліша, Г. Епіка, В. Підмогильного (тридцять роки)», присвячена українським літераторам 1920-х – 1930-х рр., які стали жертвами «Розстріляного відродження». Таким чином, перед громадськістю було піднято завісу над ще однією «білою плямою» радянської історії [348, с. 111-134].

Того ж року в журналі «Вітчизна» з'явилась публіцистична підбірка І. Іванова «Колима. 1937–1939. Із записок «Захара Кузьмича» [187, с. 86-144]. Те, що автор опублікованих в журналі записок «Захара Кузьмича» (так на колимському табірному жаргоні називалися зеки), має найпоширеніші слов'янські ім'я та прізвище – Іван Іванов, по батькові ще Іванович, – звичайно ж, випадковість. Проте випадковий збіг у даному разі виростає до страшної метафори – багатомільйонного масштабу сталінських репресій. «Адже не лише ленінські соратники-партійці, колишні в'язні царських казематів, творці революції, вчені, маршали, наркоми, письменники, члени ЦК, митці, професори старої формації та молоді командири соціалістичної індустрії ставали жертвами жахливих злочинів Сталіна та його поплічників» [265].

Поруч із підвищеним інтересом до тем політичних репресій та «Розстріляного відродження», увагу громадськості стала привертати тема Голодомору 1932 – 1933 рр. Прикметно, що саме в часи перебудови на сторінках вітчизняного часопису «Київ» читачі вперше познайомилися з класичною працею англо-американського історика і письменника Роберта

Конквеста «Великий терор», яка в СРСР перебувала під забороною і була відомою у вузьких колах лише завдяки самвидаву.

Вперше опублікована в Україні праця Р. Конквеста – вражаюче за своєю ґрунтовністю й фаховістю дослідження періоду сталінських репресій 30-х років ХХ ст. За допомогою наукових джерел, письмових свідчень очевидців та жертв терору, документів тієї епохи автор проливає світло на один із найбільш замовчуваних періодів історії СРСР. Розкрито не лише методику переслідувань, доносів та масових арештів невинних громадян, але й різновиди тортур та знущань над людиною. Названо імена злочинців, котрі здійснювали або санкціонували репресії. Серед них керівники радянської держави, члени ЦК КПРС, керівники низових ланок НКВД, комуністичної партії, комсомолу. Точка зору західного дослідника на перебіг подій особливо цікавий ще й тому, що це – незаангажований погляд збоку [219, с. 87-117; 220, с. 97-126].

На сторінках часопису «Жовтень» («Дзвін») тема Голодомору 1932 – 1933 рр. висвітлювалася в межах рубрики «Біла книга. Правда про голод на Україні 1933 року». Таким чином було опубліковано численні спогади та розвідки П. Василевського «Алгебра геноциду» [48, с. 77], М. Запаско «Діти 1933-го року» [170, с. 71], О. Кононенко «Як страшний сон» [224, с. 93], В. Лук'яненко «Біла книга» [260, с. 73], Ф. Сизоненка «Голод у Шевченковому краї» [367, с. 84].

Пізнанню широкою громадськістю невідомих сторінок радянської історії післясталінського періоду сприяли оприлюднені у 1990 р. на сторінках журналу «Київ» під заголовком «На шаблях сидіти жорстко...» листи відомих дисидентів-шестидесятників, учасників правозахисного руху художників Алли Горської та Опанаса Заливахи. У редакційній передмові до них йдеться про те, що «їх єднала громадянська непокора, протест проти таких ганебних явищ, як нищення творів мистецтва, арешти творчої інтелігенції, що ставали повсякденністю суспільного життя часів застою. За своє вільнодумство та непокору О. Заливаха розплатився п'ятьма роками в

мордовських таборих, А. Горська загинула в листопаді 1970 р. за нез'ясованих обставин. Ці обставини смерті, творчість, а також громадська діяльність А. Горської, яка стала одним із «неформальних лідерів» українських шістдесятників, ще чекають на свого уважного дослідника. Пропоноване увазі читачів листування художників зібрав син художниці О. Зарецький. Листування охоплює приблизно п'ять років [290, с. 139-150].

Переслідуванню представників української інтелігенції у 1960-х – 1970-х рр. – недалеких у часі від перебудови – присвячена стаття В. Ковалю «Я ніколи не належав ні до яких ворожих груп...», яку опублікував журнал «Дніпро». В ній автор висвітлює процес фальсифікації справи проти письменника В. Захарченка, показує угодницьку позицію керівництва тодішньої спілки письменників України. Той період В. Коваль характеризує так: «Нахлинула нова хвиля полювання на відьом (вкотре?), почалися політичні судові процеси (по суті, на Україні вони ніколи й не припинялися!), але вони були настільки законспіровані, приховані від людності, що про них мало хто й знав. Був чоловік – і нема. Привид націоналізму накрив. Буде (буде!) написана історія боротьби з інакомисленням на Україні (аби для того були створені такі ж умови, як і для титулованих борців з націоналізмом!). Люди повинні знати, за віщо й чому восени 1965-го були заарештовані Іван Світличний, брати Горині, Опанас Заливаха, Михайло Осадчий... (Люди повинні знати, хто, коли, за що, хто доносив і хто свідчив?..). Мені моторошно й досі згадувати «дело» Матвія Михайловича Шестопаля, мого улюбленого університетського викладача, єдиного, хто без лайок й остраху розповідав студентам про Винниченка і Грушевського, Хвильового й Еллана Блакитного... А коли і його защемив привид націоналізму, коли і його почали виключати з партії і вигонити з університету, 67 студентів факультету журналістики Київського університету встали на захист, підписали протестуючу заяву в інстанції. Я й досі здригаюся навіть уві сні, коли являється мені той привид, терзає і душить. Шістдесят сім студентів і один викладач – то лише одна хвиля...

Когось тоді було вигнано з університету, а хтось зняв свій підпис, хтось покався, когось переслідували десятиріччями... Це не історія, а скалічені життя, вбита жива думка, розпанахана надвоє душа...» [212, с. 162-172].

Особливе місце серед публікацій історичної проблематики посідає роман В. Винниченка «Слово за тобою, Сталіне», який у двох номерах надрукував журнал «Вітчизна» (1989 р.). Цей твір – гостре, реалістичне, хоча і трохи гротескне зображення тоталітарної системи «у розрізі», усіх її шарів від верху до низу. В основу роману покладена кардинально-епохальна проблема війни і миру в умовах ворожого протистояння двох систем – капіталістичної, очолюваної США, і соціалістичної на чолі з СРСР в час, коли між ними максимально загострилися політично-економічні стосунки, що вилилися в шалену двосторонню гонку озброєнь. Сміливо і гостро викриває В. Винниченко організаторів-сталінців Голодомору в Україні 1932–1933 рр., переслідування громадян за любов до України шляхом наклеювання на них ярликів буржуазного націоналізму, фізично знищуючи їх або ув'язнюючи в тюрмах та ГУЛАГах [66; 67].

Окрім публікації статей, присвячених «білим плямам» історії України та злочинам тоталітарного комуністичного режиму, на сторінках українських часописів почали з'являтися передруки або частини праць видатних істориків кінця XIX – початку XX ст., істориків діаспори, а також окремих архівних документів.

Журнал «Київ» почав одним із перших публікувати доробок відомих українських вчених-істориків. Саме на його сторінках було вперше опубліковано підготовлені до друку С. Білоконем «Спомини» класика української історичної думки, політичного діяча М. Грушевського [97; 98].

У передмові до публікації член-кореспондент АН УРСР Ф. Шевченко зазначив, що «вартість «Споминів» акад. М. Грушевського, найвизначнішого історика України, – поза сумнівом. Зберігся рукопис по суті випадково, досі про цей твір видатного вченого в літературі не було жодної згадки, тож можна тільки вітати ініціативу редакції журналу «Київ»,

який дав першу частину цього коштовного людського документу до рук читача. Зараз чимало редакцій вдаються до передруків уже опублікованого. Коли ж твір друкується вперше, з рукопису, як-от у даному разі, – значення такої публікації, як то кажуть, на порядок вище. Особливо коштовна та частина рукопису, де розповідається про період Центральної ради. По-перше, М. Грушевський, її голова, був і найбільш поінформований у її справах. По-друге, зараз можна з певністю сказати, що в усій мемуарній літературі про цей історичний епізод ніхто не написав краще й докладніше за М. Грушевського» [440, с. 102].

Таким чином, увазі широкої громадськості було представлено не лише класичну працю з історії України, але й повернено пам'ять про її автора, який був затаврований радянською владою як «буржуазно-націоналістичний» і заборонений.

Упродовж 1989 р. в одинадцяти номерах журналу «Вітчизна» друкувалася інша праця М. С. Грушевського – «Історія української козаччини» [96]. У передмові до неї українські історики В. Смолій і О. Гуржій у 1989 р. наголошували, що «в контексті подальшого поглиблення демократизації і гласності в нашому суспільстві вирішене питання про передачу у вільне, відкрите користування численних праць відомого українського буржуазного історика, політичного й громадського діяча, а пізніше радянського академіка М. С. Грушевського. Багато читачів питають: хто ж ця людина? Яка його роль і конкретний внесок у розвиток історичної науки на Україні? Яким було його кредо як політичного діяча? Ці та інші далеко не риторичні запитання мають значний суспільний резонанс. Відповідь на них висвітлює ще одну сторінку нашого недавнього минулого – минулого складного, суперечливого, а нерідко й трагічного» [377, с. 167].

В опублікованій у журналі «Вітчизна» праці М. С. Грушевським не лише зібрано, систематизовано і послідовно викладено відомі вже факти – він знайшов чимало нового матеріалу або дав оригінальне тлумачення

введених його попередниками документальних свідчень. Праця М. С. Грушевського містить багато цікавих, нових і об'єктивних оцінок, суджень і висновків. Значний масив матеріалів присвячений виникненню та початковому етапу існування українського козацтва, його організації та структурі. Автор значну увагу звернув на внесок козацького стану у визвольну боротьбу українського народу середини XVII ст. Особливо багато місця у праці відведено опису взаємин козаків зі шляхетською адміністрацією, показано роль релігійного чинника у суспільно-політичній ситуації в Україні. Історія козацького стану у праці Грушевського – це явище, через призму якого автор розглядає все суспільне життя того часу. Його концептуальне бачення цього феномена полягає у тому, що, на думку М. С. Грушевського, він «покривав... інші суспільні прошарки», був «носієм і виразником національних устремлінь українського народу» [377, с. 171].

Важливим кроком до популяризації наукової спадщини М. С. Грушевського стала публікація в 1990 р. журналом «Київ» багатотомної «Історії України-Руси». Ця справа мала неабиякий вплив на національне відродження України, адже до рук масового читача вперше потрапила праця, в якій із україноцентричної перспективи було всебічно висвітлено історію українського народу від найдавніших часів до середини XVII ст.

Фундаментальна праця М. С. Грушевського «Історія України-Руси» друкувалася протягом двадцять одного номера журналу «Київ» протягом 1990 – 1991 рр. [94; 95] і отримала численні відгуки від читацької аудиторії. Так, дописувачка із Запорізької області писала до журналу: «Нарешті діждалась «Історії України-Русі». Ще влітку 1988 року в нашій районці м. Гуляйполя «Зоря комунізму» було вміщено Вашу замітку «Журнал для всіх». Відразу ж передплатила «Київ» і з нетерпінням чекала публікації «Історії...». Та, мабуть, і все своє життя свідоме чекала правди про нашу Україну, бо підсвідомо відчувала, що в нашого народу вкрадено історію і

навіть назву. Прекрасно, що Ви вирішили друкувати працю М. Грушевського повністю. Дуже прошу Вас від свого імені і від всієї сім'ї не відступати від цього святого задуму. Впевнена, що знайдеться й чимало противників, але прошу, не відступайте... Дуже щаслива, що матиму можливість щомісяця отримувати «Історію...» і послідовно читати! Малько Світлана Василівна, 32 роки, маю 3-х дітей, тимчасово не працюю. Освіта незакінчена вища» [160, с. 122].

Схвальна оцінка опублікування праці «Історія України-Руси» міститься й в інших листах-відгуках читачів. «Нема чого сумніватись, чи правильно вчинила редакція, вирішивши розпочати публікацію «Історії України-Русі». Дуже правильно і своєчасно! Дійсно, ще невідомо, коли видавці приймуть рішення видавати цю фундаментальну і таку потрібну працю Михайла Грушевського. В. Магерський м. Львів». Читач М. Гавюк із Луцька написав, що «нема ціни тому, що «Київ» почав друкувати «Історію України-Русі». Але чи то недодивились Ви, чи друкарська помилка в вступній Вашій статті? Чому «України-Русі» (3 рази), а не як у Грушевського «України-Руси»?

Своєрідний підсумок реагування читацької аудиторії на публікацію «Історії України-Руси» містить лист В. Поєдинка з Мелітополя: «Від імені всіх читачів «Києва» за початок публікування «Історії України-Русі» академіка Мих. Грушевського – щира дяка...Нехай палахкотить вічно яскравою ватрою в душі кожного українця любов до своєї України-Русі. Нехай назавжди зникне страх звинувачення в націоналізмі! Наш народ шанує інші народи! Читати «Історію України-Русі», дійсно, потрібно вдумливо, неспішно, а тому ось так, номер за номером, послідовно читатимемо й перечитуватимемо» [161, с. 159].

У зв'язку з підвищенням інтересу читацької аудиторії до історії українського козацтва редколегія журналу «Дзвін» у 1990 р. ініціювала публікацію класичної тритомної праці українського історика кінця XIX – початку XX ст. Д. Яворницького «Історія запорозьких козаків» [447; 448].

Відомий бард Едуард Драч із Черкас в інтерв'ю зазначав, що справжнім святом стала для нього публікація у «Жовтні» [«Дзвін»] «Історії запорізького козацтва» Д. Яворницького. «Твір видатного історика живив уяву, будив творчу думку, народжував образи. Отамана Сірка Йвана, Богдана Хмельницького...» [41, с. 168].

Після публікації «Історії запорозьких козаків» на сторінках журналу «Дзвін» з'явилися окремі розділи «Історії України» І. Крип'якевича [244]. У передмові журналу до цього матеріалу йшлося про те, що «йдучи назустріч проханню читачів та враховуючи їх потребу в систематично викладених відомостях з історії України, вважаємо доцільним дати змогу нашим читачам ознайомитися з популярним курсом історії України І. Крип'якевича. Ця книжка, підготовлена до друку ще 1938 р., своєчасно не була видана. Рукопис був вивезений кимось із друзів автора за кордон і там чудом зберігся. Праця була вперше видана Науковим товариством імені Шевченка в Нью-Йорку лише в 1971 р. під псевдонімом Іван Холмський. Сьогодні віддаємо її у руки радянського читача» [193, с. 82].

Публікація на сторінках журналу праць українських істориків знайшла широку підтримку читачів у різних куточках України. Із села Бобрикове Антрацитівського району, Ворошиловградської області І. Захарченко написав: «Спасибі редакції за виховання в нашого народу історичної пам'яті. Заодно хочу попросити, щоб ви не обмежилися лиш «Історією запорізьких козаків» Д. Яворницького, а опублікували й інші його роботи, бо від київських видавництв їх не швидко діждешся. Я – з діда-прадіда донбасівець і можу посвідчити, що «Жовтень» стає дедалі популярнішим у шахтарському краю» [119, с. 127].

Інший читач – О. Притченко із Запоріжжя, зазначив, що «напевно, редакцію втішить звістка, що цього року «Жовтень» завоював і продовжує завойовувати все нових прихильників на Запоріжжі. Особисто я передплатив журнал з лютого, бо в кіосках «Союздруку» він зникає дуже швидко. Люди хочуть читати працю Д. Яворницького «Історія запорізьких

козаків», хочуть більше знати про рідне місто. Було б дуже добре, якби ви й надалі продовжували публікації історичних досліджень наших відомих вчених». У відповідь редакція зазначала, що буде продовжувати цю традицію, адже «без публікації творів з історії нашого народу та його культури не уявляємо свого буття в морі вітчизняних періодичних видань» [120, с. 79].

Поява публікацій історичного характеру на сторінках вітчизняних часописів у роки Перебудови мала значні наслідки. По-перше, вони здійснювали значний вплив на національну свідомість та патріотичні почуття українців. По-друге, стали поштовхом до розвитку вітчизняної історичної науки, викликавши постановку нових дослідницьких завдань та критичну переоцінку відомих явищ і подій. Зрештою, знайомство вітчизняних істориків із раніше забороненими науковими працями кінця XIX – початку XX ст., а також зі здобутками діаспорної історіографії стало одним із чинників формування нової парадигми і нового етапу розвитку історичної науки в Україні.

Українські журнали в роки перебудови відіграли важливу роль у розвитку вітчизняної історичної науки. Це зумовлено тим, що саме на їх сторінках побачили світ або стали доступними для масового читача багато наукових історичних праць. Серед них – статті В. Сергійчука «Дипломатична служба Богдана Хмельницького» («Жовтень») [365, с. 109-113], А. Яковліва «Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Москвою року 1654» («Дзвін») [452, с. 100-118], В. Микитася «Бабське століття» або «темна пляма» в історії України XVIII століття» («Київ») [134, с. 2-7], Д. Багалія «Історія Слобідської України. Заселення Слобідської України з другої половини XVII до кінця XVIII століття» («Прапор») [14, с. 118-128], Д. Кулиняка «Соловецький в'язень, або Останній гетьман України» («Вітчизна») [247, с. 137-151], В. Смолія «Петро Сагайдачний: воїн, політик, людина» («Вітчизна») [376, с. 189-194], О. Апанович «Не пропала їхня слава. Передумови і наслідки скасування Запорізької Січі» [13, с. 164-

174], Б. Якимовича «З історії українських січових стрільців» («Пам'ятки України») [450, с. 58-63], О. Думіна «Історія легіону Українських січових Стрільців» («Дзвін») [139, с. 92-103], Ф. Турченка «Українська автокефальна» («Вітчизна») [399, с. 166-175]

У 1990 р. головний редактор журналу «Дзвін» («Жовтень») Р. М. Федорів, розмірковуючи над історичною тематикою журнальної публіцистики, на сторінках редагованого ним часопису писав: «Ще в роки застою ми видрукували «Галицько-Волинський літопис» (XIII ст.), «Опис України» Боплана (XVII ст.), щоденник подорожі Павла Алеппського (XVII ст.), подорожні нотатки У. Вердума (друга половина XVII ст.), щоденник Е. Лясоти (кінець XVI ст.). Справжнім відкриттям для учених і для рядового читача стала публікація книжки мандрівних записів про Україну з часів Івана Мазепи словацького автора Д. Крмана. Це була перша українська публікація, у якій без купюр і без політизованих коментарів розповідалося про складні часи на Україні початку XVIII ст. – до і після Полтавської битви. Було надруковано і низку інших джерелознавчих матеріалів. І повірте, нелегко це було робити в літературному часописі, хоч і не хочу накладати на себе терновий вінець» [402, с. 107-113].

Отже, в журнальних статтях в роки перебудови публікації історичного характеру займали одне з головних місць, що було викликано політикою гласності, послабленням цензури і зростанням суспільного інтересу до «білих плям» історії України. Центральне місце зайняли ідеї ревізії здобутків радянської історіографії, вимоги відкритого доступу істориків та широкої громадськості до архівних матеріалів, відновлення історичної пам'яті українського народу та деміфологізації його історії.

Серед статей і розвідок, вміщених у літературно-художніх та громадсько-політичних журналах, провідне місце посідали матеріали про Голодомор 1932 – 1933 рр., визвольні змагання початку XX ст., сталінські репресії, «Розстріляне відродження» та інші «білі плями» історії України, а також про охорону історико-культурної спадщини.

Широкий розголос і резонанс мали статті, що оповідали читачам про замовчувані імена репресованих українських діячів – політиків, науковців, письменників та митців, у тому числі дисидентів, учасників правозахисного руху, шістдесятників.

Одночасно із висвітленням «білих плям» історії України і публікацією архівних документів на сторінках журнальних видань в роки перебудови почали з'являтися праці українських істориків ХІХ – початку ХХ ст. та науковців із діаспори, праці яких, затавровані радянською наукою як «буржуазно-націоналістичні», були недоступні широким колам громадськості.

Поява публікацій історичного характеру на сторінках вітчизняних часописів у роки перебудови мала значні наслідки. По-перше, вони здійснювали значний вплив на національну свідомість та патріотичні почуття українців. По-друге, стали поштовхом до розвитку вітчизняної історичної науки, викликавши постановку нових дослідницьких завдань та критичну переоцінку відомих явищ і подій. Зрештою, знайомство вітчизняних істориків із раніше забороненими науковими працями кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також зі здобутками діаспорної історіографії стало одним із чинників формування нової парадигми і нового етапу розвитку історичної науки в Україні.

3.3. Національні та мовні проблеми України у фокусі журнальної публіцистики періоду перебудови

У часи перебудови в українських журналах стали з'являтися публікації, що мали на меті переосмислення культурної спадщини України, а також пошук відповідей на злободенні проблеми мовного, національного, літературного та мистецького характеру.

У цьому контексті характерною є стаття І. Дзюби «Історія наша триває...» [122], в якій автор обґрунтував доцільність розглядати українську культуру у світовому контексті, а також різко розкритикував тезу про її неповноцінність та «неісторичність» українців як нації. І. Дзюба зазначив: «Це заважало нам належно побачити навіть значення її для нас самих. І саме відтворення європейського та світового контексту показує нам, що наші класики, скажімо, не тільки не випадали з нього, а часом і виходили за його межі вперед» [122, с. 11].

Зі сторінок часопису «Жовтень» академіки В. Русанівський та І. Дзевєрін закликали громадськість до «цілісного дослідження внеску української культури у скарбницю духовного життя світу. Тому нагальним велінням часу є створення всесвітньої асоціації українців, котра б сприяла розвитку та поглибленню наукових студій і контактів між ученими, які пов'язали свою долю з дослідженням духовних надбань українського народу». На думку вчених, «час перебудови надав можливість точніше, об'єктивніше вивчати історію української культури. Всі ми прагнемо об'єктивної істини, у пошуках якої заважало те, що явища нашої культури не завжди розглядалися як безперервний процес. Саме тому треба звернути увагу на так звані «білі плями» в історії нашої культури, ставити ці явища в контекст її безперервного розвитку» [125, с. 114].

Своє бачення й оцінки стану національної культури висловив Я. Мельник на сторінках іншого журналу – «Київ». У публіцистичній статті «Українці – європейська нація?» він писав, що «нація сильна своїм духом і культурою, а їх держава не продукує, хоча дуже багато залежить від того, наскільки створюються сприятливі умови для розвою». При цьому, як вважає автор, культура, піднята до світового рівня – це свобода й політ мислі, духу, а «нація, пройнята мислю і духом, володарює над своїми емоціями, які можуть приносити лише тимчасове душевне полегшення, в крайнім разі – руйнувати, подібно до гайдамаків, дійсність, але не будувати позитив» [274, с. 138].

Переймаючись станом і перспективами української культури, автор на сторінках журналу висловлює думку про те, що кожна висококультурна нація має свою еліту, якої в Україні – в європейському значенні цього слова – майже ніколи не було. На його переконання, «звідси – й потреба в еліті, спочатку одиницях, потім сотнях... Серед сучасних українських письменників навряд чи один процент володіє однією-двома європейськими мовами, а якщо й володіє, то навряд чи служить це їм містком у Європу та світ. Еліта тому й еліта, що не може займатися «громадською роботою». Одиниці, сотні повинні творити, творити культуру, підтягувати її до світового рівня, лише відчуваючи на собі – не більше – струми часу, дійсності» [274, с. 138-143].

Полемічна стаття Я. Мельника, як і інші матеріали цієї тематики, отримала чимало відгуків у читачів, які разом з автором переймалися долею української культури і шукали причини стану сучасної духовності, шляхи її відродження. «Наш провінціалізм – у зневажливому ставленні до рідної мови, в незнанні історичної минувшини, у байдужості до національної своєрідності. Потрібна докорінна перебудова основ нашої освіти. Бо звідки ж узятись орієнтації на європейську культуру, як не з школи, університету, наукової бібліотеки... Тяжка історична доля, трагічні обставини, в які потрапила Україна, призвели до того, що вона, територіально європейська країна, випала з меж духовної Європи. Ми – європейська нація й мусимо робити все можливе, щоб повернутися в лоно цивілізації» – писав до журналу читач П. Рогач з Полтави [353, с. 114]. Цю тезу підтримав дописувач Я. Зейкан із закарпатського міста Хуст: «Україна має таку культуру, яку дозволили їй обставини. Отож треба дивитися вперед і змінювати ці обставини, а не занурюватись у медитації, гру в бісер...» [179, с. 115].

У публіцистиці особливе місце посідали проблеми української літератури – важливої складової національної культури, яка відображає і зберігає знання і духовність українського народу. Тон в дискусії навколо

сучасного стану і перспектив розвитку літературного процесу в нових умовах задавали письменники і літературні критики – активні учасники політичного і культурного життя.

Деякі часописи не обмежувалися публікацією статей на злободенну тематику та листів читачів. Так, журнал «Вітчизна» у 1987 р., аби краще розуміти запити читацької аудиторії, а також активізувати суспільну дискусію навколо ролі книги в житті людини, майбутнього української літератури, започаткував анкету «Перебудова: слова і справи», учасниками якої стали літератори і письменники, а також пересічні громадяни. Їм було запропоновано відповісти на три питання: «1. Які твори з тих, що з'явилися протягом 1986 – 1987 років, вносять, на ваш погляд, принципово нові якості в загальну картину літературного процесу і чим саме? 2. Які книжки не внесли нічого нового ні в розуміння тих життєвих проблем, про які в них ідеться, ні в літературний процес або видалися взагалі «повторенням пройденого» і чому? 3. Чи могли б ви визначити головні тенденції, за якими піде розвиток літератури найближчим часом?» [318, с. 163].

Під впливом згаданої вище анкети літературний критик А. Погрібний у статті «Де ж він, «струс просвітлення?» дав різку оцінку становищу вітчизняної літератури та закликав письменників і митців до того, аби «покінчити із застійними явищами в духовній сфері». Хіба не той письменник – писав А. Погрібний – заслуговує нашої поваги, котрий живе прагненням видобути зі свого слова хоч іскру громадянського вогню, який займався б у читацьких душах!» [326, с. 164].

Щодо прогнозу про те, якою має бути українська література, то, відповідаючи на це питання на сторінках журналу «Вітчизна», письменниця Г. Гордасевич висловила переконання, що «література повинна вчити людей добра, вчити їх мислити, повинна розкривати їм очі на дорогоцінність нашого життя і красу навколишнього світу, повинна передавати майбутнім поколінням наші сьогоднішні болі і тривоги» [92, с. 168].

Літературознавець та публіцист Б. Рубчак у статті «Бо в нас немає часу. Роздуми над сучасною молодого українською поезією» [354] сміливо заявив про те, що наприкінці 1950-х рр. Л. Костенко, Д. Павличко та інші поети «...повідчиняли вікна в задушливій казармі тодішньої радянської поезії. Пізніше до них приєдналося значно більше талантів на чолі з І. Драчем, М. Вінграновським, Б. Нечердою, В. Коротичем. Історія та фольклор, іноді під товщею поточних проблем, стали їм за матеріал для будівництва свіжої, збудженої й високомайстерної поезії» [354, с. 101].

Зі сторінок літературно-художніх журналів з кінця 1980-х рр. дедалі частіше стало лунає занепокоєння провінційним статусом і якістю української поезії. Л. Герасимчук у межах статті «Реставрація витоків» [84] підняла актуальні питання: чи вдасться українській літературі та мові «зайняти належне їм місце у світовій спільноті суверенних народів, чи вистачить сил і снаги, тоді як для цього потрібно щонайменше два покоління, не оброблених страхом і брехнею» [84, с. 162].

На сторінках українських літературно-художніх часописів у роки перебудови з'явилася ще одна дразлива тема, пов'язана з літературною, громадською та правозахисною діяльністю В. Стуса. Так, В. Голобородько у статті «Він став моєю совістю» дав красномовну оцінку цьому діячеві: «він поклав своє життя за Україну, за честь і гідність кожної окремої людини, за майбутню перебудову, яка неодмінно має увінчатися успіхом: народ відчує себе справжнім, а не декларованим господарем у своїй країні, українська мова та культура досягне свого розквіту – справжнього, а не пропагованого на папері, кожна людина відчує себе громадянином із усіма належними йому правами та обов'язками» [77, с. 161].

Оцінюючи роль журнальної публіцистики у донесенні до громадськості творчої спадщини В. Стуса, А. Болаболенько у журналі «Вітчизна» писав: «пробиваючи лід байдужості та тотальних обмежень, часописи, що прокинулись від багаторічної летаргії, друкують твори Василя Стуса й спогади про нього. З ними до нас прийшло не тільки

реальне усвідомлення втрати, а й відчуття надзвичайної вагомості його творчої спадщини. На шляху до правди відкриваються сторінки, що викривають жорстокість та підступність системи, яка закатувала поета» [38, с. 141].

Про Василя Стуса Б. Рубчак сказав: «я не сумніваюся, що в історії нашої літератури його ім'я стане емблемою цього покоління» [354, с. 101].

Журнальна публіцистика не оминула увагою і проблеми літературної критики. На сторінках журналу «Вітчизна» Н.Черненко задається питанням про відсутність належної кількості критичної літератури та публіцистики в умовах «гласності та плюралізму». «Витрачаємо сили на суєтний дріб'язок, кидаємося від однієї справи до іншої, не доводячи до пуття жодної. І хіба не тому, що зневажаємо простий, не парадоксальний умовивід: кожний повинен робити свою справу, і робити не абияк, а професійно і відповідально» [433, с. 152].

У зв'язку з процесом національного відродження і необхідністю якісного оновлення вітчизняної літератури активізувалися дебати навколо української мови. Зі сторінок громадсько-політичних і літературних часописів інтелігенція зверталася до влади і громадськості із закликом запровадження української мови у діловодстві, школах, вищих навчальних закладах, за вживання рідної мови у громадському житті та, зрештою, в побуті. Провідними темами в цьому контексті були українізація освіти, боротьба із суржилом, підвищення грамотності населення.

М. Косів – автор статті «Борги перед народом» [228], визнавав проблеми у мовному питанні, зазначаючи, що насправді в Українській РСР «жодної демократичності, жодної свободи вибору батькам мови навчання своїх дітей немає, «бо ж немає самих моделей демократії, немає суспільних інститутів, які могли б забезпечити їх існування. Спочатку втокмачили людям у голови, що відстоювати право української мови на існування – це націоналізм, що все українське – націоналістичне, залякали більшість нації пугалом націоналізму, перевели українські школи на російську мову

викладання, а тепер говоримо про демократичні принципи вільного вибору? Хіба це не насмішки?» [228, с. 111].

Водночас М. Косів не підтримує радикальних і жорстких заходів: «Потрібні кардинальні зміни, терпіння, каторжна просвітницько-пропагандистська робота. Але потрібен і нормативний державний документ, на котрий могли б опиратися ті, кому не байдужа доля рідної мови. Ось чому громадськість вважає, що таким документом має бути закон про державність української мови на території УРСР» [228, с. 111].

Характерною в плані захисту української мови є стаття О. Пономаріва «Коли скресне крига» в журналі «Київ». Автор запитує: «чи можете ви, шановний читачу, уявити, щоб міністр охорони здоров'я Франції в дні лиха чи в будь-які інші дні звертався до французького народу не французькою мовою; щоб у Ле-Бурже чи Орлі слово «Париж» та інші слова не були написані по-французькому; щоб парижани обрали своїм мером людину, яка не вміє (чи не хоче) розмовляти французькою мовою? Запитання риторичні і щодо Франції безглузді. Але те, що неможливе у Франції (та й у будь-якій цивілізованій країні), можливе на Україні».

Згадується політика «українізації», що була одним із важливих складників культурно-національного будівництва в Україні у 1920-х рр. Вказувалось, що саме тоді українська мова ставала мовою не тільки красного письменства та публіцистики, а й мовою освіти, мовою врядування, проведення різних громадсько-політичних заходів. Але по країні розповзлася сталінщина з її репресіями, «надзвичайщиною», згортанням демократичних процесів. Постійні переслідування, цькування українських партійних, громадських, державних діячів, котрі, крім усіх інших якостей, були наділені ще й національним почуттям, котрі не тільки знали, любили й поважали рідну мову, історію, культуру, а й дбали, в міру своїх можливостей, про їхній розвиток, призвели до того, що на керівні посади в республіці почали висуватися люди іншого ґатунку. Стало

безперспективним, а то й небезпечним для кар'єри не лише обстоювати українську мову, а й говорити нею.

Автор відмічав, що чи не найвідчутнішого удару (причому не так у часи культу, як згодом, у передзастійний та застійний періоди) зазнав офіційно-діловий стиль нашої мови. Саме в розпалі застою усна форма українського офіційно-ділового мовлення майже зовсім вийшла з ужитку. Наради, збори, засідання, сесії, з'їзди, мітинги й інші заходи від районного до республіканського рівня почали проводитися тільки російською мовою. Говорити українською за межами побуту стало вважатися ніби відхиленням від норми [331, с. 139-144].

Широким був діапазон читацьких суджень щодо стану української мови. Читачі обурювалися фактами закриття україномовних шкіл та їх переведення на російську мову викладання, особливо коли це відбувалося за «бажання» самих українців, називали такий вчинок «не тільки зрадою рідної мови, батьківщини, але ганьбою перед усім світом». Пронизана турботою про долю української мови стаття В. Морозюка «Як рубали наш національний корінь» у журналі «Дзвін». Автор з боєм зазначав, що «Закон про мови в Українській РСР» фактично не діє та саботується, особливо у східних та південних землях. Постає питання – «чи вистачить сил перебудувати всю нашу Україну. Не відродивши національного, нічого не відродимо». В. Морозюк застерігає, що антинаціональні, так звані «інтернаціональні» сили на Україні і в центрі консоліднуються, перебудовують свої ряди та вже переходять у тихий, але навальний контрнаступ. Так звані мігранти, «оці непрошені зайди, що мільйонними хвилями заповнили колись квітучі простори України, нині масово вдаються до обструкції українського слова, національної культури українського народу» [286, с. 79].

Автор висловлює сумнів у тому, що партійне чиновництво може допустити національне відродження українського народу. Вказує, що консервативні сили продовжують нищити національну пам'ять народу із

«зловісною надією на те, що потім сама нація зникне по людиноненависницькій суловсько-маланчуківській теорії «злиття націй» в угоду історично усталеним імперсько-шовіністичним амбіціям «старшого брата». «Немає сил у народу на східних теренах, убита його віра в національну справедливість, народ-господар своєї землі – відторгнутий від влади на цій землі зайдами-великодержавниками» [286, с. 80].

Проблема викладання українською мовою у школах знаходила розуміння з боку того російськомовного населення, яке толерантно ставилося до процесу утвердження української державності. Показовою є стаття С. Єфремова «У боротьбі за освіту» («Київ»), де з огляду на тогочасну шкільну ситуацію, підкреслювалася необхідність захисту україномовного освітнього простору [147, с. 120].

Окрему тему в журнальній публіцистиці часів перебудови становлять статті, присвячені історії та новим тенденціям у розвитку різних видів тогочасного мистецтва.

Знаковою стала стаття письменника В. Базилевського «Від катастрофи – до ренесансу», що з'явилася у журналі «Київ». У ній автор розмірковує над смислами культурних цінностей у національному відродженні України, а також підміною цінностей, яка сталася за час радянського панування. В. Базилевський писав: «Озираючись назад, і не тільки на літературу, а й на мистецтво, розумієш: катастрофа культури за сталінської дияволіади – це й катастрофа особистості, яка була позбавлена цієї культури. Вдихаючи повітря гласності, не можна не думати про необоротність деяких процесів і непоправність завданої шкоди. Надто довго називали чорне білим, аби не відбулися зміщення свідомості. Той, хто вижив, вижив не завдяки офіційному навчанню, а всупереч йому.

Виживання культури – виживання нації. У нас не було б такого сумного «квітника» проблем, коли б не існувало цієї затяжної проблеми. Ті поети двадцятих-тридцятих років, імена яких нині у всіх на устах, тому й на

устах, що випромінюють матеріалізовану духовність, яка зветься культурою» [201, с. 103-105].

Серед питань розвитку української культури поруч із новими темами набували іншого звучання ті, про які писали публіцисти в попередні десятиліття. Серед таких тем центральне місце займає шевченкіана. За роки перебудови вона значно розширилася і набула політичного й національного забарвлення. Так, М. Косів у статті «Віч-на-віч з Кобзарем» прямо заявив, що «Т. Г. Шевченко є провісником майбутньої державної незалежності України..., що він був основоположником наших головних національних ідей і політичної волі й незалежності народу, державності нації, соціальної рівності між людьми; він був провідником основних принципів нашої національної моралі: людина мусить мати серце, зігрите добром, правдою, справедливістю, любов'ю до всього світу, ми й називаємо Шевченка основоположником, творцем української нації. Не завжди це чітко усвідомлювалося, а тим паче теоретично обґрунтовувалося, та саме цими ідеями Шевченко був дорогий своїм сучасникам і людям прийдешніх поколінь, які виростали з його Слова. Тим він дорогий нам і буде дорогий нашим дітям та внукам – звісно, якщо вони не звихнуться остаточно й не одцураються дорешти власної мови, культури, історії» [229, с. 106-117].

Привертає увагу матеріал, вміщений у журналі «Київ» і присвячений творам шевченківської тематики у виконанні різьбяр з Тернопільщини Володимира Лупійчука. Супроводжена ілюстраціями творів митця стаття констатує, що «здається, немає у творчості великого поета рядка, якого б не міг проілюструвати різьбяр» [439, с. 176-177].

Серед матеріалів шевченківської тематики у журналі «Вітчизна» – стаття про закономірний і водночас досить складний творчий шлях київського графіка, заслуженого художника УРСР Василя Лопати до осмислення й «перекладу» на мову гравюри «Кобзаря». Усі його без винятку роботи позначені технічною віртуозністю штриха, гнучкою

пластикою лінії. Вони витончені, гарні, іноді навіть на шкоду показу характерів, індивідуальності шевченківських героїв [44, с. 204].

Проблеми історії української культури комплексно розглянув журнал «Дніпро», провівши у своїй редакції і опублікувавши в журналі матеріали круглого столу за темою «Українське бароко». До дискусії були запрошені діячі різних сфер культури: науковець і письменник П. Кононенко, письменник В. Шевчук, мистецтвознавці Г. Логвин і Н. Герасимова-Персидська, науковці Д. Наливайко, В. Кречотень, М. Сулима, Є. Пащенко.

На організованому журналом «Дніпро» круглому столі В. Шевчук, говорячи про культуру бароко в Україні, зазначив, що «варто розрізнити кілька істотних моментів. По-перше, це явище, яке характеризується рядом суспільно-світоглядних ознак, а по-друге, воно має ряд ознак і чисто формальних. Сама культура бароко залишила після себе систему пам'яток в архітектурі, живописі, гравюрі, музиці, театральному мистецтві та літературі» [415, с. 96].

Обговорюючи тему, П. Кононенко наголосив на значенні такого унікального культурного явища, як бароко, для розвитку національної духовності: «бароко – одна з найяскравіших та найоригінальніших культурно-естетичних систем української і світової духовної творчості. Сьогодні знаємо: не тільки «білі плями» та чорні лакуни історії буття, соціально-політичного розвою, філософії, культурно-естетичних злетів і відкрить народу, а й криваві трагедії національної інтелігенції та культури – явища не випадкові.

Попри все є підстави пишатися звершеним, осмислювати уроки пережитого, бо ж гігантські здобутки минулих століть не дозволили зникнути історичній пам'яті: навіть руїни і жертви волали до історичної, соціальної, національної, духовної гідності, зобов'язували думати про грядуще.

Думається, в цьому ключі – бароко і українська культура, бароко і українська історична доля – і має іти сучасний дослідник» [415, с. 90-93].

Журнальна публіцистика відіграла ключову роль у відновленні пам'яті про репресованих або ідеологічно затаврованих українських митців.

І. Возіанова – авторка статті у журналі «Вітчизна» про живописця Олександра Сиротенка – зауважила: «настав час, коли в нашій культурі, в житті суспільства освітлюються нерозкриті сторінки у розвитку та становленні українського образотворчого мистецтва» [75, с. 204]. Упродовж 1987 – 1990 рр. до рук масового читача потрапило чимало статей, присвячених українським художникам 1920-х – 1930-х рр. Всупереч ідеологічним перешкодам редколегії журналів дозволили надрукувати розвідки про М. Бойчука та школу бойчукістів, Н. Онацького, О. Заливаху, І. Марчука, А. Антонюка, Ф. Гуменюка, О. Сиротенка та інших заборонених або замовчуваних митців.

Кваліфіковано тему образотворчого мистецтва висвітлював журнал «Київ». У статті Л. Брюховецької в журналі «Київ» увага читачів привертається до постаті В. Задорожного – монументаліста та живописця, якому була притаманна здатність «відчувати за собою простори історії і разом з тим відповідати перед майбутнім за власну творчість і за мистецтво свого часу». Він один із тих митців, про яких автор статті написала, що «сьогодні ми складаємо шану тим людям, які в часи застою витримали випробування на міцність, митцям, у душах яких жила непохитна віра у загальнолюдські цінності. Вони творили всупереч хвилиній вигоді й могли повторити услід за поетом: «И вечность – как кинжал над совестью моей!». Оця здатність відчувати за собою простори історії і разом з тим відповідати перед майбутнім за власну творчість і за мистецтво свого часу були притаманні Валентинові Задорожному – монументалістові й живописцеві. Згадаємо особливість часу, в який випало творити Валентинові Феодосійовичу: мистецький олімп обсіли самовпевнені «метри», які увічнювали образи «вождів» і, маючи за це земні блага, вбачали в цьому гарантії і власного безсмертя. Чесним митцям доводилося протистояти знеціненню мистецьких цінностей, вульгаризації смаку, хапливості,

суєтності білямистецьких інтриг. Сенсом життя Валентина Задорожного, його порятунком і панацеєю була творча праця. Працював він у різних жанрах, матеріалах і техніках, але все, що творили його душа і руки – і вітражі, гобелени, різьблені скульптури, живописні полотна, – матиме тривале і щасливе життя. Кожен твір його несе надзвичайно активну енергію талановитого митця і самовідданої людини. Неоцінена за життя його творчість здобуде заслужену славу» [43, с. 176].

Увага приділялася й художникам молодії генерації сучасного українського образотворчого мистецтва, які у своїх творах мали відображати «неспокійне життя доби». Їх відчутність у мистецтві, на думку критиків, визначав пошук духовності, що породжував свіжі думки, які «молоді творці переводять у зупинені миттєвості сучасності, дають свої вирішення проблем, що тривожать усіх» [366, с. 205]. Висвітлювалася, зокрема, творчість молодих художників Володимира Кабаченка, Олександра Ройтбурда, Сергія Панича, художників-графіків Олександра Івахненка, Миколи Стороженка [287, с. 206].

У своїй статті «Духовне – мета творчості» («Київ») Ю. Белічко знайомить читачів із творчістю Миколи Компанійця – майстра книжкової ілюстрації і станкової графіки, роботи якого відзначаються неповторністю авторського бачення та національною своєрідністю [28, с. 157].

Аналізуючи на сторінках журналу «Київ» стан сучасної станкової скульптури, М. Безроднова засуджувала поширений у застійні часи підхід до скульптурного мистецтва, коли глядачеві пропонувався готовий взірець – глядача наставляли, заохочували до наслідування, але не до розуміння, не до аналізу. В результаті – надсуб'єктивний об'єктивізм, культ надсоціального оптимізму, емоційна стерильність, що не терпіла подвійності, альтернативності, процесуальності почуттів, не залишала місце для естетичних та інтелектуальних аберацій. При цьому це нав'язувалося як глядачеві, так і самому митцеві [27, с. 174].

На сторінках журналу «Київ» розглядалися і проблеми монументальної скульптури. Про це йдеться у статті Є. Данченка, який з прикрістю констатував, що плідні тенденції проявлялися лише в скульптурі станковій. Зрушення відчувалися лише в тому, що талановиті, яскраві твори дістали право потрапляти на виставки. Що ж до здобутків, які все-таки з'являлися усупереч офіційному неприйняттю у «похмурі» сімдесяті», то вони лишалися невідомими як широкому колу глядачів, так і молодшому поколінню скульпторів. Проте саме ці досягнення, на думку Є. Демченка, могли стати ґрунтом для оновлення пластики, створити плідну культурну ситуацію [116, с. 174].

Складовою національного відродження в роки перебудови стала активна пам'яткоохоронна робота. В журналах та інших ЗМІ з'явилися публікації як суто декларативного характеру із закликами охороняти пам'ятки історії та природи, так і наукового, присвячені минулому окремих пам'яток культури, теорії та практиці реставраційної, музейної, пам'яткоохоронної діяльності. Центральне місце серед вітчизняних часописів, що публікували матеріали такої тематики, зайняв інформаційно-методичний щомісячний бюлетень Українського товариства охорони пам'яток історії та культури «Пам'ятники України», що виходив з 1969 р., а 1988 р. змінив свою назву на «Пам'ятки України».

Темою статей дедалі частіше ставали пам'ятки минувшини, котрі потребували негайної уваги з боку влади і суспільства – об'єкти, які перебували в аварійному стані й потребували негайної реставрації та / або об'єкти, пов'язані з історією козацтва, визвольною боротьбою початку ХХ ст., Голодомором 1932 – 1933 рр., політичними репресіями 1930-х рр., Другою світовою війною тощо.

На сторінках журналу «Київ» В. Вечерський у статті «Звід пам'яток – образ суспільства» піддає критиці саму систему охорони та використання історико-культурної спадщини України: «Здавалося б, так зрозуміло: охороняти пам'ятки історії та культури. Та от біда: згідно з радянським

законодавством і на відміну від законодавства інших країн історичний об'єкт визнається пам'яткою за умов, якщо його включать до державних реєстрів, затверджуваних урядом республіки або ж відповідними облвиконками. Результат – на Україні маємо близько 7 тисяч пам'яток архітектури, тоді як, скажімо, у поляків цих пам'яток – 400 тисяч. Невже ми настільки бідніші від наших сусідів? Чи, може, просто не знаємо своїх занедбаних скарбів?»

Розмірковуючи над долею і перспективами збереження національної історико-культурної спадщини, автор публіцистичної статті вважає, що на поставлені питання «має відповісти «Звід пам'яток історії та культури України» – капітальне наукове видання енциклопедичного характеру, в якому будуть зібрані точні, науково вивірені відомості про пам'ятки історії, археології, монументального мистецтва, архітектури, що збереглися до наших днів. До нього входять окремі невеликі статті, де, крім фактажу, визначається культурне та історичне значення кожної пам'ятки. Все це ілюструється планами, кольоровими та чорно-білими фотознімками. Слід одразу зазначити, що такі максимально повні наукові видання є в усіх цивілізованих країнах, у тому числі й соціалістичних. Більше того, вся величезна інформація закладена у пам'ять комп'ютерів, і ці банки інформації постійно поповнюються. Щодо нашої країни, то ідея створення такого «Зводу» – запізніла квітка хрущовської відлиги» [56, с. 144-120].

В іншому номері журналу «Київ» цей же автор у статті «Як відродити національну містобудівну культуру» висловлює стурбованість з приводу стану сучасної містобудівної культури, яку він характеризує як «розгул «архітектурно-бульдозерної» стихії, або сліпе «охоронництво», яке також може призвести до деградації міста». Шукаючи відповідь на питання: чи можна побороти це явище, В. Вечерський висловлює переконання в тому, що це можливо «тільки подолавши утилітарний підхід до міста, як до вмістилища сукупності суспільних функцій, створивши умови для культуротворчої праці містобудівника та архітектора. Вже час поставити

містобудування та архітектуру у загальний контекст української національної культури. Заради того, щоб усвідомити національну культуру як цілісність. У красному письменстві збережено головне – національну мову. В архітектурі національна мова зникла. Сучасні архітектори на Україні, за словами академіка І. Жолтовського, «уподібнюються папузі, котрий, завчивши чужі слова, повторює їх, не розуміючи сенсу». І справі не зарадять сумнівні спроби «привнести національний дух» шляхом штампування національних орнаментів на залізобетонних панелях. Досить подивитися, як нині забудовуються Чернігів, Київ, Харків, Полтава, Глухів, Броди, Ромни, Луцьк – безліч наших міст і сіл, щоб зрозуміти: це загроза самому буттю нації. Адже архітектура, предметне оточення, просторове середовище впродовж життя впливають на нас підсвідомо, формуючи поведінку, уявлення, стереотипи. Невдалий твір образотворчого мистецтва можна сховати, а куди подітися від повені нікчемної архітектури, на якій печать виродження суспільства?» [57, с. 159].

У культурно-просвітницькій тематиці журналів періоду перебудови поряд з суспільно-політичною проблематикою важливе місце посідають матеріали народознавчої спрямованості. Цікаві з пізнавально-виховної точки зору матеріали про духовну і матеріальну культуру українського народу, особливості його національної ментальності, світогляду, способу життя і виховання з'являються, зокрема, в журналі «Жовтень». У 1988 р. на його сторінках під рубрикою «З книги народних знань» були вміщені такі матеріали, як «Традиційне рільництво. Сійся-родися» С. Павлюка [305, с. 82-84], «Прогнозування погоди. Живі барометри (народні прикмети) Й. Карпіва [201-203], «Народна медицина. Аір, татарник, лепеха, шувар» З. Болтаровича [39, с. 57-59], «Рецепти наших бабусь. Хліб наш насущний» Т. Гонтар [89, с. 7-72]. У 1991 р. на сторінках журналу, який уже носив назву «Дзвін», побачила світ праця А. Данилюка «Українська хата» [113, с. 129-136].

Популярністю серед читачів користувалися матеріали відомого народознавця Вадима Скуратівського під рубрикою «Народний агрокалендар», зокрема: «Сонце на літо, а зима на мороз...», які публікував в усіх номерах впродовж 1990 р. журнал «Вітчизна» [372, с. 184-186].

Таким чином, ще одним важливим досягненням української журнальної публіцистики часів перебудови став ріст уваги громадськості до української культури, бажання дослідити її історію, самобутність і місце у матеріальній та духовній спадщині людства.

Закономірно, що центральне місце серед проблем української культури, які обговорювалися, зайняли рідна мова та література. Активними учасниками діалогу навколо цих питань стали письменники, мовознавці, літературні критики та ін.

Значну увагу вітчизняні часописи приділяли українізації освіти та ролі школи в процесі національного відродження. Дописувачі підтримували ідею викладання українською мовою у закладах освіти, а також урахування традицій етнопедagogіки.

Не залишалися поза увагою журнальної публіцистики питання історії України, відновлення імен замовчуваних або репресованих літераторів і митців. Зрештою, в полі зору вітчизняних часописів другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. перебувала пам'яткоохоронна робота, сюжети, присвячені минулому окремих пам'яток культури, теорії та практиці реставраційної, музейної, пам'яткоохоронної діяльності.

Поряд із суспільно-політичною проблематикою у культурно-просвітницькій тематиці журналів важливе місце посідали матеріали народознавчої спрямованості. Матеріали про духовну і матеріальну культуру українського народу, особливості його національної ментальності, світогляду, способу життя і виховання з інтересом сприймалися читацькою аудиторією.

3.4. Висвітлення кризових явищ радянської економіки на шпальтах українських часописів 1985 – 1991 рр.

Обстоювання в журнальній публіцистиці часів перебудови перспектив суверенності та незалежності України, самобутності її культури відбувалося одночасно із дискусіями про економічні гарантії її самостійності. З огляду на тематику, фаховий рівень та кількість публікацій, присвячених питанням економічного розвитку України, можемо вести мову про формування повноцінного тематичного напрямку.

Діалог у громадсько-політичних часописах щодо української економіки протягом 1985 – 1991 рр. пройшов певну еволюцію від перших обережних заяв про доцільність реформ до радикальних вимог докорінного оновлення економіки у напрямку ринкового господарювання та залучення іноземних інвестицій.

Приводом до економічних дискусій у пресі став Пленум ЦК КПРС у квітні 1985 р., який затвердив курс на «корінну перебудову економіки». Публікації 1985 – 1986 рр. у цілому рідко виходили за межі політичної та економічної лінії КПУ. Водночас з'явилися перші сумніви щодо ефективності планування та управління народногосподарським комплексом, а також щодо реальності і доцільності курсу на «прискорення» в економіці країни. Думки авторів розходилися хіба що в питаннях «прискорення» у сільському господарстві та промисловості. У першому випадку, з огляду на продовольчу кризу, необхідність «прискорення» поділяли практично всі дописувачі, натомість щодо промисловості такі висловлювання були більш обережними.

Редколегії вітчизняних часописів активно запрошували до діалогу фахових економістів. Так, О. Рогинським у журналі «Вітчизна» було опубліковано статтю «Економіка любить сильних» [346], в якій доводилася безперспективність радянської економічної моделі. О. Рогинський писав: «наші підприємства, не звільнені від опіки міністерств і відомств,

працюють і донині за дивною моделлю господарського розрахунку, яка узгоджує інтереси державних ланок і до економіки має дуже віддалений стосунок. По суті, нічого не змінилося, крім того, що тепер трохи більше може відрахувати підприємство на власні потреби» [346, с. 153].

Зазначалося, що суспільство стало мислити формами прибутку, не заробляючи його, бо в одному випадку визначалася вартість за застарілими розцінками, а в іншому – за надуманими і роздутими договірними цінами, забуваючи, що при такому веденні господарства ні розцінки, ні договірні ціни зовсім нічого не означають, бо не відображають істинних затрат праці. І не тільки затрат чистої праці, а й необхідності виробництва того чи іншого продукту.

Підсумовуючи аналіз стану справ, автор робить висновок про те, що «глобальний економічний експеримент, який тривав десятиліття і суперечив основним законам економіки і логіки, завершився природною смертю» [346, с. 147-155].

На сторінках журналу «Київ» автори публіцистичних матеріалів з проблем економічного розвитку, з'ясовуючи причини низької ефективності радянської моделі економіки, доходили висновку, що впродовж тривалого часу замість того, щоб неухильно дотримуватися об'єктивних економічних законів, вдавалися до суб'єктивізму – то насильницького, то волюнтаристського, то фаталістського. Внаслідок чого економіка була в суті своїй негуманна, та й творилася вона, як відомо, в негуманні способи (визискування села, нещадна експлуатація дармової табірної сили).

У статті М. Славинського «Ціна «ізмів» автор стверджував, що «праця втрачала омріяне століттями, короткочасно реалізоване в непівську добу: життєву корисність, незалежність од суб'єктивного політиканства, творче начало. Новітнє кріпацтво, як і давнє, скасоване, не могло бути прогресивним. Продукти праці невблаганно відчужувалися від заарештованих виробників і умовно вільних трударів, задовольняли

апетити лише верхівки та адміністративно-командної системи. Маса ж гамували голод обіцянками» [373, с. 130].

М. Славинський вказував, що «на практиці постійно, аж до сьогодні, нехтувався теоретично обґрунтований і на словах проповідуваний основний закон соціалізму – суспільне виробництво не підпорядковувалося задоволенню постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб народу» [373, с. 131].

У статті «Економічні проблеми незалежності України» («Золоті ворота») економіст О. Савченко намагається відобразити реальний стан економіки республіки. Він наводить статистичні показники щодо якості життя, економічного та інтелектуального потенціалу та порівнює їх з аналогічними по РРФСР та СРСР – результати вражаючі – цифри переконливо доводять, що Україна волею Центру фактично позбавлена перспектив. Автор попереджає, що при незмінному становищі економіки та фінансів республіки життєвий рівень її населення падатиме з кожним роком [124, с. 59].

З цією проблемою перегукується стаття «Україні – економічну незалежність», з якою у журналі «Дзвін» виступив економіст М. Швайка із Львова. В ній на основі зробленого ним аналізу суспільно-політичної ситуації та економічних відносин в республіці автор сформулював умови створення суверенної України. Для цього, на його думку, «треба: 1) реформувати політичну систему, відновити народне самоуправління і самоурядування шляхом демократичних виборів до Рад, відрегулювати відносини республіки з центром шляхом укладення між ними нового рівноправного договору, в основу якого повинна бути покладена ленінська теза: «Разом і нарівні»; 2) повернути народові економічну владу (власність); 3) створити нову систему економічних, виробничих відносин, коли народ сам розпоряджався б виробленою продукцією, своїми природними багатствами, став би повноправним господарем у себе вдома на своїй землі; 4) створити правові гарантії політичних і економічних свобод, які

забезпечили б недоторканість особи, справжнє народовладдя, право власності (майнове право), право трудівників на привласнення результатів своєї праці, вільну підприємницьку і комерційну діяльність. Інакше всі права і свободи перетворюються у пусте їх декларування. Слід не лише визнавати право кожної людини на вільну працю, яка в минулому трактувалась як можливість працювати найманим робітником на державному чи кооперативному підприємстві, а й гарантувати право на вільну економічну діяльність (індивідуальну і колективну), підприємництво, самостійне і у співпраці з іншими формами самогосподарювання. Сама перебудова своєю суттю є гострою критикою обмеження економічної свободи і права людини на вільну трудову діяльність і ініціативу, відсутність яких веде до залежності і підпорядкованості людини бюрократичному апаратові, що своєю чергою породжує почуття безнадійності, байдужості до життя народу, до результатів виробництва» [266, с. 66].

Одночасно із наростанням економічної кризи в СРСР і усвідомленням громадянами невизначеності подальших кроків перебудови публікувалися матеріали, що відстоювали радикальне реформування економіки та засоби «шокової терапії». Найбільше уваги у статтях 1989 – 1991 рр. приділялося темі кооперації, підприємництва, здорової і чесної конкуренції, необхідності запозичення іноземного досвіду.

Беручи до уваги наболілі в суспільстві теми, редколегії збільшили частку публікацій, присвячених питанням продуктивності праці, механізмам ціноутворення, способам більш економного використання ресурсів тощо.

У статті «Ложка з комп'ютером або роздуми економіста над парадоксами безгосподарності» В. Могила в журналі «Вітчизна» вказував, що «марнотратнішу державу, ніж наша, важко собі уявити, навіть маючи дуже багату фантазію. Вивозимо цінну сировину фактично за безцінь і купуємо, платячи втричі дорожче за зроблені з неї вироби» [21, с. 138].

Автор звертає увагу на необхідність розмежовувати розумне споживання і нерозумне споживацтво: «Та знову запитання: чи так уже мало ми виробляємо? Ще зовсім недавно ми випускали близько 25 відсотків продукції, яка не мала попиту. Окремі наші «досягнення» в цій галузі прямісінько просяться до «Книги рекордів Гіннеса». У нас видається на-гора металу, нафти, цементу, лісу, тракторів, комбайнів та іншого набагато більше, ніж вимагає логіка нормального економічного процесу. Ми спростували класичне твердження політекономії про те, що виробництво завжди здійснюється задля споживання, довівши всьому світові, що виробництво може здійснюватися заради виробництва. Концепція підпорядкованості групи галузей В групі галузей А свого часу була навіть сформульована як економічний закон – переважаючого розвитку засобів виробництва, аби виправдати небачене свавілля в економіці». Піддавалися критиці державні органи управління економікою: «Держкомпраці та Держкомцін, покликані виробляти економічний механізм високопродуктивної праці, просто-напросто ігнорують принципові положення теорії товарного виробництва» [21, с. 141-143].

Журнал «Вітчизна» наводить слова економіста В. Ланового, який на проблеми трансформації економіки дивиться крізь призму ментальності і психології пересічного громадянина: «Економіка дає можливість будь-кому стати багатим чи, у кожному разі, не бідним, бо заохочує корисну працю, діловитість, творчість. У перекладі з китайської задрість до чужих прибутків звучить як хвороба палаючих очей. Точний образ. Щоб очі не палали, треба тільки одне-єдине: чесно працювати. А ось це саме й не до вподоби багатьом. Це перше гальмо перебудови – психологія бідних. Як відомо, складніше саме змінити психологію, для цього насамперед треба змінити сам побут, а це зробити відразу неможливо. А розуміти можна тільки те, у що віриш. З другого боку, уся перебудова задумана для того, щоб зробити нас усіх багатшими, щоб ми не дивились задрісно на чужий стіл, а мали свій не гірший, а можливо, й кращий [346, с. 149].

Серед економічних питань вітчизняні часописи не могли оминати увагою тему аграрних відносин. Публіцистичні статті, хоч і не завжди містили серйозну фахову оцінку проблеми, привертали увагу громадськості до необхідності оновлення і реорганізації аграрного сектору економіки. М. Дивак – автор статті «Почуття чи правда» [124, с. 101-102], що була розміщена у журналі «Київ», зауважив принципову річ, що в СРСР людей тривалий час привчали до думки, що куркуль, міцний землевласник – це чи не найбільше лихо на землі. І хоч пролунали тверезі голоси про те, що розкуркулювання й колективізація були нечуваним актом насильства над селянином, але сказавши «а», ще утримуємось говорити «б». Основною складовою тієї сваволі було насильницьке зганяння селян із землі, експропріація сільськогосподарського реманенту. Було здійснено повне, майже абсолютне відчуження виробництва не тільки від результатів та знарядь його праці, а й від самої праці, відбулося перетворення селянина-господаря в поденщика, в слухняного виконавця чийсь амбітної волі. Частково селяни, перебравшись до міст, долучились до урбанізаційних процесів. «Земля ж без господаря не тільки не хоче родити – вона просто гине». Тому мають розвиватися альтернативні форми господарювання, основою для яких могли би бути індивідуальні, підсобні, приватні господарства.

Автор називає екологічним бандитизмом перетворення земель Подніпров'я на «гниле болото», що стало можливим в результаті захоплення нерегульованого законом права власності чиновницько-бюрократичним апаратом. Не сумнівається, що правові гарантії власності на землю є єдиним реальним засобом і єдиною реальною альтернативою сваволі і безчинству різних канцелярій, а також єдиним виходом із кризового стану сільського господарства [124, с. 101-102].

Порушуючи на сторінках журналу «Дніпро» тему українського села, відомий письменник В. Вернигора, аналізуючи стан справ в аграрному секторі економіки, зокрема в тваринництві, висловлює своє бачення цієї

галузі: «Треба ж щось і до хліба. Нехай то буде сало. Ціна і кілограм якого, до речі, в окремих регіонах країни підскочила до колишньої ціни на підсвинка. Чому така ціна? Тому що свиней у нас значно менше, ніж людей. Сала не вистачає. Якби ми вирощували 300 мільйонів свиней, тоді б кожен з'їдав у рік близько центнера м'яса. Це менше, ніж у тих же Штатах, в 1,5 разів менше, ніж нам хочеться, але втричі більше, ніж ми з'їдаємо. Я не ставлю собі на меті розкрити технологію свинарства. Це справа зоотехнії. А от про те, що ми утримуємо свиней по-свинськи, сказати мушу. Варто побачити, куди ми їх загнали, чим годуємо, на чому вони сплять, як переконаємося, що із салом ще довго не будемо» [55, с. 44].

Розглядаючи шляхи залучення іноземних інвестицій в економіку України, Ю. Манійчук на сторінках статті «Залучення іноземного капіталу як засіб модернізації української економіки» [266] обстоював тезу про те, що надходження іноземного капіталу приведе до технічної модернізації української індустрії, що дозволить вивести якість українських товарів на світовий рівень. Автор наголошував на необхідності створення сприятливого інвестиційного клімату, перш за все, за рахунок створення чіткого і дієвого законодавства, та водночас запровадженні жорсткої конкуренції, аби Україна могла конкурувати з іншими державами [266, с. 65].

Не залишилась поза увагою журнальної публіцистики й статистика – важливий аспект аналізу та прогнозування економічного розвитку. В одній із статей у журналі «Вітчизна» вказувалось, що дані статистичної звітності нагору в інтересах відомств нерідко передаються «зі стелі» чи просто механічно збільшуючи на кілька процентів цифру, яку давали за минулий звітний період». У зв'язку з цим зазначається, що вірити не можна не тільки статистичним даним, а й навіть ученим, знання яких також можуть бути відомчими. У цьому плані відмічаються два типи економістів – економісти НДІ системи Держплану та економісти з академічного інституту, знання яких спираються на «різні устої». Через це часто рішення приймалися

урядом сирі, не змодельовані, а великі державні проекти затверджувались такими, що не відповідали елементарним екологічним і технічним вимогам. Засуджувалася практика, коли рішення приймалися келійно, силовим методом, а народ ставився уже перед довершеним фактом. Так, антинауковими і навіть антинародними названі рішення будувати недалеко від Одеси новий хімічний завод або рішення про будівництво підприємств на орних землях. Автор пропонує і шляхи подолання окреслених проблем, обстоюючи принципи економічної саморегуляції [346, с. 149].

Для більш фахового висвітлення проблем економічного характеру редколегії деяких часописів, наприклад, журналу «Жовтень», створили окрему рубрику і відповідний формат – круглі столи за участю спеціалістів у різних галузях. Так, у 1989 р. «Жовтень» організував круглий стіл, присвячений проблемам взаємодії людини, природи і суспільства. Його матеріали були опубліковані під назвою «Для кого б'ють дзвони?» [21].

До участі в круглому столі було залучено як науковців, так і представників органів влади, керівників виробничих підприємств, творчу інтелігенцію, екоактивістів. Академік Я. С. Підстригач констатував, що «екологічна загроза – реальність, нині існуюча, від якої уже тепер, у цю хвилину, треба шукати порятунку» [21, с. 79], а М. І. Долішній підкреслив, що «основним гальмом механізму природокористування є відсутність плати за користування чи пошкодження (забруднення) індустрією водних, повітряних, земельних, лісових чи мінеральних ресурсів [21, с. 81].

Продовжуючи на сторінках журналу дискусію за круглим столом, генеральний директор Львівського виробничого об'єднання «Автонавантажувач» Я. М. Підвальный розглядав екологічні проблеми з позицій існуючої практики: «Планується, приміром, нове будівництво. Міністерство закладає у кошторис витрати на охорону природи. Обласні будівельні організації, приймаючи підряд, намагаються у запропонованому переліку щось та опустити. У ліпшому разі ставлять природоохоронні

об'єкти на останнє місце, а ще частіше їх викреслюють. За таку економію ще й премії отримують».

Організатор круглого столу на сторінках журналу «Жовтень» публіцист В. Базів акцентував увагу на тому, «що паперові пута міцніші від залізних кайданів. Лозунг «будь-якою ціною», написаний на прапорі адміністративної системи, не тільки привів у тупик вітчизняну економіку, розмив моральні критерії у суспільстві... Войовничий бюрократизм, породжений сталінізмом, з однаковою пристрасстю і душі плюндрував, і природні багатства нівечив» [21, с. 83].

«Та найболючіше усвідомлювати – писав на сторінках журналу «Прапор» («Березіль») Б. Сушинський у статті «Перед судом нащадків», – що в багатьох випадках серйозні екологічні прорахунки, кризи, навіть катастрофи виявляються наслідком практикованої у нас упродовж кількох десятиліть «демагогоекономіки», з її підміною законів економіки і цілих етапів розвитку суспільства та громадської думки – галасливими гаслами, починами, «лініями»; а відтак – нав'язуванням сумнівних проектів (згадаймо хоча б проблеми Байкалу, трагедію Севану, Аралу, Кара-Богаз-Голу, Полісся або Ленінградську дамбу); а ще – наслідком постійного некомпетентного втручання окремих керівників у виробничу діяльність, особливо в діяльність фахівців сільського господарства» [385, с. 132].

Завдяки журнальній публіцистиці перед українською громадськістю було чи не вперше порушено ще одну важливу проблему економічного та екологічного характеру. Йдеться про дискусію навколо перспектив відновлюваної енергетики. З цього приводу з'явився цілий ряд статей у журналі «Прапор» («Березіль»). Наприклад, А. Даценко, читач із Полтавщини, стосовно потенціалу альтернативної енергетики припустив, що «як би енергійно та успішно не розвивалися і впроваджувалися в життя альтернативні АЕС джерела енергії, ще десятиліттями людство приречене користуватися саме енергією розщепленого атома. А там, можливо, підоспіє час термоядерного синтезу, можлива в перспективі й нейтралізація

чи використання радіоактивних відходів ядерної енергетики. Як на мене, частка альтернативних джерел енергії, наскільки це не сумно усвідомлювати, на найближчу перспективу може скласти не більше 20–30 процентів енергетики планети [114, с. 141].

На думку автора, розробка і запровадження технологій альтернативної енергетики в Українській РСР відбувалося вкрай повільно: «течуть роки... Течуть радянські гроші... У повітрі з вітром разносяться мільярди кіловат-годин, а в цей час справа промислового вітро-використання, внаслідок безвідповідальності і байдужості, повзе і спіткається так..., що важко навіть сподіватися – чи рухається вона вперед, чи тупцює на місці... Кожний рік затримки дає нам величезні паливні і транспортні втрати...» [114, с. 143].

На основі зазначеного вище ми можемо дійти висновків, що проблеми економічного розвитку України на сторінках періодичних видань часів перебудови становили повноцінний тематичний напрям, у межах якого знайшло відображення широке коло актуальних проблем.

Громадсько-політичні журнали стали майданчиком для діалогу експертів та пересічних громадян про подальші шляхи економічного поступу.

За своїм характером публікації економічної тематики варіювалися від суто соціалістичних і консервативних до закликів радикально реформувати всю економіку і повністю перевести її на ринкові рейки.

Привертає увагу та обставина, що дописувачі ставили за мету, окрім іншого, з'ясувати причини стагнації радянської економіки, засуджували владу за непродумані реформи та дії, які подекуди прямо суперечили економічним законам.

На сторінках вітчизняної журнальної публіцистики порушувалися такі економічні питання, як підвищення продуктивності праці, механізм ціноутворення, шляхи і ризики залучення іноземних інвестицій, ресурсний менеджмент, збалансований економічний розвиток, зменшення техногенного навантаження на довкілля.

Особливістю цього блоку журнальних публікацій був їх нерозривний зв'язок із потребами екологічної безпеки і більш раціонального використання природних багатств.

Висновки до розділу 3

Матеріали, викладені в межах розділу 3, дають підстави констатувати, що в роки перебудови журнальна публіцистика стала важливим засобом впливу на процеси національного відродження. На сторінках журналів розгорнулася широка громадсько-політична дискусія спочатку щодо демократизації існуючого ладу, а пізніше – й необхідності державного суверенітету.

Журнали формували компетентну суспільну думку, сприяючи консолідації народу навколо ідеї громадянського суспільства, залучаючи до суспільного діалогу на своїх сторінках представників різних верств громадянства – політиків, науковців, діячів культури. Разом із політичними та громадськими об'єднаннями журнальна публіцистика стала вагомою противагою владі і викликала інтерес та підтримку громадськості.

Українська журнальна публіцистика розгорнула широку просвітницьку діяльність щодо встановлення історичної правди і переосмислення минулого України в цілому, що засвідчує велику роль історичної публіцистики у контексті формування активної громадянської позиції, історичної пам'яті і національної свідомості громадян.

Часописи зробили вагомий внесок у відтворення історичної правди, повернули до читачів раніше заборонені твори, замовчувані імена. В історичній тематиці журналів, присвяченій радянській історії, значне місце посідали матеріали про сталінські репресії, Голодомор 1932 – 1933 рр., проблеми охорони історико-культурної спадщини.

Побачили світ фундаментальні праці з інших періодів історії України, які радянською наукою оцінювалися як «буржуазно-націоналістичні» і були невідомі широким колам громадськості.

Важливим здобутком української журнальної публіцистики 1985 – 1991 рр. стало активне обговорення на сторінках журналів проблем української культури.

Особливе місце посідали проблеми української літератури – важливої складової національної культури. Активну участь у дискусії навколо сучасного стану і перспектив розвитку літературного процесу в нових умовах брали участь письменники і літературні критики.

Багато уваги у журналах приділялося українізації шкіл, освітніх закладів, розвитку їх національного характеру. Автори публіцистичних матеріалів на сторінках журналів торкалися й інших тем української культури, розглядаючи її як сукупність матеріальних і духовних цінностей українського народу.

В полі зору публіцистики перебували проблеми пам'яткоохоронної роботи, народознавства.

У самостійний тематичний напрямок виокремилися проблеми економічного розвитку, який охоплював широкий спектр питань, що привертала увагу суспільства. Економічна тема на сторінках журналів пройшла еволюцію від розгляду традиційних для радянської дійсності питань управління та планування виробничої сфери до радикальних поглядів на реформування усєї економіки.

Автори публіцистичних виступів доходили висновку, що на практиці впродовж тривалого часу нехтувався теоретично обґрунтований і на словах проповідуваний основний закон соціалізму – суспільне виробництво не підпорядковувалося задоволенню постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб суспільства.

Гостро ставились питання про такі базові економічні категорії, як продуктивність праці, ціноутворення, залучення іноземних інвестицій, економне використання ресурсів.

Приверталась увага до таких проблем, як екологічна безпека, збереження і раціональне використання природних ресурсів.

ВИСНОВКИ

Результати наукового дослідження комплексу питань, пов'язаних із з'ясуванням ролі журнальної публіцистики в національному відродженні України у період перебудови (1985 – 1991 рр.), отримані в ході опрацювання джерельної бази та різнопланової наукової літератури, дають підстави для узагальнюючого висновку про те, що українська журнальна публіцистика справила значний вплив на утвердження засад демократії і гласності, формування ідеології національного відродження, оновлення суспільства і майбутньої державної незалежності України.

У ході дисертаційного дослідження нам вдалося прийти до ряду висновків та узагальнень, які виносяться на захист:

1. Аналіз стану наукової розробки теми дисертаційного дослідження засвідчив, що, незважаючи на наявність різнопланових публікацій, які були видані у радянський період та в роки незалежної України, тема журнальної публіцистики і її ролі в національному відродженні та утвердженні української державності в період перебудови (1985 – 1991 рр.) розроблена досить поверхово і фрагментарно. Аналіз опублікованих праць показує, що переважна більшість дослідників розглядають проблему здебільшого в літературознавчому контексті, залишаючи поза увагою її суспільно-політичну і, власне, історичну складову, з'ясування місця журнальної публіцистики в медіасередовищі перехідного періоду як важливого чинника демократизації життя суспільства.

Сучасна українська історіографія поки що торкається лише окремих аспектів журнальної публіцистики, яка в роки перебудови, за визнанням читацької аудиторії, була одним із актуальних жанрів. Наявні праці лише окреслюють можливі напрями таких досліджень і не дають цілісного і об'єктивного бачення особливостей функціонування літературно-художніх та громадсько-політичних журналів в обраних нами хронологічних рамках.

2. Джерельна база дослідження класифікована й систематизована нами за шістьма групами: 1) опубліковані офіційні законодавчі акти, документи органів державної влади та партійних органів періоду існування СРСР; 2) друковані матеріали літературно-художніх та громадсько-політичних журналів (1985 – 1991 рр.), які складають основу джерельної бази дисертаційного дослідження; 3) періодична преса (газети, журнали), мемуари; 4) неопубліковані та опубліковані архівні документи; 5) документи особистісного походження (спогади співробітників редакцій та авторів, листи читачів тощо); 6) електронні ресурси як джерела.

Основа джерельної бази становлять друковані матеріали українських журналів «Київ», «Вітчизна», «Жовтень» («Дзвін»), «Прапор» («Березіль»), «Дніпро», «Золоті ворота», «Пам'ятки України». Їх всебічний аналіз у поєднанні з опрацюванням опублікованих та архівних документів забезпечив досягнення поставленої мети та реалізувати визначені дослідницькі завдання і сформувані цілісну картину журнальної публіцистики періоду перебудови та її ролі в національному досліджуваній проблематики.

3. Теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження, передусім, обумовлені станом наукової розробки і самого характеру теми, а також сформульованої мети, дослідницьких завдань та джерельної бази дисертації. Їх основу склала сукупність загальнонаукових та спеціальних принципів – науковості, історизму, об'єктивності, системності, плюралізму, а також історіософських напрацювань провідних дослідників історії української періодики. Опрацювання і врахування цих принципів та методів дало змогу визначити і застосувати найбільш оптимальні, на нашу думку, методологічні підходи для досягнення поставленої мети та реалізації дослідницьких завдань.

4. Журнальна публіцистика в Україні 1985 – 1991 рр. функціонувала в умовах масштабних суспільно-політичних зрушень. Процеси демократизації, лібералізації, плюралізму і гласності створили для

редколегій усіх без винятку часописів виклики, на які терміново потрібно було давати адекватні відповіді. У частині журналів якісні зміни в тематичній та ідейній площині проявилися вже на перших етапах перебудови. Редколегії інших («Київ», «Вітчизна», «Жовтень») упродовж 1985 – 1986 рр. зберігали обережну й вичікувальну позицію, але потім також стали на шлях оновлення своїх часописів. Додатковими каталізаторами цих процесів стали послаблення цензури та втрата КПРС політичної монополії.

Літературно-художні та громадсько-політичні часописи разом з іншими ЗМІ зіграли ключову роль у боротьбі зі стереотипним і догматичним мисленням, у переоцінці минулого СРСР та України, в утвердженні плюралізму і свободи слова в суспільному дискурсі. В ширшому сенсі – вітчизняна журнальна публіцистика забезпечила створення в Україні у період перебудови якісно нового інтелектуального середовища та інформаційного простору.

У роки перебудови вітчизняна журнальна публіцистика пережила значні перетворення, викликані не лише стрімкими суспільно-політичними та економічними змінами, процесами гласності, плюралізму, лібералізації та демократизації, але й трансформацією світогляду як населення, так і політичних еліт. Курс на оновлення всіх сфер життя суспільства знайшов своє відображення не лише в урядовій політиці, але й на шпальтах суспільно-політичних і літературно-художніх журналів.

5. Упродовж 1985 – 1991 рр. редакційна політика українських часописів пройшла значну еволюцію, в межах якої можна виділити такі періоди: перший – проголошення і початок втілення демократичних принципів суспільного життя (1985 – 1986 рр.); другий – пов'язаний із процесами радикальних змін у суспільно-політичному житті, набуття ними незворотнього характеру (1987 р.); третій – пов'язаний із утвердженням багатопартійності в політичному житті, проголошенням суверенітету та,

зрештою, державної незалежності колишніх союзних республік (1988 – 1991 рр.).

6. Контент-контекстний аналіз вітчизняної публіцистики періоду перебудови дозволяє стверджувати, що українська преса 1985 – 1991 рр. достатньо точно відображала кризові явища, які проявилися в політичному та духовному житті тогочасного суспільства. Це було викликано не лише тим, що редколегії журналів стали ближчими до актуальних і гострих проблем, які існували в суспільстві, але й зміною орієнтирів і самої філософії редакційної політики, яка стала звільнятися від диктату КПУ.

Суттєвих змін зазнало тематичне наповнення громадсько-політичних та літературних журналів. Питання ідеології та компартійного будівництва відійшли на другий план, поступившись темам демократизації, багатопартійності, національного відродження, рідної мови, національної символіки, вітчизняної історії, реформування економіки, церковного ренесансу тощо.

Якщо у 1985 – 1986 рр. зазначені теми лиш обережно проникали в суспільний дискурс, то на завершальному етапі періоду перебудови (1990 – 1991 рр.) громадський діалог навколо них розгорнувся на повний голос: існуючий лад разом із КПУ потрапили під приціл гострої критики, чимало авторів стали відкрито заявляти про потребу відокремлення та суверенізації України, значна частина суспільства підтримала націонал-самостійницький курс та висловила солідарність із позицією опозиційних політичних сил, насамперед із Народним Рухом України.

За умов відсутності суверенної держави, вітчизняна періодика стала важливим інструментом громадської комунікації. Актуальні теми суспільно-політичного життя в Україні опинилися у фокусі авторів та читачів журнальної публіцистики. Подібно до економічних, національних та культурницьких питань, суспільно-політична тематика на сторінках вітчизняних часописів пройшла еволюцію від обережних і поміркованих заяв, перших сумнівів у правильності політичного та ідеологічного курсу

КПРС / КПУ (у 1985 – 1986 рр.) до радикальних заяв, критики КПУ, підтримки багатопартійності, заяв про необхідність проголошення державного суверенітету та незалежності України (1989 – 1991 рр.).

Вітчизняні часописи кінця 1980-х – початку 1990-х рр. сприяли кристалізації суспільно-політичної думки, акцентуації та вираженню національних інтересів. Через засоби публіцистики політичні діячі та творча інтелігенція закликали населення більш критично та свідомо ставитися до поточних процесів, знайомили із актуальними подіями, в т. ч. у таборі опозиційних до КПУ політичних сил.

7. У роки перебудови одне з головних місць на шпальтах публіцистичних журналів зайняли статті історичного характеру. Центральне місце зайняли ідеї ревізії здобутків радянської історіографії, вимоги відкритого доступу істориків та широкої громадськості до архівних матеріалів, відновлення історичної пам'яті українського народу та деміфологізації його історії.

Серед статей і розвідок, вміщених у художньо-літературних та громадсько-політичних журналах, провідне місце посідали матеріали про Голодомор 1932 – 1933 рр., визвольні змагання початку ХХ ст., сталінські репресії, «Розстріляне відродження» та інші «білі плями» історії України, а також про охорону національної історико-культурної спадщини.

Широкий розголос і резонанс мали статті, що оповідали читачам про замовчувані імена репресованих українських діячів – політиків, науковців, письменників та митців, у тому числі дисидентів, учасників правозахисного руху, шістдесятників.

Одночасно з висвітленням «білих плям» історії України і публікацією архівних документів на сторінках журнальних видань у роки перебудови почали з'являтися праці українських істориків ХІХ – початку ХХ ст. та науковців із діаспори, які були затавровані радянською наукою як «буржуазно-націоналістичні» і відтак були недоступні широким колам громадськості.

Поява публікацій історичного характеру на сторінках вітчизняних часописів у роки перебудови мала значні наслідки. По-перше, вони здійснювали значний вплив на національну свідомість та патріотичні почуття українців. По-друге, стали поштовхом до розвитку вітчизняної історичної науки, викликавши постановку нових дослідницьких завдань та критичну переоцінку відомих явищ і подій. Зрештою, знайомство вітчизняних істориків із раніше забороненими науковими працями кінця XIX – початку XX ст., а також зі здобутками діаспорної історіографії стало одним із чинників формування нової парадигми і нового етапу розвитку історичної науки в Україні.

8. Ще одним важливим досягненням української журнальної публіцистики часів перебудови став ріст уваги громадськості до української культури, бажання дослідити її історію, самобутність і місце у матеріальній та духовній спадщині людства. Закономірно, що центральне місце серед обговорюваних проблем української культури зайняли рідна мова та література. Активними учасниками діалогу навколо цих питань стали письменники, мовознавці, літературні критики та ін.

Значну увагу вітчизняні часописи приділяли українізації освіти та ролі школи в процесі національного відродження. Дописувачі підтримували ідею викладання українською мовою у закладах освіти, а також урахування традицій етнопедагогіки.

Не залишалися поза увагою журнальної публіцистики питання історії України, відновлення імен замовчуваних або репресованих літераторів і митців. Зрештою, в полі зору вітчизняних часописів другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. перебувала пам'яткоохоронна робота, сюжети, присвячені минулому окремих пам'яток культури, теорії та практиці реставраційної, музейної, пам'яткоохоронної діяльності.

Поряд із суспільно-політичною проблематикою у культурно-просвітницькій тематиці журналів важливе місце посідали публікації народознавчої спрямованості. Матеріали про духовну і матеріальну

культуру українського народу, особливості його національної ментальності, світогляду, способу життя і виховання з інтересом сприймалися читацькою аудиторією.

Проблеми економічного розвитку виокремилися у самостійний тематичний напрям, який охоплював широкий спектр питань, що привертали увагу суспільства. Економічна тема на сторінках журналів пройшла еволюцію від розгляду традиційних для радянської дійсності питань управління та планування виробничої сфери до радикальних поглядів на реформування усєї економіки.

На шпальтах вітчизняної журнальної публіцистики порушувалися такі економічні питання, як підвищення продуктивності праці, механізм ціноутворення, шляхи і ризики залучення іноземних інвестицій, ресурсний менеджмент, збалансований економічний розвиток, зменшення техногенного навантаження на довкілля. Особливістю цього блоку журнальних публікацій був їх нерозривний зв'язок із потребами екологічної безпеки і більш раціонального використання природних багатств.

9. На наш погляд, положення і висновки дисертації можуть бути використані для написання спеціальних, у тому числі й монографічних, праць із цієї проблематики, підручників та посібників, а також для розроблення лекційних курсів, підготовки семінарів, проведення конференцій та круглих столів з історіографії, джерелознавства, новітньої історії України, журналістикознавчої проблематики.

Окремі положення і висновки дисертації можуть бути також враховані при виробленні засад сучасної державної політики щодо формування інформаційного простору України і діяльності засобів масової інформації.

Матеріали дисертації можуть слугувати основою для проведення подальших наукових пошуків у царині історії української преси. Подальших наукових досліджень потребує таке важливе питання, як підняття проблем екології на шпальтах української журнальної

публіцистики доби перебудови. Важливим було б дослідити в такому ж ракурсі і проблему релігійного курсу української церкви згаданого періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Автомобіль і прогрес (Інтерв'ю з міністром автомобільного транспорту УРСР П. П. Волковим). *Вітчизна*. 1985. № 11. С. 16–21.
2. Адамович Б. С. «Дзвін». *Енциклопедія історії України*. Київ, 2005. Т. 2. С. 376.
3. Адамович Б. С. «Дніпро». *Енциклопедія історії України*. Київ, 2005. Т. 2. С. 407–408.
4. Айзеншток І. Спогади про Майка Йогансена. *Вітчизна*. 1990. № 6. С. 161–169.
5. Акуленко В. Літопис охорони пам'яток Радянської України. *Пам'ятники України*. 1986. Вип. 2. С. 26–30.
6. Акуленко В. Літопис охорони пам'яток Радянської України. *Пам'ятники України*. 1986. Вип. 3. С. 8-11.
7. Андрусів С. Вогонь нашої пам'яті. Історична проза в контексті сьогодення. *Київ*. 1990. № 1. С. 125–127.
8. Андрущенко В., Федосов В. Феномен Запорозької Січі. *Дніпро*. 1991. № 10. С. 80–89.
9. Антологія української літератури за рубезем. *Дзвін*. 1990. № 12. С. 157–159.
10. Андрухович Ю. «Імпреза-89». *Київ*. 1990. № 3. С. 172–176.
11. Антоненко-Давидович Б. Сибірські новели. *Вітчизна*. 1989. № 7. С. 16–63.
12. Антоненко-Давидович Б. Сибірські новели. Закінчення. *Вітчизна*. 1989. № 8. С. 63-123.
13. Апанович О. Не пропала їхня слава. Передумови і наслідки скасування Запорізької Січі. *Вітчизна*. 1990. № 9. С. 164-174.
14. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Заселення Слобідської України з другої половини XVII до кінця XVIII століття. *Прапор*. 1988. № 9. С. 118–128.

15. Багряний Іван. Огненне коло. *Київ*. 1991. № 3. С. 3–37.
16. Багряний Іван. Огненне коло. *Київ*. 1991. № 4. С. 6–43.
17. Багряний Іван. Тигролови. *Дніпро*. 1991. № 1. С. 4–51.
18. Багряний Іван. Тигролови. *Дніпро*. 1991. № 2. С. 4–89.
19. Базилевський В. Від катастрофи – до ренесансу. *Київ*. 1990. № 7. С. 103–105.
20. Базилевський В. З літературного потоку: спостереження і роздуми. *Дніпро*. 1991. № 8. С. 175–179.
21. Базів В. Для кого б'ють дзвони? *Жовтень*. 1989. № 12. С. 79–88.
22. Базів В. Посттоталітарна журналістика в умовах будівництва демократичного суспільства. *Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. третьої Всеукр. наук.-теор. конф. / за ред. М. М. Романюка*. Львів, 1997. С. 56–64.
23. Байрон Дж. Мазепа. *Київ*. 1990. № 8. С. 67–76.
24. Барабаш Ю. Чи варто «гаяти час» на Винниченка? *Київ*. 1991. № 8. С. 120–126.
25. Баран В. Проблеми походження слов'ян. *Пам'ятки України*. 1986. № 1. С. 12–14.
26. Барановська І. М. Українська періодика у проблематиці журналістикознавчих досліджень (на матеріалах кандидатських і докторських дисертацій 1980 – 1990-х рр.). URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1604>
27. Безроднова М. Сучасна станкова скульптура. Від героїчного до пародійного. *Київ*. 1990. № 5. С. 173–175.
28. Белічко Ю. Духовне – мета творчості. *Київ*. 1990. № 7. С. 157–160.
29. «Березіль». *Літературознавчий словник-довідник*. Друге вид., випр., доп. / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: Академія, 2007. 752 с.
30. Бердник О. На порозі нового світання. *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 111–120.

31. Біденко М. Залізний стовп, або як народжується бюрократизм. *Вітчизна*. 1989. № 12. С. 148–154.
32. Білокінь С. На зламах епохи. Спогади історика. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2005. 336 с.
33. Богуцький Ю. Хто підніме дзвін? *Київ*. 1990. № 6. С. 120–122.
34. Бойко О. Д. Нариси з новітньої історії України (1985 – 1991 рр.). Київ: Кондор, 2004. 357 с.
35. Бойко О. Д. Україна у 1985 – 1991 рр. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку. Київ, 2002. 305 с.
36. Болабольченко А. Піраміда корупції. Із записника юриста. *Вітчизна*. 1990. № 3. С. 112–116.
37. Болабольченко А. «СВУ»: суд над переконаннями. Провокації сталінських спецслужб проти української інтелігенції / передм. Леоніда Єфімова. *Вітчизна*. 1989. № 11. С. 156–179.
38. Болабольченко А. «Цей бенкет смерті в образі життя». *Вітчизна*. 1991. № 8. С. 141–151.
39. Болтарович З. Народна медицина. Аїр, татарник, лепеха, шувар. *Жовтень*. 1988. № 4. С. 57–58.
40. Брайчевський М. Народ мій завжди буде. *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 26–35.
41. Брюховецька Л. Едуард Драч: «Бо в землю повростали наші гени...». *Київ*. 1990. № 5. С. 167–170.
42. Брюховецька Л. Інтерв'ю з Тарасом Гунчаком та Романом Воронкою. Київ. 1990. № 11. С. 107–110.
43. Брюховецька Л. «Своє відстояти плідно і гордо...». *Київ*. 1990. № 2. С. 176.
44. Бугаєнко І. Шевченківська серія Василя Лопати. *Вітчизна*. 1989. № 3. С. 204.
45. Буркатов Б. А. «Вітчизна». [Українська літературна енциклопедія](#). Київ, 1988. Т. 1. С. 336–337.

46. Буценко О. Евакуація. Бесіда нашого кореспондента з першим заступником міністра транспорту УРСР В. М. Ревою. *Вітчизна*. 1989. № 4. С. 132–138.
47. Черняк В. Від економіки абсурду – до економіки здорового глузду. *Вітчизна*. 1990. № 9. С. 145–153.
48. Василевський П. Алгебра геноциду. *Дзвін*. 1990. № 5. С. 77.
49. Василевський П. Вигадувати був би великий гріх.... *Київ*. 1990. № 1. С. 172–173.
50. Василенко Г. Завіса спадає. [*Всесвіт*. 1990. № 12. С. 145–148.](#)
51. Васильєв О. Пресою керували всі, кому не ліньки: спогади колишнього відповідального працівника ЦК КПУ. *Журналіст України*. 1994. № 3–4. С. 20-23.
52. Васильківський О. Чому письменники рвуться до влади. *Київ*. 1990. № 2. С. 3–4.
53. Васильківський О. Що нам болить. *Київ*. 1990. № 1. С. 3–4.
54. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. *Дзвін*. 1991. № 3. С. 85–90.
55. Вернигора В. Що з нами? Куди йдемо? *Дніпро*. 1991. № 10. С. 37–50.
56. Вечерський В. Звід пам'яток – образ суспільства. *Київ*. 1991. № 1. С. 114–120.
57. Вечерський В. Як відродити національну містобудівну культуру? *Київ*. 1991. № 10. С. 159-165.
58. Винниченко В. Відродження нації. *Дніпро*. 1991. № 1. С. 55–89.
59. Винниченко В. Відродження нації. *Дніпро*. 1991. № 2. С. 109–125.
60. Винниченко В. Відродження нації. *Дніпро*. 1991. № 3. С. 92–121.
61. Винниченко В. Відродження нації. *Дніпро*. 1991. № 4. С. 107–141.
62. Винниченко В. Відродження нації. *Дніпро*. 1991. № 5. С. 118–141.
63. Винниченко В. Відродження нації. *Дніпро*. 1991. № 6. С. 119–148.
64. Винниченко В. Відродження нації. *Дніпро*. 1991. № 7. С. 118–139.

65. Винниченко В. Відродження нації. *Дніпро*. 1991. № 8. С. 146–167.
66. Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне. Закінчення. *Вітчизна*. 1989. № 7. С. 64–146.
67. Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне. Початок. *Вітчизна*. 1989. № 6. С. 68–116.
68. Винниченко В. Щоденник. *Київ*. 1990. № 9. С. 124–133.
69. Від тоталітарного гуртожитку до спільного українського дому. *Дзвін*. 1991. № 8. С. 79–82.
70. Віденко М. Залізний стовп, або Як народжується бюрократизм. [Вітчизна. 1989. № 12. С. 148–154.](#)
71. *Вітчизна*. 1988. № 8. С. 209.
72. *Вітчизна*. 1990. № 12. С. 209.
73. «Вітчизна». *Літературознавча енциклопедія: у 2 т.* / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Т. 1: А–Л. Київ: Академія, 2007. С. 195–196.
74. Владимиров В. М. Історія української журналістики (1917 – 1997 рр.). Луганськ, 1998. 210 с.
75. Возіянова І. Олександр Сиротенко – живописець, рисувальник, вчитель. *Вітчизна*. 1990. № 1. С. 204–206.
76. Войтович Л. Українські князі. *Київ*. 1991. № 4. С. 157–158.
77. Войтович Л. Українські князі. *Київ*. 1991. № 5. С. 149.
78. Войтович Л. Українські князі. *Київ*. 1991. № 8. С. 158–159.
79. Войтович Л. Українські князі. *Київ*. 1991. № 9. С. 145–146.
80. Волинський О. Рекетир у міліцейському мундирі. *Вітчизна*. 1990. № 10. С. 148–153.
81. Ганжа О., Захарчук Б., Боечко В. Про кордони без претензій. *Пам'ятки України*. 1991. Вип. 2. С. 16–17.
82. Гарань О. Багатопартійність на Україні стає реальністю. *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 48–57.
83. Гарліцкі А. Дивна війна 1920 року. *Всесвіт*. 1990. № 3. С. 157–160.

84. Герасимчук Л. Реставрація витоків. *Вітчизна*. 1990. № 3. С. 161–166.
85. Глушко О. «Вищий пілотаж» журналістики. [Наукові записки Інституту журналістики: зб. наук. праць Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. 2006. Т. 22.](#) С. 115–122.
86. Глушко О. Прозріння. Роздуми про дамби і реактори, багатство і бідність. *Вітчизна*. 1989. № 7. С. 152–160.
87. Голобородько В. Він став моєю совістю. *Вітчизна*. 1990. № 10. С. 161–163.
88. Головатий С. Українська держава у ХХ ст. *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 16–23.
89. Гонтар Т. Рецепти наших бабусь. Хліб наш насущний. *Жовтень*. 1988. № 7. С. 70–72.
90. Горбач Н. Українізація: злет і трагедія. *Жовтень*. 1989. № 2. С. 78–85.
91. Горбачов Д., Мельник В. Український авангард у європейській мистецькій революції ХХ століття. *Пам'ятки України*. 1991. Вип. 4. С. 22–29.
92. Гордосевич Г. Краще талановита помилка, ніж ремісницька удача. *Вітчизна*. 1987. № 12. С. 168.
93. Горевалов С. І. Військова журналістика України: історіографія проблеми. *Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. Восьмої Всеукр. наук.-теор. конф., (м. Львів, 24–26 жовт. 2003 р.)* / за ред. М. М. Романюка. Львів, 2003. С. 721–731.
94. Грушевський М. Історія України-Русі. *Київ*. 1990. № 1-7, 10–12.
95. Грушевський М. Історія України-Русі. *Київ*. 1991. № 1–12.
96. Грушевський М. Історія української козаччини / передм. В. Смолія та О. Гуржія. *Вітчизна*. 1989. № 1 – 11.
97. Грушевський М. Спомини / передм. д-ра іст. наук, чл.-кор. АН УРСР Шевченка Федора. Ч. І. *Київ*. 1988. № 9–12.

98. Грушевський М. Спомини / передм. д-ра іст. наук, чл.-кор. АН УРСР Шевченка Федора. Ч. II. *Київ*. 1989. № 8–11.
99. Грушевський М. Україна окремішна. *Дзвін*. 1991. № 4. С. 86–90.
100. Губа П. І. Українське відродження: спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси 1917 – 1920 рр. Черкаси, 2002. 263 с.
101. Гунчак Т. Чи був Симон Петлюра ворогом євреїв? *Дзвін*. 1991. № 2. С. 102–118.
102. Гуржій О. Іван Скоропадський. [*Дніпро*. 1991. № 8. С. 134–141.](#)
103. Данилевський В. В. Екологічна проблематика на сторінках українських часописів періоду перебудови. *Чигиринщина в історії України. Збірник 6: Українська революція 1917 – 1921 рр.: 100 років боротьби : матер. Шостої міжрегіон. історико-краєзнавч. конф. «Чигиринщина в історії України» / за заг. ред. професора В. М. Лазуренка. Черкаси, 2018. С. 493–495.*
104. Данилевський В. В. Злам комплексу світоглядних уявлень про стан та перспективи розвитку суспільства в період перебудови крізь призму трансформації української журнальної публіцистики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні відносини. Вип. 6. 2019. Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 91–101.*
105. Данилевський В. В. Історія української журнальної публіцистики (1985 – 1991 рр.): історіографія періоду незалежності. *Гуманітарний вісник : зб. наук. праць. Число 31. Вип.15. Черкаси : Черкас. держ. технол. ун-т, 2019. С. 15–28. (серія : Історичні науки).*
106. Данилевський В. В. Національні, мовні та релігійні проблеми України у фокусі журнальної публіцистики в добу перебудови (1985 – 1991 рр.). Черкаси : видавець Гордієнко Є.І., 2017. 30 с.
107. Данилевський В. В. Особливості спаду ідеологічного пафосу української журнальної публіцистики в умовах набуваючого розмаху процесу демократизації суспільства (1985 – 1991 рр.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія :*

Історичні науки. Том 30 (69). № 4. 2019. Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 154 – 160.

108. Данилевський В. В. Ревізія та деміфологізація української історії на сторінках вітчизняних часописів у період перебудови (1985 – 1991 рр.). Черкаси : видавець Гордієнко Є.І., 2016. 30 с.

109. Данилевський В. В. Роль українських журналів 1985 – 1991 рр. у формуванні нової «історичної пам'яті». *Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць*. Київ: Вид-во «Гілея», 2019. Вип. 150 (№11). Ч. 1. Історичні науки. С. 52–57.

110. Данилевський В. В. Спогади редакторів та журналістів українських літературно-художніх і громадсько-політичних часописів доби перебудови як джерело для вивчення процесу національного відродження. *Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 27–28 верес. 2019 р.). Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2019. С. 68–72.

111. Данилевський В. В. Трансформаційні процеси в економіці на шпальтах українських журналів другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. *Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць*. Київ : Вид-во «Гілея», 2019. Вип. 151 (№12). Ч. 1. Історичні науки. С. 41–44.

112. Данилевський В. В. Українські часописи періоду перебудови (1985 – 1991 рр.): джерелознавча характеристика. *Гуманітарний вісник*: зб. наук. праць. Число 32. Вип. 16. Черкаси : Черкас. держ. технол. ун-т, 2020. С. 13–24. (серія : Історичні науки).

113. Данилюк А. Українська хата. *Дзвін*. 1991. № 4. С. 129–136.

114. Даценко А. Мільярди, пущені за вітром. *Прапор*. 1989. № 4. С. 141–143.

115. Дашкевич Я. Р. Історія журналістики та завдання пресографії. *Українська періодика: Історія і сучасність*: доп. та повідомл. Сьомої Всеукр. наук.-теор. конф., (м. Львів, 17–18 трав. 2002 р.) / ред. М. М. Романюк. Львів, 2002. С. 24–30.

116. Демченко Є. Гідність майстра. *Київ*. 1990. № 1. С. 174–176.
117. Дениско Л. Таке довге повернення. [Вітчизна. 1989. № 7. С. 166–171.](#)
118. *Дзвін*. 1991. № 1. С. 177.
119. Дзвінок до редакції. І. Захарченко. *Жовтень*. 1988. № 7. С. 127.
120. Дзвінок до редакції. О. Притченко. *Жовтень*. 1988. № 7. С. 79.
121. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. *Вітчизна*. 1990. № 5. С. 95–130.
122. Дзюба І. Історія наша триває.... *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 3–15.
123. Дзюба І. «Сьогодні заново слухається справа СБУ». *Київ*. 1990. № 2. С. 58–60.
124. Дивак М. Почуття чи правда. *Київ*. 1990. № 7. С. 94–102.
125. Діалог продовжується. *Жовтень*. 1989. № 1. С. 114.
126. *Дніпро*. 1988. № 9. С. 149.
127. *Дніпро*. 1990. № 11. С. 145.
128. «Дніпро». *Літературознавчий словник-довідник*. Друге вид., випр., доп. / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: Академія, 2007. 752 с.
129. До читачів. Анкета «Вітчизни». *Вітчизна*. 1987. № 6. С. 207.
130. Дорошенко М. У литаври бити рано. Після ХІХ Всесоюзної партконференції минуло півроку. Як сприймається вона на відстані часу? *Дніпро*. 1989. № 2. С. 51–92.
131. Дорошенко С. Гартувати маси миру: до 60-річчя МОДРу. *Жовтень*. 1985. № 9. С. 77–82.
132. Драгоманов М. Малоросійський інтернаціоналізм. [Київ. 1991. № 8. С. 111–115.](#)
133. Драгоманов М. Поезії (Хорунжий Юрій. Переднє слово). [Дніпро. 1991. № 11–12. С. 124–129.](#)

134. Драгоманов М. Пропаший час. Українці під Московським царством (1654 – 1876). *Пам'ятки України*. 1990. № 4. 1991. № 1. С. 2–7.
135. Драч В. Народ і партія єдині. *Вітчизна*. 1991. № 7. С. 129–136.
136. Драч І. Обійдемося без комплексу! *Київ*. 1990. № 6. С. 3–4.
137. Дрозд В. Линвоходці над ареною з дикими звірами. *Київ*. 2003. № 1. С. 6–9.
138. Друк України (1986 – 1990): стат. зб. Київ: Книжкова палата, 1999. 240 с.
139. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців, 1914 – 1918 рр. *Дзвін*. 1991. № 9. С. 92–103.
140. Евакуація. Бесіда нашого кореспондента О. Буценка з першим заступником міністра транспорту УРСР В. М. Ревою. *Вітчизна*. 1989. № 4. С. 132–139.
141. Есикова Е. М. Публицистический дискурс журнала «Огонек» в эпоху перестройки. *Писатель и время: формы диалога: материалы XV Шешуковских чтений*. Москва: Интеллект-центр, 2010. С. 47–54.
142. Есикова Е. М. Стиль публикаций журнала «Огонек» в эпоху перестройки: между советским и демократическим дискурсами. *Вестник Российского университета дружбы народов*. 2011. № 2. С. 84–90.
143. Євтух В. Етнічний ренесанс: випадковість чи закономірність? [*Всесвіт*. 1990. № 7. С. 147–151.](#)
144. Єльцин Б. М. Сповідь на задану тему. *Дніпро*. 1990. № 11. С. 74–93.
145. Єфімов Л. «Ворог народу» з села Стайки. Судова повість (коментар Осипенка П. Г.). *Вітчизна*. 1989. № 8. С. 124–140.
146. Єфремов С. Мартиролог українського слова. *Київ*. 1991. № 5. С. 121–127.
147. Єфремов С. У боротьбі за освіту. *Київ*. 1990. № 11. С. 120–134.
148. Жаботинський Володимир. Статті (Дзюба Іван. Переднє слово). *Дніпро*. 1991. № 11–12. С. 163–182.

149. Желіховська Н. Висвітлення проблем розвитку української культури на сторінках журналів «Київ» і «Вітчизна» у часи радянської перебудови (1985 – 1990). *Образ: щоріч. наук. зб.* Київ, 2010. Вип. 11. С. 84–94.

150. Желіховська Н. Висвітлення проблем суспільної моралі та ідеології на сторінках журналів «Київ» і «Вітчизна» у період суспільно-політичних змін (1985 – 1990). URL: vuzlib.com/content/view/1533/43/.

151. Желіховська Н. С. Концептуально-тематичні особливості української публіцистики другої половини 80-х років ХХ століття (на матеріалах журналів «Київ» і «Вітчизна»): автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2008. 14 с.

152. Желіховська Н. С. Інтерпретація поняття правдивості в українській публіцистиці кінця 80-х років ХХ століття. *Актуальні питання масової комунікації*. 2007. Вип. 7. С. 40–44.

153. Желіховська Н. Трансформація концепції української публіцистики перехідного періоду (1985–1990 рр.). *Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору*: зб. наук. праць / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», Галицький ін-т ім. В. Чорновола. Тернопіль; Львів: Піраміда, 2008. Т. 1. С. 49–53.

154. *Жовтень*. 1988. № 5. С. 136.

155. Жулинський М. Г. Усі сорок років творчого життя. «Щоденник Володимира Винниченка». *Київ*. 1990. № 9. С. 91–93.

156. Журнал «Дзвін» нагородив лауреатів премією ім. Р. Федоріва та пташиним щебетом. URL: <http://zik.com.ua/ua/news/2010/12/28/264214>.

157. Журналістикознавчі публікації у серіальних виданнях Київського університету імені Тараса Шевченка 1958 – 1998: бібліогр. покажч. / уклад. Б. І. Черняков. Київ, 1999. 32 с.

158. 3 непам'яті десятиліть: листи Василя Седяра до Оксани Павленко. *Вітчизна*. 1987. № 10. С. 206–212.

159. З пошти «Прапора». В. Таран. *Прапор*. 1988. № 10. С. 3.
160. З пошти «України-Русі». *Київ*. 1990. № 6. С. 122.
161. З пошти «України-Русі». *Київ*. 1990. № 6. С. 159.
162. Забужко О. Дві культури. [Вітчизна. 1989. № 9. С. 181–190.](#)
163. Забужко О. Дві культури. Закінчення. [Вітчизна. 1989. № 10. С. 168–181.](#)
164. Загребельний П. Тисячолітній Миколай. *Київ*. 1991. № 8. С. 29–99.
165. Загребельний П. Тисячолітній Миколай. *Київ*. 1991. № 9. С. 9–66.
166. Загребельний П. Тисячолітній Миколай. *Київ*. 1991. № 10. С. 9–90.
167. Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про пресу та інші засоби масової інформації. *Відомості Верховної Ради України (ВВРУ)*. Київ, 1990. № 26. С. 1–3.
168. Закон СРСР від 14 березня 1990 р. № 1360-І «Про заснування поста Президента СРСР та внесення змін і доповнень до Конституції (Основний Закон) СРСР». URL: <http://www.rusconstitution.ru/term/129>.
169. Залізняк Б. Роман Федорів: «Я припустився великої помилки, що не зробив собі іміджу...». *Україна*. 1995. № 5–6. С. 9–11.
170. Запаско М. Діти 1933-го року. *Дзвін*. 1990. № 12. С. 71.
171. Засоби масової інформації й утвердження державного суверенітету України: зб. матеріалів наук.-практ. конф. Львів: Світ, 1993. 160 с.
172. Засоби масової інформації як один із чинників формування громадянського суспільства: наукові дослідження, документи і матеріали. Київ: Синопис, 2010. 144 с.
173. Заставний Ф. Українська зарубіжна діаспора. *Дзвін*. 1991. № 8. С. 83–88.
174. Захарченко В. Радіонукліди на продаж. *Київ*. 1991. № 4. С. 3–5.
175. Зв'язок і культура (Інтерв'ю з міністром зв'язку УРСР В. І. Делікатним). *Вітчизна*. 1985. № 1. С. 14–19.
176. Здоровега В. Й. Збагнути день суший. Київ: Дніпро, 1988. 263 с.

177. Здоровега В. Й. Мистецтво публіциста: літературно-критичний нарис. Київ: Рад. письменник, 1966. 174 с.

178. Здоровега В. Й. Публіцистика і перебудова соціально-політичного мислення. *Журналістика і соціально-економічне прискорення*: зб. наук. праць. Київ: УМК ВО, 1988. С. 3-18.

179. Зейкан Я. «Українці – європейська нація?». Відгуки. *Київ*. 1990. № 11. С. 115.

180. Зінченко А. Що передувало процесові. *Вітчизна*. 1990. № 5. С. 202–203.

181. Зміст журналу «Київ» за 1985 рік. *Київ*. 1985. № 12. С. 157–159.

182. Зміст журналу «Київ» за 1985 рік. *Київ*. 1990. № 12. С. 157–159.

183. Зміст часопису «Дзвін» за 1990 рік. *Дзвін*. 1990. № 12. С. 156–160.

184. Зростання: розмова письменника Аполлінарія Мацкевича з Героєм Соціалістичної Праці, головою ордена Леніна колгоспу «Україна» Дунаєвецького району на Хмельниччині В. М. Стельгачем. *Київ*. 1985. № 9. С. 81–87.

185. Зубанич Ф. Дні без брехні. *Вітчизна*. 1990. № 12. С. 146–147.

186. Іваненко В. Світле майбутнє чи карикатура на соціалізм? *Вітчизна*. 1990. № 7. С. 152–157.

187. Іванов Іван. Колима 1937–1939. Із записок «Захара Кузьмича». *Вітчизна*. 1988. № 8. С. 86–144.

188. Ігнатуша О. Українська автокефальна. [*Вітчизна*. 1989. № 12. С. 166–175.](#)

189. Ільницький М. Два десятиліття поряд: до 75-річчя від дня народження Р. Федоріва. *Дзвін*. 2005. № 12. С. 131–133.

190. Інтерв'ю з міністром харчової промисловості УРСР Г. Д. Завгороднім. *Київ*. 1985. № 10. С. 123–127.

191. Інформаційне повідомлення про Пленум ЦК КПРС. Промова Генерального секретаря ЦК КПРС товариша М. С. Горбачова на Пленумі ЦК КПРС 11 березня 1985 року. *Жовтень*. 1985. № 4. С. 3–37.

192. Ісаєвич Я. Заснована міжнародна асоціація українства. *Жовтень*. 1989. № 12. С. 110–113.
193. Історична бібліотека «Дзвона». Крип'якевич Іван. Історик України. *Дзвін*. 1990. № 5. С. 82.
194. Історія партійно-радянської преси України / за заг. ред. А. З. Москаленка. Київ: Вища шк., 1989. 359 с.
195. Історія Русів. [Дніпро. 1991. № 9. С. 35–63.](#)
196. Історія Русів. [Дніпро. 1991. № 11–12. С. 127–142.](#)
197. Карасьов М. «Бандит» Зелений. [Київ. 1991. № 11. С. 82–92.](#)
198. Кардиналовська Т. Невідступне минуле (Жулинський Микола. Переднє слово). *Дніпро*. 1991. № 9. С. 84–107.
199. Кардиналовська Т. Невідступне минуле (Жулинський Микола. Переднє слово). *Дніпро*. 1991. № 10. С. 103–129.
200. Карпенко В. О. Преса і незалежність України. Київ: Нора-друк, 2003. 348 с.
201. Карпів Й. Живі барометри (народні прикмети). *Жовтень*. 1988. № 3. С. 108–110.
202. Карпів Й. Живі барометри (народні прикмети). *Жовтень*. 1988. № 5. С. 70–72.
203. Карпів Й. Живі барометри (народні прикмети). *Жовтень*. 1988. № 7. С. 75–77.
204. Кащенко А. Кость Гордієнчо-Головко. *Дніпро*. 1991. № 5. С. 151–165.
205. *Київ*. 1988. № 3. С. 177.
206. *Київ*. 1991. № 1. С. 169.
207. «Київ». *Літературознавчий словник-довідник*. Друге вид., випр., доп. / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: Академія, 2007. 752 с.
208. «Київ» – журнал новинок. *Київ*. 1990. № 8. С. 3–4.
209. Кірсенко М. У серці слов'янщини. [Всесвіт. 1990. № 6. С. 139–140.](#)

210. Князюк В. Чим замінити атомні електростанції? *Вітчизна*. 1988. № 11. С. 167–172.
211. Кобець О. Прапори повертаються. *Пам'ятки України*. 1990. Вип. 4. 1991. Вип. 1. С. 41–43.
212. Коваль В. «Я ніколи не належав ні до яких ворожих груп...». *Дніпро*. 1991. № 9. С. 162–172.
213. Коваленко О. Світло й тіні Чорнобиля. [*Вітчизна*. 1989. № 12. С. 155–165.](#)
214. Козаченко І. Згорання – наша суть. *Київ*. 1990. № 7. С. 55–60.
215. Колесник С. Чорнобильський чад. *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 80–89.
216. Колодійчук Є. Геноцид продовжується? *Київ*. 1991. № 6. С. 3–5.
217. Коломієць О. Чистилище. Репортаж з того світу: п'єса. *Київ*. 1990. № 9. С. 50–74.
218. Комаринець Т. На світанку відродження. *Дзвін*. 1991. № 1. С. 136–142.
219. Конквест Р. Великий терор. *Київ*. 1990. № 1. С. 87–117.
220. Конквест Р. Великий терор. *Київ*. 1990. № 2. С. 97–126.
221. Конквест Р. Чому я вірю в Горбачова? Жнива розпачу. Фрагменти з книги. [*Всесвіт*. 1990. № 1. С. 142-156.](#)
222. Конквест Р. Чому я вірю в Горбачова? Жнива розпачу. Фрагменти з книги. [*Всесвіт*. 1990. № 2. С. 156-169.](#)
223. Коновалець Є. Причинки до історії Української революції. *Київ*. 1991. № 11. С. 105–123.
224. Кононенко О. Як страшний сон. *Дзвін*. 1990. № 2. С. 93.
225. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г. // *Кукушкин Ю. С., Чистяков О. И. Очерк истории Советской Конституции*. Москва: Политиздат, 1987. С. 315–365.

226. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. *Хрестоматія з історії держави і права України* / кер. ред. кол. А. С. Чайковський. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

227. Коран; пер. з араб. Я. Полотнюка. *Всесвіт*. 1990. № 6. С. 90–123.

228. Косів М. Борги перед народом. *Жовтень*. 1989. № 6. С. 105–116.

229. Косів М. Віч-на-віч з Кобзарем. *Жовтень*. 1989. № 3. С. 106–117.

230. Косів М. Народному Рухові – рух. *Жовтень*. 1989. № 11. С. 75–79.

231. Костилева С. О. З історії ліквідації компартійної системи друкованих ЗМІ в Україні 19 – 21 серпня 1991 р. *Наукові записки. Історичні науки*: зб. наук. статей Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. Вип. 38. С. 29–36.

232. Костилева С. О. До питання про природу трансформаційних процесів у системі друкованих ЗМІ України другої половини 80-х – першої половини 90-х рр. ХХ ст. *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки*: міжвідомч. зб. наук. праць. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. Вип. 9. С. 332–352.

233. Костилева С. О. До питання про становлення інформаційної присутності України за кордоном (кінець 80-х – перша половина 90-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2004. № 8. С. 515–526.

234. Костилева С. О. Становлення і розвиток друкованих засобів масової інформації новітньої України (друга половина 80-х – 90-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / Дон. нац. ун-т. Донецьк, 2004. 36 с.

235. Костирев А. Г. Вплив засобів масової інформації на демократизацію політичного життя України. *Нова політика*. 2001. № 6. С. 26–29.

236. Костирев А. Г. Соціально-відповідальна модель функціонування засобів масової інформації як чинник суспільної злагоди в демократичному суспільстві. *На шляху до суспільної злагоди*. Київ: Укр. центр політ. менеджменту, 2001. С. 75–84.

237. Костомаров М. Книги битія українського народу. *Київ*. 1991. № 10. С. 3–8.

238. Коропецький І. Українська економічна думка в ХІХ столітті. *Дзвін*. 1991. № 1. С. 129–135.

239. Кравченко В. За прикладом пролетаріату Росії. *Жовтень*. 1985. № 8. С. 85–94.

240. Красунський М. Прадавність української мови. *Дніпро*. 1991. № 10. С. 90–102.

241. Кремінь Д. Козак Мамай у сузір'ї Манкурта. *Київ*. 1990. № 10. С. 111–124.

242. Крета М. «Мисливці за ворогами». *Вітчизна*. 1990. № 5. С. 204.

243. Крижанівський А. В снігах колективного закріпачення. *Вітчизна*. 1989. № 2. С. 161–164.

244. Крип'якевич І. Історія України. *Дзвін*. 1990. № 5–12.

245. Крутенко Н. Діалог з природою: метаморфози та реалії. *Вітчизна*. 1989. № 7. С. 206–208.

246. Кузьменко В., Романчук О. Червоний апокаліпсис. *Дзвін*. 1991. № 5. С. 89–92.

247. Кулиняк Д. Соловецький в'язень, або Останній гетьман України. *Вітчизна*. 1991. № 7. С. 137–151.

248. Кутинський М. Некрополь України. *Дніпро*. 1991. № 1–12.

249. Кучеренко М. «І ледь ворухиться земля...». *Київ*. 1990. № 1. С. 131–132.

250. Кушнірик І. Українське слово в Румунії. *Жовтень*. 1989. № 7. С. 121–123.

251. Лазебник С. Зарубіжні українці: скільки їх, де вони? *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 90–92.

252. Лащенко А. Відродження «Думки». *Київ*. 1990. № 9. С. 147–153.

253. Левчик Н. «Руїна» – роман про Мазепу. *Київ*. 1991. № 6. С. 61–62.

254. Лигачов Є. У Кремлі й на Старій площі. *Дніпро*. 1991. № 7. С. 154–192.

255. Лизанчук В. В. Грани колективизма. Воздействие печати, телевидения, радио на формирование социально активной личности. Львов: Вища шк., 1989. 152 с.

256. Литвин В. М. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). Київ: Наук. думка, 2001. 559 с.

257. Ложкін В. «Кричимо й простягаємо свої мозолясті руки до рідної України». З історії встановлення кордонів України в 20-х роках ХХ століття. *Пам'ятки України*. 1991. Вип. 2. С. 11–15.

258. Ломазова К. Самозаглиблення, чи самоствердження. *Київ*. 1990. № 12. С. 116–117.

259. Луків М. Живемо в епоху потрясінь. *Дніпро*. 1991. № 2. С. 106–108.

260. Лук'яненко В. Біла книга. *Дзвін*. 1990. № 12. С. 73.

261. Лук'яненко Л. Українська армія: як її створити? *Київ*. 1991. № 9. С. 109–112.

262. Лук'яненко Л. Шляхи до незалежності. *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 24–25.

263. Макаров А. Козацтво і бароко. *Дзвін*. 1991. № 5. С. 130–138.

264. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. *Дніпро*. 1991. № 1. С. 146–178.

265. Малишевський І. Іван Іванов. Книга його життя. *Репресоване відродження* / упоряд. О. І. Сидоренко, Д. В. Табачник. Київ: Україна, 1993. 405 с.

266. Манійчук Ю. Залучення іноземного капіталу як засіб модернізації української економіки. *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 65.

267. Мануилова Е. В. Политизация украинской прессы в эпоху перестройки (1985 – 1991 гг.). URL: <http://scaspee.com/all-materials/the-politicization-of-the-ukrainian-press-in-the-era-of-perestroika-1985-1991-yu-c-v-manuilova> (дата звернення 20.11.2018).

268. Матвіїшин В. На стежці народного і національного. *Вітчизна*. 1988. № 11. С. 176–178.

269. Материалы XIX Всесоюзной конференции Коммунистической партии Советского Союза, 28 июня – 1 июля 1988 г. Москва: Политиздат, 1988. 160 с.

270. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Украины. Киев: Политиздат Украины, 1986. 140 с.

271. Мельник В. Початок трагедії Миколи Хвильового. *Київ*. 1990. № 1. С. 41–47.

272. Мельник В. Розвиток вільнодумства на Україні XVI – XVIII ст. *Жовтень*. 1989. № 12. С. 87–90.

273. Мельник Я. Український оптимізм. [Київ. 1991. № 1. С. 85–87.](#)

274. Мельник Я. Українці – європейська нація? *Київ*. 1990. № 5. С. 138–143.

275. Методологічні засади історико-журналістської науки. *Українська преса: хрестоматія*. Т. I. Преса Східної України 60-х років XIX ст. / за ред. М. Ф. Нечиталюка. Львів, 1999. 606 с.

276. Мигович І. Диверсії під релігійними гаслами. *Вітчизна*. 1986. № 8. С. 78–89.

277. Микитась В. «Бабське століття» або «темна пляма» в історії України XVIII століття. *Київ*. 1990. № 8. С. 109–149.

278. Микитенко О. Створити музей сучасного українського мистецтва. [Всесвіт. 1990. № 11. С. 172.](#)

279. Михайлин І. Л. Історія української журналістики: підручник. Кн. перша: Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. Харків: ХІФТ, 2000. 279 с.

280. Міщенко Ю. Проблеми України – проблеми світу. [Всесвіт. 1990. № 6. С. 181–183.](#)

281. Могила В. Ложка з комп'ютером або роздуми економіста над парадоксами безгосподарності. *Вітчизна*. 1990. № 7. С. 152–157.

282. Модзалевський В. Галерея українських політичних смертників. *Пам'ятки України*. 1991. Вип. 5. С. 8–11.

283. Москаленко А. З. Реабілітація слова. Київ: Рад. письменник, 1989. 101 с.

284. Москаленко А. З. Свобода печати: взгляд изнутри. *Радуга*. 1988. № 8–10.

285. Мороз Л. Позбуватися комплексу неповноцінності. *Київ*. 1990. № 10. С. 128–129.

286. Морозюк В. Як рубали наш національний корінь. *Дзвін*. 1991. № 1. С. 79–88.

287. Музиченко С. Осяяний думами великого Кобзаря. *Вітчизна*. 1989. № 11. С. 206–208.

288. На барикадах ідей. *Вітчизна*. 1985. № 10. С. 119–136.

289. На запитання анкети відповідають: Олесь Гончар, Борис Олійник, Богдан Онуфрик, Юрій Збанацький, Віталій Коротич, Дмитро Гнатюк, Ганна Чубач. *Дніпро*. 1987. № 1. С. 3–44.

290. «На шаблях сидіти жорстко...»: листування Горської Алли та Опанаса Заливахи. *Київ*. 1990. № 12. С. 139–150.

291. Навроцька З. Філософеми «інакомислення». *Вітчизна*. 1989. № 9. С. 206–208.

292. Назустріч XXVII з'їзду КПРС. Від серця – до серця. *Прапор*. 1985. № 12. С. 105–116.

293. Напередодні. Народ і партія єдині! *Київ*. 1986. № 2. С. 3–10.

294. Нечай М. Аргентина, українці. *Жовтень*. 1989. № 7. С. 85–92.
295. Нечипоренко Л. І. Еволюція української преси в контексті реформування суспільства (1985 – 1991 рр.). *Література та культура Полісся*. 2012. Вип. 69. С. 366–373.
296. Нечиталюк М. Ф. Методологічні проблеми історико-журналістських досліджень. *Українська періодика: Історія і сучасність: тези доп. і повідомл. Всеукр. наук.-теор. конф., (9–10 груд. 1993 р.)*. Львів, 1993. С. 17–22.
297. Нечиталюк М. Ф. Про методику вивчення та принципи видання пресових текстів (деякі питання текстології). *Українська періодика: Історія і сучасність: доп. та повідомл. Третьої Всеукр. наук.-теор. конф., (22–23 груд. 1995 р.)*. Львів, 1995. С. 18–27.
298. Нечиталюк М. Ф. Проблеми вивчення історії української журналістики (деякі підсумки на перспективу). *Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика»*. 2001. Вип. 21. С. 363–370.
299. Новий Заповіт. *Дніпро*. 1991. № 5–9.
300. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. [Київ. 1991. № 4–5, 7–10.](#)
301. О литературно-художественной критике: Постановление ЦК КПСС от 21 января 1972 года. *Вопросы идеологической работы КПСС*. Москва, 1972. С. 525.
302. Овсяк О. Свобода вседозволеності і переслідувань. *Вітчизна*. 1985. № 8. С. 189–193.
303. Осадчук П. Декларація чи декорація? *Київ*. 1990. №1. С. 114–124.
304. Ошлянський В. Летаргія святого обов'язку. *Київ*. 1990. № 5. С. 98–100.
305. Павлюк С. Традиційне рільництво. Сійся-родися. *Жовтень*. 1988. № 5. С. 82–84.
306. Панич І. Апостоли Іван і Петро. *Київ*. 1991. № 7. С. 168.
307. Панич І. Богоматір. Одигітрія. *Київ*. 1991. № 6. С. 167.

308. Панич І. Святий Миколай. *Київ*. 1991. № 9. С. 167.
309. Панич І. Спас у силах. *Київ*. 1991. № 5. С. 168.
310. Панич І. Стрітення. *Київ*. 1991. № 3. С. 167.
311. Панич І. Хрещення. *Київ*. 1991. № 8. С. 167.
312. Панов В. Без строку давності. *Київ*. 1986. № 11. С. 110–112.
313. Пасічник Б. «Міроприємства», від яких «з'ябко». *Жовтень*. 1989. № 12. С. 91–94.
314. Пастернак С. Сторінки історії УГА. *Дзвін*. 1991. № 6. С. 103–105.
315. Пачовський В. Срібна земля. Тисячоліття Карпатської України. *Дзвін*. 1991. № 7. С. 123–129.
316. Пачовський В. Срібна земля. Тисячоліття Карпатської України. *Дзвін*. 1991. № 9. С. 104–112.
317. Перибийніс П. «Київ» – пісня моя золота. *Київ*. 2003. № 1. С. 10–15.
318. Перебудова: слово і справи. *Вітчизна*. 1987. № 12. С. 163.
319. Петренко М. Народ без церкви, церква без народу. *Дзвін*. 1991. № 1. С. 97–100.
320. Петровський М. Михайль Семенко – урбаніст. *Вітчизна*. 1990. № 3. С. 153–160.
321. Петропавловская Е. М. Власть и интеллигенция в советском обществе (освещение истории взаимоотношений на страницах журналов «Знамя», «Новый мир», «Октябрь» за период 1985 – 1991 гг.). *Вестник Чувашского университета. Серия «Гуманитарные науки»*. 2008. № 1. С. 62–65.
322. Петропавловская Е. М. Проблема взаимоотношений власти и общества в советской истории на страницах литературно-художественных и общественно-политических журналов «Знамя», «Новый мир» и «Октябрь» периода перестройки (1985 – 1991 гг.). *Россия в XX веке, общество и власть: проблемы региональной истории, историографии и*

источниковедения: материалы межвуз. науч.-практ. конф., (12 дек. 2007 г.) / Нижегород. гос. архитектур.-строит. ун-т. Н. Новгород, 2008. С. 107–112.

323. Пілсудський Ю. Рік 1920. *Всесвіт*. 1990. № 3. С. 154–157.

324. Плачинда С. Як нам далі жити. *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 42–47.

325. Плохий С. Последняя империя. Падение Советского Союза. Москва: АСТ, 2016. 624 с.

326. Погрібний А. Де ж він, «струс просвітлення»? *Вітчизна*. 1987. № 12. С. 164.

327. Покажчик за абеткою прізвищ авторів – [ursr.org](http://www.ursr.org). URL: <http://www.ursr.org/> (дата звернення 25.10.2017).

328. Покальчук Ю. Відкритий лист Олександрю Солженіцину. *Київ*. 1990. № 12. С. 3–4.

329. Покальчук Ю. Наговорились? *Київ*. 1990. № 7. С. 3–5.

330. Полотнюк Й. Священна книга ісламу. *Всесвіт*. 1990. № 6. С. 124–129.

331. Пономарів О. Коли ж скресне крига? Українська мова на рідній землі. *Київ*. 1990. № 1. С. 139–144.

332. Постановление ЦК КПСС «О постановлении ЦК ВКП(б) от 14 августа 1946 года «О журналах «Звезда» и «Ленинград» 20 октября 1988 г. *Известия ЦК КПСС*. 1989. № 1. С. 45.

333. Постановление ЦК КПСС «О некоторых вопросах перестройки центральной партийной печати». *Известия ЦК КПСС*. 1989. № 10. С. 120.

334. Потрібен порядок. Розмова з наймолодшим академіком АН УРСР Юрієм Глебою про сучасну науку, її роль і місце в перебудові. *Дніпро*. 1989. № 1. С. 12–24.

335. Потенціал столиці. Інтерв'ю з секретарем Київського міськкому Компартії України М. М. Сергєєвим. *Київ*. 1985. № 3. С. 96–102.

336. Прилюк Д. М. З коріння плоди різні (про публіцистичність). *Літературна Україна*. 1987. 12 листоп. № 46. С. 4–8.

337. Прилюк Д. М. Путь на развитие и усовершенствование. *Современная журналистика*. 1987. № 3. С. 3–15.
338. Прилюк Д. М. Теорія і практика журналістської творчості: проблеми майстерності. Київ: Вища шк., 1983. 280 с.
339. Присяжний М. Одиссея В'ячеслава Чорновола. *Дзвін*. 1991. № 6. С. 91–95.
340. Про живу і мертву воду (Інтерв'ю з міністром меліорації і водного господарства УРСР В. М. Ткачом). *Вітчизна*. 1985. № 6. С. 29–35.
341. Про Рух, символіку та інше.... *Київ*. 1990. № 3. С. 3–4.
342. Програма і Статут Народного Руху України за перебудову. *Літературна Україна*. 1989. 16 лют. С. 3–4.
343. Решетилів В. Левко Лук'яненко: самостійність – бомба для нероб і плутократів. *Київ*. 1991. № 8. С. 2–22.
344. Різун В., Скотникова Т. Методи наукових досліджень у журналістикознавстві. Київ, 2005. 97 с.
345. Рішення XXVII з'їзду КПРС – в життя! *Прапор*. 1988. № 9. С. 129.
346. Рогинський О. Економіка любить сильних. *Вітчизна*. 1989. № 11. С. 147–155.
347. Роженко М. «Формула Сонця» або як ми робили «відщепенців». *Київ*. 1990. № 8. С. 93–100.
348. Розвідки. Знахідки. Спогади. Кузякіна Н. За Соловецькою межею. Листи М. Зерова, М. Куліша, Г. Епіка, В. Підмогильного (тридцять років). *Київ*. 1988. № 7. С. 111–134.
349. Розтопити кригу самотності (Інтерв'ю з міністром соціального забезпечення УРСР О. М. Лук'яненком). *Вітчизна*. 1985. № 8. С. 17–22.
350. Романченко М. Живи Україно, радянська державо. *Жовтень*. 1985. № 1. С. 66–73.
351. Романчук О. Озирнутися у майбутнє. *Жовтень*. 1989. № 8. С. 76–82.

352. Романюк М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття. Львів, 2000. 110 с.
353. Ротач П. «Українці – європейська нація?». Відгуки. *Київ*. 1990. № 11. С. 114.
354. Рубчак Б. Бо в нас немає часу. Роздуми над сучасною молодого українською поезією. *Київ*. 1990. № 8. С. 101–108.
355. Руденко М. На дні морському. Трагедія. *Київ*. 1990. № 11. С. 59–84.
356. Рябий М. Кому потрібна моя голова? *Київ*. 1990. № 5. С. 111–124.
357. Рябчук М. Ксенофобія. *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 36–41.
358. Рядок у біографію. Інтерв'ю з генеральним директором Київського верстатобудівного об'єднання імені М. Горького В. М. Кальченком. *Київ*. 1985. № 9. С. 76–80.
359. С чем идем к людям: размышления о современной публицистике / А. З. Москаленко, В. А. Качкан. Киев: Лыбидь, 1990. 156 с.
360. Савченко О. Баланс незалежності: хроніка економічних реформ, 1989 – 2005. Київ: Критика, 2006. 256 с.
361. Самбук Р. Махно. *Вітчизна*. 1991. № 7. С. 19–94.
362. Саппа М. Винниченко і Раковський. *Вітчизна*. 1990. № 11. С. 132–143.
363. Священна історія Старого Заповіту. *Дніпро*. 1991. № 4. С. 162–186.
364. Сенченко В., Кириченко О. Зона особливої уваги. *Дніпро*. 1989. № 4. С. 34–59.
365. Сергійчук В. Дипломатична служба Богдана Хмельницького. *Жовтень*. 1989. № 1. С. 109–113.
366. Сизоненко І. В чисельнику – троє, в знаменнику – людство. *Вітчизна*. 1990. № 7. С. 205–206.
367. Сизоненко Ф. Біла книга. *Дзвін*. 1990. № 9. С. 84.
368. Сизончик В. Єдина українська родина. *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 102–103.

369. Січинський В. Чужинці про Україну. *Вітчизна*. 1990. № 12. С. 187–196.
370. Скалій Р. Хліб з добавкою. *Київ*. 1990. № 6. С. 115–119.
371. Скуленко М. И. Журналістичка и пропаганда. Київ: Вища шк., 1987. 159 с.
372. Скуратівський В. Народний агрокалендар. Сонце на літо, а зима на мороз. *Вітчизна*. 1990. № 12. С. 184–186.
373. Славинський М. Ціна «ізмів». *Київ*. 1990. № 2. С. 127–132.
374. Сливка Ю. Трагічна повість про КПЗУ. *Жовтень*. 1989. № 1. С. 66–72.
375. Смолич Ю. Листи з пекельних сорокових. *Вітчизна*. 1990. № 2. С. 141–149.
376. Смолій В. Петро Сагайдачний: воїн, політик, людина. *Вітчизна*. 1990. № 1. С. 189–194.
377. Смолій В. А., Гуржій О. І. Спадщина. Передмова до: Грушевський М. Історія української козаччини. *Вітчизна*. 1989. № 1. С. 167–172.
378. Соловьева Е. Д. Историческая тематика журнала «Огонек» в период перестройки (на материалах 1990 года). *Вопросы российской и всемирной истории: материалы межвуз. V науч.-практ. конф. «Дискуссионные вопросы российской истории в вузовском и школьном курсах»*. Арзамас: АГПИ, 2002. С. 78–82.
379. Соловьева Е. Д. Историческое обоснование «обновления социализма» в публицистике журнала «Огонек» перестроечного периода (на материале 1989 – 1990 гг.). *Отечественная история XIX – XX веков: историография, новые источники: материалы регион. межвуз. науч.-практ. конф.* Н. Новгород: ННГАСУ, 2003. С. 140–143.
380. Соломатін М. Множинна ставка на контрреволюцію, або нова абракадабра. *Вітчизна*. 1985. № 12. С. 165–171.

381. Союз води, землі і працюючих рук. Інтерв'ю з міністром меліорації і водного господарства УРСР В. М. Ткачом. *Київ*. 1985. № 7. С. 87–92.

382. Старченко Н. П. «Березіль» («Прапор»). *Енциклопедія історії України*. Т. 1: А–В. Київ: Наук. думка, 2003. С. 228.

383. Статут Народного Руху України за перебудову. *Київ*. 1990. № 5. С. 104–110.

384. Стус В. З таборового зошита. *Дніпро*. 1991. № 9. С. 72–81.

385. Сушинський Б. Перед судом нащадків. *Прапор*. 1988. № 10. С. 132–141.

386. Танюк Л. «Без культури нас немає...». *Дніпро*. 1991. № 6. С. 62–80.

387. Тарасов В. «Білі плями» вітчизняної історії на сторінках публіцистики 1989 – 1991 рр.: історіографічний та методологічний аспекти / наук. ред. В. Якунін. Харків: Курсор, 2007. 146 с.

388. Тарасов В. В. Вітчизняна публіцистика 1989 – 1991 рр. як історичне та історіографічне джерело в проблематиці «білих плям» історії України: наук.-допом. бібліогр. покажч. Харків: Курсор, 2007. 274 с.

389. Творити добро, шукати істину. Бесіда з єпископом Переяслав-Хмельницьким Палладієм, вікарієм Київської єпархії. *Київ*. 1988. № 9. С. 109–114.

390. Тези доповідей II Республіканської науково-практичної конференції «Українська журналістика в 1990 році», (м. Київ, 24–25 груд. 1990 р.). Київ, 1991. 128 с.

391. Теліга О. Статті. *Дніпро*. 1991. № 3. С. 148–161.

392. Тельнюк С. Містифікація генія в тоталітарному пеклі. *Дніпро*. 1991. № 1. С. 181–197.

393. Терещук Г. Десять років без письменника Романа Федоріва. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2337225.html> (10.11.2017).

394. Тимошик М. С. Українська журналістика в умовах наступу консервативних сил на демократію і гласність (1990 – 1991). *Вісник Київського університету: Журналістика*. 1992. Вип. 24. С. 20–28.

395. Ткаченко О. Умираю за справу робітничу: до 115-ї річниці від дня народження В. І. Леніна. *Жовтень*. 1985. № 12. С. 81–93.

396. Тома Л. Нові часи і старі хвороби. *Київ*. 1990. № 4. С. 112–113.

397. Топачевський А. Розчарована Десна. *Київ*. 1990. № 12. С. 101–112.

398. Трачук Т. А. Питання періодизації історії українського журналістикознавства. *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ: Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. Т. 14. С. 95–101.

399. Турченко Ф. Українська автокефальна. *Вітчизна*. 1989. № 12. С. 166–175.

400. Тютюнник А. Потайні шляхи підземних вод. *Вітчизна*. 1989. № 5. С. 129–136.

401. Тютюнник Ю. Революційна стихія. *Дзвін*. 1991. № 7. С. 84–95.

402. Федорів Р. На варті червоної калини. *Дзвін*. 1990. № 5. С. 107–113.

403. Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра: історико-теоретичні нариси / О. Г. Мукомела, В. І. Шкляр, О. К. Мелешенко, І. С. Паримський. Київ, 1996. Вип. 1. 168 с.

404. Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра: історико-теоретичні нариси / О. Г. Мукомела, В. І. Шкляр, Й. Д. Лось, І. С. Паримський. Київ, 1997. Вип. 2. 141 с.

405. Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра: історико-теоретичні нариси / О. Г. Мукомела, В. І. Шкляр, Т. І. Петрів, І. Ю. Слісаренко, І. С. Паримський. Київ, 1998. Вип. 3. 180 с.

406. Українська журналістика в іменах / ред. М. М. Романюк. Львів, 1994. Вип. 1. 234 с.

407. Українська журналістика в іменах / ред. М. М. Романюк. Львів, 1995. Вип. 2. 338 с.

408. Українська журналістика в іменах / ред. М. М. Романюк. Львів, 1996. Вип. 3. 424 с.
409. Українська журналістика в іменах / ред. М. М. Романюк. Львів, 1997. Вип. 4. 352 с.
410. Українська журналістика в іменах / ред. М. М. Романюк. Львів, 1998. Вип. 5. 412 с.
411. Українська журналістика в іменах / ред. М. М. Романюк. Львів, 1999. Вип. 6. 472 с.
412. Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. Четвертої Всеукр. наук.-теор. конф., (19–20 груд. 1997 р.) / ред. М. М. Романюк. Львів, 1997. 296 с.
413. Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. Десятої Всеукр. наук.-теор. конф., (м. Львів, 31 жовт. – 1 листоп. 2008 р.) / відп. ред. Л. В. Сніцарчук. Львів, 2008. 776 с.
414. Українська періодика: історія і сучасність: тези доп. і повідомл. Всеукр. наук.-теор. конф., (9-10 груд. 1993 р.) / відп. ред. М. М. Романюк. Львів, 1993. 272 с.
415. Українське бароко. Круглий стіл журналу «Дніпро». *Дніпро*. 1991. № 2. С. 90–105.
416. Українське журналістикознавство. Дисертаційні дослідження. 1992 – 2000 рр.: бібліогр. покажч. / уклад. Б. І. Черняков; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т журналістики. Київ, 2000. 63 с.
417. Усманова О. В. Журнал «Дзвін» як тип літературно-мистецького видання другої половини ХХ – початку ХХІ століття. [*Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*](#). 2014. № 1–2. С. 145–149.
418. Федорів Р. На варті червоної калини. *Дзвін*. 1990. № 5. С. 107–113.
419. Федорів Р. Смутне сонце на Україні, або ж на милицях до суверенітету. Не виголошена промова на II з'їзді народних депутатів СРСР. *Дзвін*. 1990. № 4. С. 67–70.
420. Хандрос Б. Мор. *Вітчизна*. 1990. № 7. С. 109-136.

421. Характер часу і характер часопису: з виступу головного редактора «Березіль» Володимира Науменка на святкуванні 50-річчя часопису. URL: http://www.berezil.kh.ua/details.php?news_id=69 (10.09.2019).

422. Хвильовий М. Україна чи Малоросія. *Вітчизна*. 1990. № 1. С. 164–170.

423. Хвильовий М. Уривок з автобіографії. *Вітчизна*. 1987. № 12. С. 106–143.

424. Хворостяний І. Україна під прицілом «українознавців». *Київ*. 1986. № 8. С. 126–131.

425. Храмцова І. Проблематика суспільної ідеології в українській публіцистиці часів перебудови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2015. № 7. С. 79–83.

426. Храмцова І. А. Проблеми національної культури крізь призму журнальної публіцистики в добу перебудови в Україні. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 102. С. 118–121

427. Храмцова І. А. Проблеми функціонування української публіцистики в добу перебудови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2016. Вип. 24. С. 127–131.

428. Це ви прочитали в журналі «Вітчизна» 1985 року. *Вітчизна*. 1985. № 12. С. 202–206.

429. Це ви прочитали в журналі «Вітчизна» 1990 року. *Вітчизна*. 1990. № 12. С. 202–204.

430. Це нас стосується! Суперечка про синьо-жовті прапори. *Дзвін*. 1990. № 3. С. 90–92.

431. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України. Оп. 32. Спр. 2447. Арк. 77–78.

432. Чекмишев О. В. Українська журналістика на перехідному етапі. *Редакційно-видавнича справа: досвід, проблеми, майбутнє* / за ред. проф. В. В. Різуна. Київ: РВЦ «Київ. ун-т», 1997. С. 21–45.
433. Черненко Н. Аго-ов! Критики! *Вітчизна*. 1991. № 12. С. 152–157.
434. Чернілевський С. Слово поета на одних сільських загальних зборах. *Прапор*. 1988. № 4. С. 73–78.
435. Черняк В. Від економіки абсурду – до економіки здорового глузду. *Вітчизна*. 1990. № 9. С. 145–153.
436. Шабатин П. Ілліч у Уфі. *Київ*. 1985. № 4. С. 120–124.
437. Швайка М. Економіка кривих дзеркал. *Вітчизна*. 1991. № 8. С. 137–140.
438. Швайка М. Чи будуть українські гроші. *Дзвін*. 1991. № 6. С. 96–102.
439. Шевченкіана Володимира Лупійчука. *Київ*. 1988. № 3. С. 176–177.
440. Шевченко Ф. Шлях, що завів на манівці. *Київ*. 1989. № 8. С. 102.
441. Шевчук В. За темною завісою. *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 104–110.
442. Шелест П. Холодна відлига. *Київ*. 1990. № 8. С. 77–92.
443. Шкляр В. І. Енергія думки і мистецтво слова. Київ: Вища шк., 1988. 199 с.
444. Шляхами Жовтневої ери. *Вітчизна*. 1986. № 6. С. 10–12.
445. Юрій Стадниченко: від «Прапора» до «Березоля». URL: <http://www.timeua.info/140509/stadnichenko.html/> (дата звернення 11.11.2019).
446. Я – син Країни Рад. *Вітчизна*. 1986. № 1. С. 184–188.
447. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. *Дзвін*. 1990. № 1–6.
448. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. Продовження. *Дзвін*. 1990. № 8–12.
449. Яворницький Д. Через дніпрові пороги. *Вітчизна*. 1989. № 3. С. 17–53.

450. Якимович Б. З історії українських січових стрільців. *Пам'ятки України*. 1990. Вип. 1. С. 58–63.
451. Яковенко П., Яневський Д. Чи є вихід з лабіринту історії. *Київ*. 1991. № 3. С. 80–83.
452. Яковлів А. Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Москвою року 1654. *Дзвін*. 1991. № 4. С. 100–118.
453. Ярема В. Наша українська церква, або чиї ми діти. *Дзвін*. 1990. № 10. С. 107–110.
454. Ясь О. В. Пам'ятки України: історія та культура. *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 8: Па–Прик*. Київ: Наук. думка, 2011. С. 45.
455. XXVII з'їзду КПРС – гідну зустріч. *Київ*. 1985. № 8. С. 3.
456. XXVII з'їзду КПРС – гідну зустріч. Все в ім'я людини. *Київ*. 1986. № 1. С. 8–15.
457. XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 25 февраля – 6 марта 1986 г.: стеногр. отчет. Москва: Политиздат, 1986. Т. 1. 654 с.
458. XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 25 февраля – 6 марта 1986 г.: стеногр. отчет. Москва: Политиздат, 1986. Т. 2. 320 с.
459. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ніка-центр, 2016. 796 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Публікації, що відображають основні результати дисертації:

1. Данилевський В. В. Історія української журнальної публіцистики (1985 – 1991 рр.): історіографія періоду незалежності. *Гуманітарний вісник : зб. наук. праць*. Число 31. Вип.15. Черкаси : Черкас. держ. технол. ун-т, 2019. С. 15–28. (серія : Історичні науки).
2. Данилевський В. В. Роль українських журналів 1985 – 1991 рр. у формуванні нової «історичної пам'яті». *Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць*. Київ: Вид-во «Гілея», 2019. Вип. 150 (№11). Ч. 1. Історичні науки. С. 52–57.
3. Данилевський В. В. Злам комплексу світоглядних уявлень про стан та перспективи розвитку суспільства в період перебудови крізь призму трансформації української журнальної публіцистики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні відносини. Вип. 6. 2019. Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 91–101.
4. Данилевський В. В. Трансформаційні процеси в економіці на шпальтах українських журналів другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. *Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць*. Київ : Вид-во «Гілея», 2019. Вип. 151 (№12). Ч. 1. Історичні науки. С. 41–44.
5. Данилевський В. В. Особливості спаду ідеологічного пафосу української журнальної публіцистики в умовах набуваючого розмаху процесу демократизації суспільства (1985 – 1991 рр.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Історичні науки. Том 30 (69). № 4. 2019. Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 154 – 160.
6. Данилевський В. В. Українські часописи періоду перебудови (1985 – 1991 рр.): джерелознавча характеристика. *Гуманітарний вісник: зб.*

наук. праць. Число 32. Вип. 16. Черкаси : Черкас. держ. технол. ун-т, 2020. С. 13–24. (серія : Історичні науки).

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Данилевський В. В. Ревізія та деміфологізація української історії на сторінках вітчизняних часописів у період перебудови (1985 – 1991 рр.). Черкаси : видавець Гордієнко Є.І., 2016. 30 с.

8. Данилевський В. В. Національні, мовні та релігійні проблеми України у фокусі журнальної публіцистики в добу перебудови (1985 – 1991 рр.). Черкаси : видавець Гордієнко Є.І., 2017. 30 с.

9. Данилевський В. В. Екологічна проблематика на сторінках українських часописів періоду перебудови. *Чигиринщина в історії України. Збірник 6: Українська революція 1917 – 1921 рр.: 100 років боротьби* : матер. Шостої міжрегіон. історико-краєзнавч. конф. «Чигиринщина в історії України» / за заг. ред. професора В. М. Лазуренка. Черкаси, 2018. С. 493–495.

10. Данилевський В. В. Вітчизняна публіцистика доби перебудови як чинник творення незалежної України. *Безпека в сучасному світі*: матер. Міжнар. наук. конф. (м. Дніпро, 27–28 верес. 2019 р.) / наук. ред. О.Ю. Висоцький. Дніпро : СПД «Охотнік», 2019. С. 161–163.

11. Данилевський В. В. Джерельна база дослідження теми відродження національної свідомості на сторінках українських часописів років перебудови. *Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»* : зб. наук. праць / гол. ред. В. П. Коцур. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 43–45.

12. Данилевський В. В. Роль журнальної публіцистики в національному відродженні України у період перебудови (1985 – 1991 рр.). *Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження* : матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнародною

участю) (м. Черкаси, 10–11 жовт. 2019 р.) / упоряд.: д.і.н., проф. В. М. Лазуренко, к.і.н., доц. І. Ю. Стадник, к.і.н., доц. О. О. Яшан). Черкаси : видавець Гордієнко Є. І., 2019. С. 167–171.

13. Данилевський В. В. Спогади редакторів та журналістів українських літературно-художніх і громадсько-політичних часописів доби перебудови як джерело для вивчення процесу національного відродження. *Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 27–28 верес. 2019 р.). Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2019. С. 68–72.

14. Данилевський В. В. Критика тоталітаризму і деформація суспільного розвитку на сторінках українських часописів у роки перебудови: аналіз історіографії 1985 – 1991 рр. *Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–12 жовт. 2019 р.). Київ : ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2019. С. 13–16.

15. Данилевський В. В. Українські журнали перебудовного періоду як рупори національного пробудження. *Актуальні проблеми сучасного культурно-освітнього простору* : зб. статей і матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Полтава, 6–7 листоп. 2019 р.). Полтава : ПНТУ ім. В. Г. Короленка, 2019. С. 27–28.

16. Данилевський В. В. Українська журнальна періодика доби перебудови та гласності: проблемні питання існування. *Розвиток суспільних наук в сучасних умовах: теорія, методологія, практика* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18–19 жовт. 2019 р.). Київ : Таврійськ. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, 2019. С. 43–47.

17. Данилевський В. В. Реагування читацької аудиторії українських журналів періоду перебудови на повернення із забуття наукової спадщини М. С. Грушевського. *Modern educational spase: the transformation of national models in terms of integration* : Conference Proceedings, October 25, 2019. Leipzig : Baltija Publishing. S. 35–38.

18. Данилевський В. В., Лазуренко В. М. Відгуки читачів на публікації в українських журналах часів перебудови як демонстрування утвердження засад демократичної культури та вільного мислення. *Теорія та практика сучасної науки та освіти* : матер. Міжнар. наук. конф. (м. Дніпро, 29–30 листоп. 2019 р.). Ч. I / наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро : СПД «Охотнік», 2019. С. 150–152. (Особистий внесок В. В. Данилевського – підбір інформації, джерел, виклад основного матеріалу).

19. Данилевський В. В. Зміна суспільної ідеології в роки перебудови та гласності: погляд крізь призму аналізу громадянської позиції редакторів українських журналів. *Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних наукових досліджень* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6–7 груд. 2019 р.). Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2019. С.14–16.

Додаток Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях:

міжнародних – «Безпека в сучасному світі» (27 – 28 вересня 2019 р., м. Дніпро, форма участі – заочна), «Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії» (27 – 28 вересня 2019 р., м. Львів, форма участі – заочна), «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії» (30 вересня 2019 р., м. Переяслав-Хмельницький, форма участі – заочна), «Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія» (11 – 12 жовтня 2019 р., м. Київ, форма участі – заочна), «Розвиток суспільних наук в сучасних умовах: теорія, методологія, практика» (18 – 19 жовтня 2019 р., м. Київ, форма участі – заочна); “Modern educational spase: the transformation of national models in terms of integration” (25.10.2019, Leipzig, Germany, форма участі – заочна), «Актуальні проблеми сучасного культурно-освітнього простору» (06 – 07 листопада 2019 р., м. Полтава, форма участі – заочна), «Теорія та практика сучасної науки та освіти» (29 – 30 листопада 2019 р., м. Дніпро, форма участі – очна), «Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних наукових досліджень» (6 – 7 грудня 2019 р., м. Одеса, форма участі – заочна);

всеукраїнських – «Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження» (10 – 11 жовтня 2019 р., м. Черкаси, форма участі – очна);

міжрегіональних – «Чигиринщина в історії України» (23 квітня 2018 р., м. Чигирин, форма участі – очна).